

ЁШ ГВАРДИЯ

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ
МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ ВА
ЎЗБЕКИСТОН ССР
ЁЗУВЧИЛАР
СОЮЗИНИНГ
ОРГАНИ

[84]

Декабрь

Ойлик
адабий-
бадний,
ижтимоий-
сиёсий
журнал

1982 йилдан
чиқа бошлаган

Бош редактор:
Омон МАТЖОН

Редакцион коллегия:

Эркин АЪЗАМОВ,
Эркин ВОҲИДОВ,
Хуршид ДАВРОН,
Владимир ЖОНИБЕКОВ,
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ,
Ҳамид ИСМОИЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул секретарь),
Олим ОТАХОНОВ,
Азим СУЮН,
Абдуқодир ЭРГАШЕВ,
Нурали ҚОБУЛ,
Абдурашид ҚОДИРОВ,
Ғаффор ҲОТАМОВ

Тошкент
«Ёш гвардия» нашриёти

Нажмиддин Кубронинг ити

МАНСУРА — 15

Ажабланманг: мен бугун Нажмиддин Кубронинг итиман,
Тушунтириб берай сизга бу сўзимнинг боисин:
Чингиз боскинидан қолган асорат бор ҳужайраларимда.
Доим оғриб турар шу ҳужайраларим.
Улардан таралади Нажмиддин Кубро нидоси.
Ҳужайраларимда йиғлайди, нола қилади чўрилар
ноком қуллар Голиб чиқар эди
Голиб чиқар эди Нажмиддин барча баҳсларда.
Голиб сўфий эди Нажмиддин.
Баҳс қидириб юрар эди у ҳар қайларда.
Баҳс қидириб борди Искандарияга,
Фикр излаб борди Мисрга, Шомга,
Табризда кийди сўфийларнинг ҳирқасин.
Неча замон беҳуш бўлиб ётди Ҳузистонда Нажмиддин.
Ҳузистонда қонли туш кўрди.
Кўкларга туташган аланга.
Махлуқлар итқитишар одамларни жаҳаннамга.
Она юртга тортаверди оёқлари. Фашлик ўртаб Хоразмга
қайтди Нажмиддин.
Чингиз ўрлаган эди гўзал Урта Осиёга.
Нажмиддинни Кубро дер эдилар. Зеро, уни асло енгиб
бўлмас эди баҳсу талашда.
Абулжаноб дер эдилар яна Нажмиддинни. Зеро, у
ўзини халос этган эди дунё ҳавасларидан.
Валитарош дер эдилар Нажмиддинни. Зеро, орифлар
дунёга келарди у билан мусоҳабаларда. Дилларни
тарбия қиларди Нажмиддин.
Ёв бостириб келарди. Омонсиз ёв.
Дўст-ёрон ёлворарди:
— Кетайлик, кетайлик бундан. Кенгдир Осиё. Борай-
лик Шому Ироққа. Бас келиб бўлмас ваҳший тўдага.
Юзлаб шогирдларига ижозат берди Нажмиддин,
йўллади уларни эмин элларга.
Орифлар тарқади. Фозиллар кўчди.
Кўҳна Урганч қолди ҳувиллаб.
Маъюс мардлар қолди.
Қолди сокин Нажмиддин.
Қочишга ўрганмаган эди Нажмиддин.
Қўрқишга ўрганмаган эди.
Маърифатнинг дови яшар дилида.
Жон эмас шу тупроқ, шу Ватан ширин кўринарди унга.
Кўҳна Урганч ҳимоясида турди Нажмиддин.
Қутурган оломон. Пишқирган пакана отлар.
— Ё Ватан! — деб ҳайқирди Нажмиддин.
Бир мўғул ўн бўлди. Юз бўлди ўн мўғул. Мўғул ортидан
мўғул Сира бас келолмас Нажмиддинга. Тирик
минордай ўқирар, айқирар Нажмиддин. Ёв сафи
сўнгсиз. Бирин-бирин шаҳид бўлди шогирдлар.
Атрофда қолмади кимса. Саф кетидан саф. Ўқирар
мўғул жангчилар. Ҳайқирар сўфий Нажмиддин.
Шу онда у сезиб қолди бирдан бир ўзи юртга
айланганини.
Қалъага, дарёга,
санъатга айланганини Нажмиддин.
Машҳур эди сўфийлар ичида Нажмиддиннинг ити.
Охири ит келиб сафга турди.
Ғалати ит эди Нажмиддиннинг ити. Ёв оёқларига ёпиша
кетди Нажмиддиннинг ити. Отлар бўғзига ёпиша кетди.
Ит ва одам жангини ўшанда кўрди босқинчилар.
Ит ва одам жангига тан берди ўшанда босқинчилар.
Кечга томон кўринмай кетди Нажмиддин ҳам Ит ҳам
қуюн ва чопилган таналар ичида.

Мўғул туғин ерга санчганча алоҳол қулади Нажмиддин.
Ев туғи қулади.
Унлаб мўғул ўз туғин ололмади ўлган Нажмиддиннинг
қўлидан.
Сўнг чопиб, қиймалаб олдилар туғларини.
Мен Нажмиддиннинг ити эдим ўшанда. Юзлаб найзалар
санчилди кўксимга. Лек мўғул кекиртаги жағимда
қолди.
Тун кирди. Мурдор таналар ичидан эгамни топдим.
Ётарди у тепадай бўлиб Енгилмаган мард.
Яладим ялайвердим эгамнинг яраларини.
Сўнг аста ёнига чўзилдим. Бошимни қўйдим эгам
кўксига. Фароғат чулғади танамни. Эриб кетгандай
бўлдим ва нафас тарк этди кўксимни.

Етти юзу етмиш йил ўтди ўшандан бери. Қийин дамда
Нажмиддинни эслайман. Ҳеч йўқса, унинг итидай
бўлгим келади.

1986 йилнинг жазирама ёзида Кўҳна Урганча бордим.
Сўфий бобомни эсладим.
Ҳароб кўҳна мазоратларда менга бир ит эргашиб юрди.
Мўлтайиб содиқ нигоҳ билан тикиларди менга. Унинг
кўзига тикилиб олис мозийни кўрдим. Ҳар биримизда
олис мозий яшайди.

Шарпалар мазорин тарк этдим маҳзун. Ит қолди қари
мозор ёқасида. Садо келди минор тубидан:

— Болам, сен нега ярадин? Нега яралдин?

Тош қўрғон. Усмон Носир туш кўрди

МАНСУРА — 16

Усмон Носир туш кўрди.

Тушида тошлоқ
бош-кети кўринмас ўша тошлоқнинг.

Қаерда бошланар

туғар қаерда

билиб бўлмас

аниқмас

фақат кета-кетгунча тошлоқ.

Лекин, ана ўша тошлоқда

қоқиниб, суриниб, кўпдан уриниб бир кимса келар
йиқилади, туради, яна йиқилади, яна туради.

Қайилиб-қайилиб кетади тўпиқлари.

Тошлар ботар оёқларига,

куракларига,

кўкракларига —

бошига урилар тошлар.

фақат тош, фақат тош, ўзга ҳеч нарса:

на зоғ,

на майса,

на ҳаво,

на сув

фақат тош

кета-кетгунча тош.

Усмон қарайди. Эзилиб-эзилиб қарайди,

чўзилиб-чўзилиб қарайди. Кўзларини катта-катта очар.

Оғриб кетар кўзлари.

Тошлоқда бораётган кимса танишдай туюлар.

Дуога тили келмас. Ҳўлдирайди Усмон.

Кўзи билан қамрайди тошлоқда офтобнинг тиғида

бораётган кимсани. Унинг оппоқ доқа рўмолга ўралган
бошини, оппоқ синкаланган кўйлагини.

Доқа рўмол. Синкаланган кўйлак. Фақат шу. Бошқа
ҳеч нарса илғамас Усмоннинг кўзи.

Онаси.

Опасими.

Синглисими.

Билолмас. Англолмас. Фаҳмлолмас Усмон.

Насимами,

Нахшонми,

Заремами? Билолмас филҳол.

Йўқ, йўқ. Ана яна йиқилди тошлоқда бораётган Аёл.

Балки энди туролмас. Жуда ҳолдан тойган. Мадори йўқ
оёқларида.

Аммо, ана турди. Яна тошларни шалдиратиб йўлга
тушди.

Тошлар узра гўё жилға оққандай.

Олис ёқларда зумрад теракзорлар жимирлар.

Аммо етиб бўлмас уларга сира.

Уч кун шу тушни кўрди Усмон.

Учинчи кун оқ шаша рўмол ўраган Аёл тош қўрғонга
етиб келди. Етиб келди тош остонага. Тош эшик
тим-тирс берк.

Зоғ учмас тош қўрғонда.

Шаша рўмол ўраган хотин бошини ураверди тош
эшикка.

Тош остонага.

Гурсиллаб эшитилар урилган калланинг овози.

Сўнг неча замон ўтди билмайди Усмон.

Уч юз йил урилдими бу калла билмайди Усмон.

Уч марта-чорак аср ўтирди Анна Александровна

Баркова қамоқларда.

«Руснинг барча асрларига энг зўр шоира». Башорат
қилганди Луначарский. Лек башоратлар чириди тош
қўрғонларда.

Чалғимайлик, биродар. Қайтайлик Усмоннинг тушига.

Унинг сўнгги тушига.

Сўнг бирдан қия очилди эшик.

Кўринди тош одам, унинг тош боши.

тош кўзи

тош бурни

тош сочлари

тош манглайи.

Шаша рўмоллари тўзиган Аёл бош урди унинг тош
пойига.

Чулғади қўллари билан унинг тош оёқларини.

Вой, ёлворди

ёлворди

ёлворди

ёлворди

ёлворди... ёлвор... ёлвор...

Садо чиқмас тош одамдан.

Сўнг ғичирлатиб тош қўллари очди қўлтиқдаги тош
папкасини.

Нимадир деди. Тош тили қалдираб ғўнғ-ғўнғ овоз келди:

— Уғлинг халқ душмани. Сен душман онаси.

Гаплашмаймиз душман онаси билан...

Чамаси, шундоқ ғўнғиллади.

Эшитмади Усмон.

Эшитмади Аёл.

Фақат у бирдан фарёд кўтарди: ааааааааа...

Шунда бирдан таниб қолди Усмон шаша рўмолни.

Онаси. Онаси-онаси.

Фарёд этарди онаси.

Совқотди Усмон.

Жавраб тишлари кўзини очди.

Қор устида турарди ўрмон яланглигида.

Яланғоч жуссаси. Урён оёғи.

Устида чойшаб. Қор кезарди Усмон уйқусида.

Қор кечиб туш кўрарди Усмон урён ниҳолига чойшаб
ёпиниб.

Музлар ботар оёғига — у сезмас.

Уч кун оқ ёпинган онасини туш кўрди Усмон.

Сўнг ҳуши тарк этди уни.

Олам тошлоқлари Усмонсиз қолди.

Тўшак

МАНСУРА — 17

Беатриче ётмаган Усмоннинг тўшагида,
Зарема ётмаган Усмоннинг тўшагида,
Насима ётмаган Усмоннинг тўшагида.
Ҳурлар ҳам ётмаган Усмоннинг тўшагида.
Парилар ётмаган Усмоннинг тўшагида.
Фақат Усмон ётган Усмоннинг тўшагида.
Қамоқнинг тўшаги.
Миллионлаб бегуноҳлар ётган бундай тўшакларда.
Улар кўз ёшлардан кўл бўлиб кетган,
Улар унсиз нолалардан чўл бўлиб кетган,
Улар армонлардан йўл бўлиб кетган...
Дунё ётар шу тўшакда.
Шеър ётади шу тўшакда. Парлари қофия. Сомони вазн.
Усмон Носирнинг тўшаги —
Хаёлларин кемаси.

— Тўшагимни асранг, оға, — деди у энг сўнг дамда. — Олтин булутлар ухлаган унда. Армонли байтлар тунаган унда.

Лек тўшакни асрамадилар. Фаросат етмади одамларда.

— Оға, суратимни асранг...

— Оға, саводимни асранг...

— Оға, асранг шеърим, Сўзимни...

Асрлар қаъридан келар нолалар. Лекин —

Ҳеч нарсани асрамади ҳеч ким.

Миллий кулфат эди — асрай олмаслик.

Миллий кулфат эди — бағишлай олмаслик.

Мен ўйлайман: дурдона шеърлар битилганди ўша тўшакка,

Фарзона шеърлар асралганди ўша тўшакда.

Ҳаммаси куйиб кетди Усмоннинг тўшаги бирла.

Ҳаммаси куйди. Адосиз қолди шоирнинг сўнги тилаги.

Адо этилмаган тилаклар таъқиб этар инсониятни.

Адо этилмаган тилаклар таъқиб этар дамодам мени.

Усмоннинг тўшаги йўқолди.

Усмон йўқолди.

Бир қараб қўй, жўра, ўз тўшагингга.

Куймаяптими тўшагинг?

Итдан қўрқиш

МАНСУРА — 18

— Итларни ёмон кўраман, — деди шоир. — Хоҳ тушим, хоҳ ўнгимда.

Қўрқаман итлардан. Биласизми, одамга бирдан ташланар ёмон.

Итлардан эҳтиёт тутаман ўзимни.

Кўп одамлар шундай: ёмон кўришади итларни. Олиб қочишади ўзларини итлардан. Бу ҳақда паст-баланд шеърлар ҳам ёзилган.

Овесто эса итлар муқаддас. Итларга қаранг, дейди.

Ит доим туш кўради. Кино кўради.

Бир бадия эт. Бир бадия товуқ суяги.

Эсимда: бир ҳовлида ит кўрганман. Жуда катта қора ит.

Чорси. Қўш тавақа эшик. Чуқур ҳовли. Баланд сўри.

Сўри тўла сариқ узум. Ҳозир йўқ бу сўри ҳам, бу ҳовли ҳам.

Эгалари ҳам. Аллақачон кўчиб кетишган нариги дунёларига.

Ўша жуда катта қора ит юрагимни ёриб қошимга келди. Отам янги олиб берган қизил этикчамни ҳидлаб-ҳидлаб кўрди.

Юрагим ёрилиб донг қотдим. Йиғлашга кўрқдим.

Кейин йўғон думини ликиллатди ит. Ногаҳон унинг кўзларига кўзим тушди. Мўлтайиб жилпайиб турар эди

қора итнинг кўзлари. «Бошимни силамайсанми, тентак», дегандай эди бу кўзлар.

Тўрт яшар эдим ўшанда. Чорси гузариди туя сўйиб сотишарди.

Чорсидаги ёзги кинонинг ярми кўриниб турарди бизнинг ҳовлидан. Кўп киноларнинг ярмини кўрганман. Қизнинг гўзал оёқлари, кўринар-кўринмас боши...

Ҳаммаси яримта.

Сўнг яна битта итга дуч келдим. Кўп йиллар ўтиб. Бошқа ҳовлида.

У тикка ташланди. Ҳуриб ҳам ўтирмади.

Огоҳлантирмади.

Қўрқитиб ўтирмади. Бирваракай тикка ташланди.

Йигирма еттига киргандим унда. Қўлимда букланган халта бор эди. Не қиларим билмай шу халтани даҳватан суқиб юбордим итнинг жағига. Дарғазаб ит ўз ҳолин билмай бошини ерга уриб жағини ишқай кетди ириллаб. Унга раҳмим келди.

Мени кечир, бечора ит. Эганга бор энди олиб ташласин бу халтани оғзингдан. Мен итларнинг жағига қўлим тикиб юрмайин.

Чиқиб кетдим бу каттакон ҳовлидан. Сўнг оёқ босмадим бу ерга.

— Мен итлардан қўрқаман, — дейди шоир. — Хоҳ тушим, хоҳ ўнгимда.

Сальвадор Дали — буюк мусаввир: бир сувратида

бутун дунёни сиғдирган қора итнинг қорнига.

Менимча, ит ўзи яхши. Лекин одам мабодо ит бўлса ёмон.

Хемингуэйни ўқиш

МАНСУРА — 19

— Ака, Хемингуэй ҳам бадимга уриб кетди, — деди бухоролик шоир. — Энди ўқияпман Жаброн Халил, Фолкнер, Фришни.

Ўша уни уйга келдим. Яна кезиб чиқдим ўзим севган Эрнест оламларини.

Тўғри экан. Бадга уриши мумкин экан ҳатто Хемингуэй ҳам.

Агар ўз эркинг кўринса жуда узок. Ишончинг дарз кетса.

Туюлса омонат, лиқилдоқ.

Муомалага ўргатар Хемингуэй. Олижаноб муомалага.

Биз эса тобора йироқлашиб бораяпмиз бундай муомаладан.

Министрнинг қизи чиройли, сўлим.
Жуда замонавий министрнинг қизи.
Ҳавасинг келади. Тўймайсан гаплашиб.
Фортепьяно чалар. Уйнар Шопенни. Бодлердан ўқиб
берар французчалаб. Бурда-моден қизларидан ҳам
чиройли.

Аммо касалванд кўринар Файзираҳмоннинг қизи.
Чинозда ўн йилдан бери ҳар мавсум беш ярим тонна
пахта теради Файзираҳмоннинг қизи.

Хирмонга ташиб келтиради беш ярим тоннани.
Меҳнатсевар қиз боғбон Файзираҳмоннинг қизи.
Ана, телекада ярқира Олимпиада. Гавжум қувончлар.
Ҳашамдор байрам. Одам мушакларининг байрами.
Ана, икки велосипедчи навқирон.
Равшларидан қон томар гўё.

Икки занжи орқада тинмай уқалар, сийпалар уларнинг
умуртқаларин. Маррага тезроқ етсин дейишади-да.
Ҳориб қолмасин дейишади-да. Олтин нишон олсин
дейишади-да.

Велосипедчилар шай. Умуртқалар шай.

Оҳ, меҳрибонлар-а, меҳрибонлар!

Файзираҳмон қизининг умуртқасини ҳеч ким
силаганимикан?

У ахир ўн йилда эллик беш тонна пахтани ўз елкасида
кўтарган. У ахир не қилсин, велосипедчи эмас-да...
Ҳар ким ҳам велосипед миниб нишон олавермайди-да,
мамлакатлар кезиб юравермайди-да, дунёда...

Не қилар сен ҳам велосипед миниб қўя қолсанг,
Файзираҳмоннинг қизи...

Қачон тугаркин одамлар ўртасида тенгсизлик.

Ахир у давом этмоқда.

Ижобат

Иброҳим Ғафуров мансураларини ўқигач,
кўнглимдан кечган фикрлар...

...бугунги ўзбек адабиёти, аниққса, ўзбек прозаси миллий
тафаккур йўсинидан беҳад узоқлашиб кетган — қани миллий
роман, қани ўзбекнинг мураккаб ички дунёси изчил тадқиқ
этилган, унинг катта бир халқ эканлигидан далолат берадиган
руҳи ва ҳикматлар қайнаб турган қалби акс этган асар?

Романлар, қиссалар муттасил ёзилапти, нашр этиляпти, бу
асарлар қаҳрамони ўзбекча сўзлашади, исмлари ҳам ўзбекча,
турли номлару атамалар ҳам, турмушларини тўлдириб турган
воқелик ҳаммамизга таниш; бу асарлар ширали, равон тилда
ёзилган, аммо ўзбекни тополмайсиз, ўзбек деб аллақандай
тор, саёз фикрлайдиган, ўткинчи орзу-ҳаваслар, жўнгина таш-
вишлар билан яшайдиган кишилар образини тақлиф этишади.
Гўё бу халқнинг ўзи тугул фарзандлари юрагида ҳам катта ор-
зу-мақсадлар йўқдек, гўё унинг руҳий дунёси мураккаб эмас
ва бу руҳий оламда қарама-қарши қарашлар тўфони хуруж
қилмайди сира. Ёзувчиларимиз орасида тушунарли, содда
ёзиш керак, деган сохта ақидалар яшайди, бундай қараш ада-
биётга фақат зарар келтиради. Содда ёзадими, мураккаб ёза-
дими, бари бир ҳар ким ўз қалбида борини қоғозга туширади.
Руслар, соддалик муттаҳамликдан баттар, дейишади. Зеро,
ижодкорнинг фикри чуқур ва шиддатли бўлса, у ҳеч қачон сод-

— Ҳаммасидан шу қолдими? — деди Жобил-жибон.
Ҳаммасидан шу қолдими? — такрорлади у.
Эллик йил бурунги Тошкент боғларини эслади
Жобил-жибон.

Човгум ноклар

Сўнгсиз солланган ишқомлар

О, у узумлар қайда энди...

Бир қатор беҳи эди —

кеди кўринмас,

Бир қатор олу эди —

кеди кўринмас.

Бир қатор жийда эди —

кеди кўринмас

Қайда у боғлар!

— Ҳаммасидан шу қолдими? — саволга тутиб қолди
тонгда Жобил-жибон мени.

Жавоб беролмадим унинг саволига. Балки сиз жавоб
берарсиз.

— Бор, ўқиб кел, яхшиси, Айнийнинг эсдалиқларин.
Унда ҳамон файзли боғлар адоғида шинни пиширади
боғбон аёллар.

Жиблажибон, дерлар халқ ичида бу гўзал оқсуяк қушни.
Пирпираб-пирпираб юради. Севади соф ҳавони, шўх
оқар жилғаларни. Боғ супалари, ишқом ораларини яхши
кўринади.

Лекин кейинги пайтлар кўринмай кетди бизнинг
ёқларда.

Нечукдир, шу тонг йўқлаб келибди қўмсаганми ўз эски
боғларини. Мени таниб қолди. Болалиқда доим ёнма-ён
ўйнаган эдик у билан.

Бир зум ҳовли айланиб, ҳидлаб кўрди райҳонларни,
чарх айланди ҳовли юзини. Эски ҳовузчада сувлар
қуриган.

Сўнг дидига недир ўтиришмади. Учиб кетди саволига
жавоб ололмади.

Унинг саволи қулоғимдан кетмай ўрнашиб қолди:

— Ҳаммасидан шу қолдими?

Шу қоларми ҳаммасидан?

да ва оммабоп қилиб ёза олмайди. Бу — ҳали биз етиб келма-
ган оддий ҳақиқат.

Ҳўш, қани ўзбек наслрининг Абдулла Орипови, Рауф Парфи-
си? Муҳаммад Солиҳ шеърларининг савияси даражасида
ёзилган роман ёки қисса борми? Мен қиёслаш учун четдан —
қардош ёки руслар, ёхуд жаҳон адабиётидан номлар келтира-
ётганим йўқ, лекин бир нарсга ажаблантиради: нега ўзбек шеъ-
рияси тобора юксалиб бораётгани ҳолда проза ҳамон умид-
бахш асарлар ваъда қилмаяпти. «Ҳаммасини инкор этманг,
битта-яримта эл севган, адабий жамоатчилик юксак баҳолаган
асарлар бор», деган эътирозлар туғилиши мумкин, Аммо шак-
кок бир савол кўнглимни тарқ этмайди: қани ўша асар? Мен
ҳам баҳраманд бўлай, мен ҳам ўша асарни Чингиз Айтматов,
Чабуа Амирэжиби, Отар Чиладзе, Арво Валтон, Мати Унт,
Юсуф Самад ўғлининг китоблари сингари мутолаа қилай,
ўрганай, ундаги фикрлар қаймоғига бир тишлам қотган
нонимни ботириб роҳатланай. Болаларимга ўқиб берай, ахир,
мен ёш ота сифатида ўз фарзандларимнинг оқил ва фозил
кишилар бўлиб улғайишини истайман-ку. Ахир мен шахснинг
шаклланишида китобнинг буюк хизмати борлигини озми-
кўпми тушунаман-ку! Уларга «Утган кунлар», «Навоий»,
«Шум бола», «Улуғбек хазинаси»дан бошқа яна қайси китобни
тавсия қилай? Улар ахир мenden яна бошқа китоблар ҳам
сўрашяпти. Ёки айтинг, қани ўша асар, мен улардаги инжудек
ярқираган фикрлар, қарашларга, чуқур рамзиятга суяниб,
ҳаётимизнинг демоқчи эмасман, адабиётимиз муаммоларини
ҳал этиш учун ёзмоқчи бўлаётган мақолаларимда фойдала-
най.

Фақат қаҳрамон бошидан кечирган воқеаларгина мени қи-

зиқтирмайди, мен унинг руҳий оламига чуқурроқ назар солишни истайман, чунки биламан, ўзбек йигити, ўзбек аёллари, мўйсафидлари бунчалик юзаки фикр юритмайди ҳаёт ҳақида, уларнинг ҳали бадиий лаёқатсизлигимиз туфайли биз кўрсатолмаётган ўз дунёси бор.

Адабиётда миллий руҳ жумланинг равонлиги ёки асар тилининг жозибадорлиги туфайли эмас, балки чинакам дард, теран фикр, самимий эҳтирос ва мушоҳада воситасида пайдо бўлади.

Иброҳим Ғафуров мансураларида мана шу жиҳатлар, бинобарин, чуқур, ҳатто баъзи ўринларда ҳали англалмаган фикрнинг янгича талқини кўзга яққол ташланиб турибди. Шу нуқтаи назардан насримиз учун янгиликдир бу. Мен айтмоқчи эмасман бу янгилик адабиётини, ижтимоий тафаккурни ағдар-тўнтар қилиб юборадиган деб, йўқ, балки Муҳаммад Солиҳ шеърлари каби янги имкониятлар вужудга келишида катта роль ўйнаши мумкинлигини таъкидламоқчиман, холос. Ҳаммамизнинг ёдидамизда, Муҳаммад Солиҳнинг илк шеърлари эълон қилинганида на Ғарбни, на Шарқни яхши билмаслик оқибатида бу шеърларни Ғарбга таклидда айблamoқчи бўлгандик, кейин унинг шеърларини дурустроқ тушуна олмаганимиз, шарҳлай олмаганимизни бадиий дидимиз пастигидан кўрмай ребусга — топшимоққа ўхшайди деб камситгандик. Ваҳоланки Муҳаммад Солиҳ ўшандаёқ замонавий ўзбек зиёлиси қандай фикрлаши лозим бўлса, давр талабига биноан худди шундай — чуқур, мантиқли ва ўзига хос тарзда совуққон фикрларди. Биз унинг манумаларидан ҳам, мансур шеърларидан ҳам тайёр хулосалар, ҳаммамизга олдиндан маълум бўлган фикрлардики ва кўпинча бу машғулотдан ҳафсаламиз пир бўлгач, оқибат тушунарсиз деб машҳур масалдаги узум еёлмаган тулкининг аҳволига тушардик.

Мана, биз яна шундай синов олдида турибмиз. Бу гал янада синчков, янада ҳушёр, янада нозикфаҳмроқ бўлишимиз лозимга ўхшайди. Чунки Иброҳим Ғафуровнинг мансураларини тушуниш қийин, шарҳлаб бериш ундан ҳам оғир; уларнинг замирида фақат шоирона кайфият эмас, катта билим, ҳаётний тажриба ва ҳикмат бор. Ҳа, ҳа, ҳикмат бор, бизнинг адабиётимиздан кувгин қилинган ҳикмат. Зиё бор яна бизнинг баъзи адиблар томонидан қатағон қилинган.

Иброҳим Ғафуровнинг бундан уч-тўрт ой муқаддам эълон қилинган илк мансураларидан бири «Метамарфоза» деб аталарди. Уша, «Достоевский туш кўрибди, тушида ой учга бўлинганмиш» деб бошланадиган ҳамда «Дарвоза» сарлавҳали мансуралари, улардаги қалбнинг теран ноталари тафаккурнинг шижоатли саволлари билан қўшилиб кетиши натижада ҳосил бўлган поэтик фикр ўзининг сирлилиги ва фавқуллоддиги билан кишини ҳайратга соларди.

Муаллифнинг «Қани менинг дарвозам» дея такрор-такрор сўрашлари замирида турфа хил жавоблар оҳанги яширин эди. Масаланинг мени беҳад қизиқтирган яна бир жиҳати — бу мансуралардаги ўзбек зиёлисининг фикрчан, эҳтиросли усули бўлди. Жиллақурса, «Чўли ироқ», «Гиря» сингари куйларини билган, Огаҳий ва Машрабни ўқиган инглиз, рус ёки эстон ва испан бу мансуралар ўзбек ёзувчисининг қаламига мансуб эканини сезган бўларди.

Бу мансураларда ҳикмат бор, дедик. Ҳикмат маърифатнинг меваси эмасми? Ҳикмат қалбга зиё бахш этмайдими? Ҳар бир қалбнинг пинҳон қатламларини ёритмайдими? Ҳолбуки, ўзбек миллий тафаккурининг турли босқичларида ҳикмат, маърифат, зиё етакчи, ўзига хос хусусияти бўлганлиги ҳеч кимга сир эмас.

Дарвоқе, мансуралар атамасининг топилишида ҳам бир ҳикмат мавжуд. Уларни луғавий маъносига кўра оддийгина қилиб сочмалар, лирик қатралар ёки мансур шеърлар деб аташ мумкин эди. Бироқ бизда ахён-ахён жиддий сочмалар, камдан-кам ҳолларда мансур шеърлар (Муҳаммад Солиҳ, Азим Суюн), иншолар (Мурод Хидир) ёзилаётган ва бу қонуний заруратдан келиб чиқаётган экан, жанрнинг ўзи, жанр атамаси керак эди. Мансуралар мана шу йўлдаги Иброҳим Ғафуров тақлиф этаётган атама. У қандай қабул қилинади, адабиётимизнинг бағрига сингиб кетадими? Буни келажак кўрсади.

Иброҳим Ғафуров мансуралари ҳақида Ўзбекистон радиосида уюштирилган суҳбат чоғида «Мен уларни бундан ўн-ийгирма йил олдин ёзолмасдим. Лекин уларнинг кўплари оний таассурот тарзида турли йилларнинг дафтарларида сочилган эди. Иттифоқо, япон классик адиби Сен-Сёнагоннинг «Ёстик остидаги ёзувлар» китобини ўқиб қолдим. Ундаги беҳад нозик

дид билан ёзилган, ҳайратомуз, аммо кўз илғамас оддий, нафис ҳикоячалар мени ўз домига тортиб олди. Шунда илгари ҳеч шакли, тарҳини тополмай юрган ҳаёлларим бирдан либос кийиб йўлга отлангандек бўлди. Сўзлар ўз дарвозасини излай бошлади», деб айтган эди.

Агар бизда шундай адабий тажриба бўлганида, эҳтимол бу мансуралар илгарироқ ёзилган бўлармиди. Шунинг учун мана бунга тажрибанинг эртанги самараси ҳақида ҳам ўйлаб кўриш жоиздир.

Мен шарқ санъати, адабиётига хос хусусиятлар ҳақида гапирётган эдим, яна қайтараман, Шарқ санъатининг улғу аъналарини ҳикмат ва зиёдан сув ичиб келган. Бу санъатнинг томирларида нозик фаҳм, теран маъно ва албатта зиё — тарбиявий аҳамиятга эга бўлган маърифатнинг бебаҳо фазилати мавжуд бўлган. Иброҳим Ғафуров қалбнинг фазилати мансуралар орқали беихтиёр ўқувчи қалбига кўчади. Мен шу ўринда маърифий фикрга чанқоқ ва ўзи ҳам фозил ўқувчини назарда тутаяман. Узоқ вақт ҳикматсиз асарлар билан тарбияланган китобхон мансураларнинг сатрлари орасида тўкилиб қолаётган эҳтиросли фикрлардан бебаҳра қолиши мумкин. У ҳозирча бундай нозик, гўзал машғулот — сатрлар орасида тўкилиб қолган инжу — маънони топиш — энгилроқ бўлсагина бебаҳра. Шу сабабли эҳтимол Бергман, Тарковский, Скола сингари улкан санъаткорлар яратган мажозан мураккаб, шоирона ҳикмат ва чуқур рамзий маъно асосига қурилган бадиий фильмларни охиригача тамоша қилишга сабри чидамай зални ташлаб кетган танбал, бесабр тамошабин кўйига тушиши мумкин ва оқибат ушбу инжулардан қизиқарли воқеа, ишқий можаро излаб тополмагач, бошқа энгилроқ — энгилроқ бўлсагина кошки эди — бенаф машғулот илинжида ўқимай қўяди. Уқинг бу мансураларни, диққат билан ўқинг, дегим келади, уларда тарих қони тўлғонади ва худди ярадор одамдек инграйди (15-мансура. «Нажмиддин Кубронинг ити»); одамзод қалдирғочнинг мунчоқдек кўзлари билан тўли оёй порлаган кечада уйқудаги инсон тушларини кўрмоқчи бўлади (13-мансура. «Қалдирғочим»); манфаат йўлида, секин-аста ўз идеалларига — ёшликдаги орзу-умидларига хиёнат қола бошлаган ёш йигитнинг тубанлашаётганини кўрган шоир нола чекадиган «Кўкка қара, бошинг кўтар, ер чизмасдан, Хайриддин» деб илтижо қилади (14-мансура. «Хайриддин»); Усмон Носир қисматининг сабабларини ўзича руҳий таҳлил қилишга уринади (16, 17-мансуралар); урбанизация оқибатида шаҳарни тарк этган митти куш — Жобил-жибонга қарата маҳзун саволлар беради, Жобил-жибон мурувват ва шафқат, беозорлик ва одамгарчилик, раҳмдиллик рамзига айланади (21-мансура. «Жобил-жибон»). «Министрнинг қизи чиройли» мансурасидаги министрнинг фортепьяно чалиб Шопенни ўйнай оладиган қизи билан оддий меҳнатқаш Файзраҳмоннинг пахтакор қизи ҳақида бир-бирга қид турмуш тарзи ҳақида ахборот бериш орқали бугунги ўзбек аёлининг ночор, ноилож аҳволининг сабабларини ўқувчи қалбига етказишга ҳаракат қилади. Уни ўқиб ҳаммамиз онамиз, синглимиз, қизларимиз ҳақида беихтиёр ўйга толамиз ва уларнинг фаровон турмуши учун биз — эркаклар масъул эканимизни ҳис қиламиз ва шунинг баробарида юрагимизда оғрик кўзгалади.

Мен, очиги, Иброҳим Ғафуров мансуб авлод вакиллари билан тилга олишга аргизулик кашфиётлар кутмай қўйган эдим, улар ўз ижодий имкониятларини сарф қилиб бўлганлар, энди бир вақтлар топиб олган эски йўлдан юришдан бўлак иложлари қолмаган, деб ўйлардим. Тўғри, бу авлоднинг Норбой Худойбергановдек ўрни келса шижоатли, лекин доимо принципал танқидчиси, Абдулла Ориповдек катта шоири ҳам бор. Аммо мен янги фикрни янгича шаклда айта олувчи ва ёшларга — кейинги авлодларга таъсир эта оладиган ижодкорни назарда тутаяман. Хуллас, эртанги кун адабиётга энди улар ҳисса қўша олмайдилар, деб ҳисоблардим. Бироқ Иброҳим Ғафуров ўша авлод вакили экан, у ўз авлодининг қарашлари, интилишлари, орзу-умидлари, илож-иқонлари билан яшар экан, унинг яратган ҳар бир асари — у хоҳ танқидий мақола, хоҳ мансура бўлсин — ўша авлод ижодига тааллуқли бўлиб қолаверади.

Иброҳим Ғафуровнинг мансураларини ўқигач, мана шундай мулоҳазалар кўнглимдан ўтди.

Вақт тиғиз эди йўқдан кўра ҳам...

Ана шу Вақт ҳаммасига сабабчи бўлди:
Лаънати Вақт пахта ортилган
Машинани ўт олдирди тез,
Шошилтириб шофёр йигитни...

Беш-ўн бола,
Ялангоёқ беш-ўнта бола
Бу гаплардан буткул беҳабар
Ўйнардилар ўмбалоқ ошиб,
Бекинмачоқ ўйнардилар
Кўмилишиб оппоқ пахтага!..

Болалардан бири эса,
Пахта ортилган
Машинанинг шундоқ ортида
Оқ пахтага кўмилганча қолганди ухлаб.

Шошилган Вақт илғамади шу болакайни,
Машинани тислантирди у.
Тислантириб борди ўша бола устига,
Босди ўша ширинтойни биғиллатиб Вақт
Орқа дўнгалаги билан мошиннинг...

Қий-чув бўлиб кетди бир зумда хирмон,
Кимдир фарёд солиб отди ўзини
Қизил қонга бўялган пахта устига,
Кимдир тутиб олиб шофёр йигитни
Калтаклади сўйил билан ўласи қилиб...

Вақт эса,
Ҳаммасига сабабчи вақт,
Қаттол Вақт —
Худди ҳеч бир гуноҳи йўқдек
Болакай ўлимида
Барчасини кузатди бефарқ!..

Хирмонлар кўп эди Ўзбекистонда,
Хирмонларда ҳукм сурар эди қаттол Вақт.
Ундан хабари йўқ сонсиз, саноксиз
Болакайлар ўйнардилар бу хирмонларда —
Дилрабо куз қуёши тафтин
Замирига сингдирган пахта узра ўмбалоқ
ошиб.

Бекинмачоқ ўйнардилар
Кўмилишиб оппоқ пахтага,
Ухлашиб ҳам қолардилар толиқиб-чарчаб
Пахталар ичра улар.

Моллар

Пахтани хуш кўрар, негадир, бу моллар.
Яқинига бориб қолса,
Эгаларин хуноб қилиб урар ўзларин
Пахтазорларга;
айниқса,
Болалар етаклаганда,
Чукиллаб кетади нафси уларнинг,
Ер сузиб бораверар пахтага қараб.
Бирор туп фўзани ямласа борми,
Чўзилиб-нетиб,
Баттар қийин молларни қайириб олмоқ.

— Ҳўш — дейсан бақириб,
Улар бепарво,
Ер сузиб бораверар пахтага қараб.
— Ҳўш, ҳаром ўлгур! — дейсан,

Улар бепарво,
Ер сузиб бораверар пахтага қараб.
— Эшак ҳам одамни қийнамас бунча,
Ҳаром бўлса ҳам;

Ит ҳам искамайди пахтани! — дейсан,
Улар бепарво,
Ер сузиб бораверар пахтага қараб.
— Табелчи ё бригадир кўриб қолсами,
Худо урди деявер мени,
Онамни нақ Учқўрғондан кўрсатади-я,
Сени ҳам қўймас омон! —
Дейсан бўғриқиб,
Улар бепарво —
Ер сузиб бораверар пахтага қараб.
— Ичи тўла заҳар, дейсан,
Кимё дейсан,
Заҳар қотилади сутингга, дейсан,
Болалар ичар, дейсан,
Заҳарланиб ўлар болалар, дейсан,
Улар бепарво,
Ер сузиб бораверар пахтага қараб!..

Моллар билмас пахтамиз моҳиятини,
Қанча пахта кетишин билмас —
Унинг униб-ўсмоғи учун.
Билмайдилар пахта тақдирин
Халқим тақдирига чамбарчаслигин.
Сиёсий масала эканин билмас
Моллар пахта масаласининг!
Ер сузиб бораверар пахтага қараб.

Қадимда...

Қадимда элимга бирор хавф-хатар
Кўз тиккан чоқда,
Гулханлар ёқилган махсус тепаликларда;
Одамлар бир-бирин этган боҳабар.

Бугун Ўзбекистон кентлари аро
Қанчалаб аёллар ўзин ёқмоқда,
Ёниб ўлмоқда,
Мени бу машъум ҳол дилтанг этмоқда,
Ўша совуқ гулханлар ҳам эслатмоқда:

Белги эмасми бу ғамга-фиरोққа,
Наҳот, ватанимга бирон-бир ёқдан
Бало келмоқда,
Наҳот, огоҳ этмоқ истар аёллар
Бизларни бундан,
Ўзларин ёқиб.

МУАЛЛИФ
ЎЗ АСАРИ ҲАҚИДА

Модомики, шарт шундай экан, айтай: қисса уч бўлимдан иборат — «Она Сўз», «Нур дарвозаси» ва «Гуноҳ». «Нур дарвозаси»нинг аввали журналнинг 1987 йил февраль сонида эълон қилинган эди. Шукрки, мана, давоми ҳам диёнат ўртага тушиб, кечикиброқ бўлса-да ёритилляпти... «Нур дарвозаси» тўрт-беш эркак «раққос»ларнинг қўлларини ҳаволатиб, елкаларини силкитиб ўйнаётгани тасвиридан бошланади.

Шарт қўйишди:

— Қиссадан «раққос» эркаклар тасвирини олиб ташлайсиз. Кўнмадим.

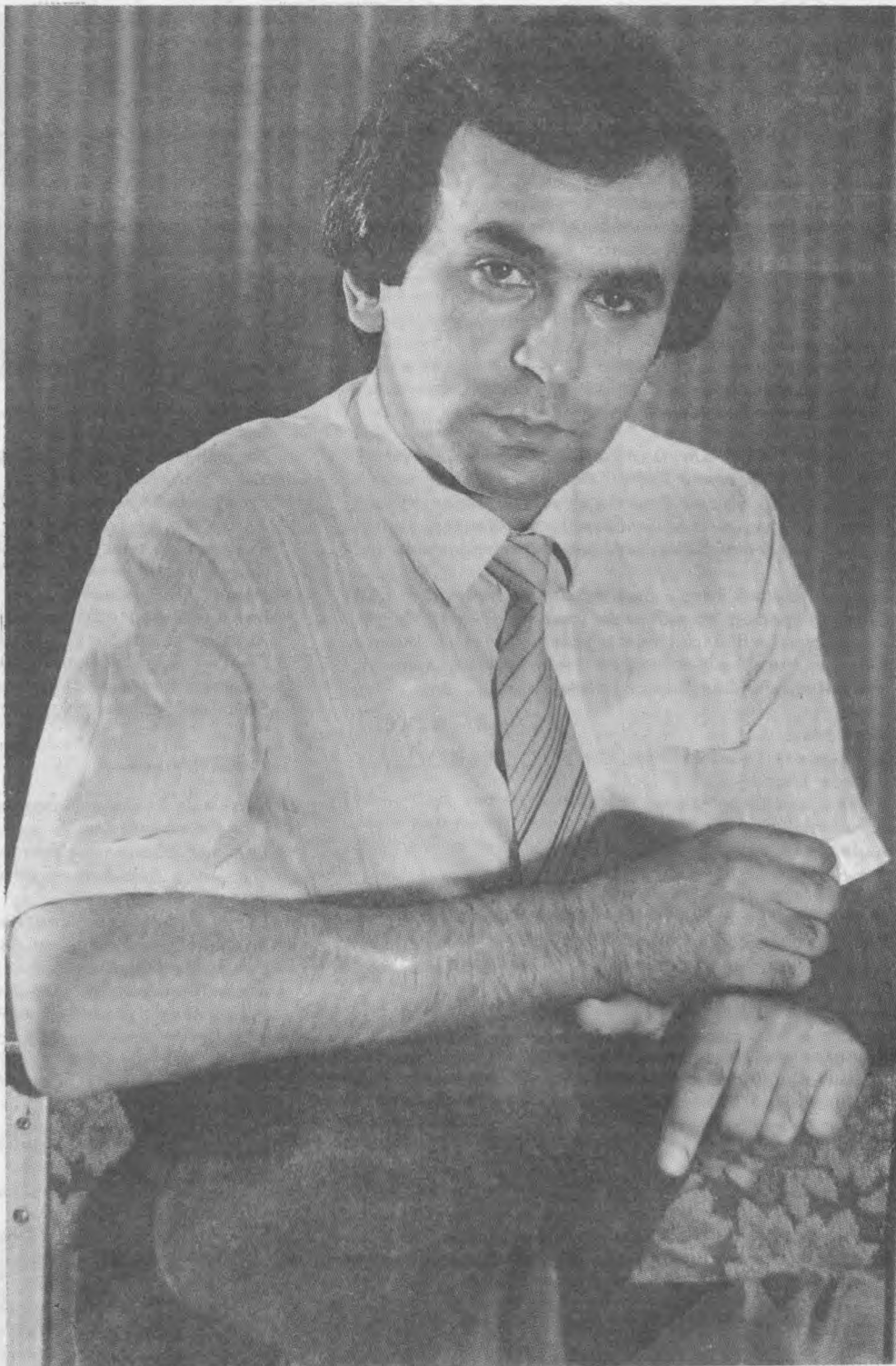
— Унда қаҳрамонлар номи ни ўзгартирамиз.

Нега ахир! Маълум бўлдики, Хайри исмли қаҳрамон номи, яшаш тарзи қайсидир амалдорнинг суюкли укаси билан адаш экан...

Энди икки оғиз «раққослар» ва ўйин ҳақида. Куни кеча Рашидов мурувватидан баҳраманд кишилар бугун ўзларини жабрдийда кўрсатаётганлари ўйин эмасми! Ёки куни кеча ҳурматли адабимиз Сарвар Азимов Ёзувчилар союзига раҳбар бўлганида ҳамма «Бу одамдан улўғ раҳбар йўқ, кўрмаганмиз» деб жар солди, ҳатто фарзандларига Сарвар деб ном қўйганлар бўлди. Хушомадмиди бу ёки ҳурмат, эътиқод! Уша пайтда бунинг фарқига бориш қийин эди. Кўп ўтмай, С. Азимовга тўхмат тошлари отилганда ўша — «биринчилар», ҳаммадан аввал ўзини четга олиб, устознинг «хато»лари ҳақида гапирдилар, наинки гапирдилар, ижодий союзимиз аъзолигига одамларнинг бўйинига арқон солиб судраб кириш авжига чиқди, деб ёздилар...

Ҳар қандай қусур инсоннинг исмида эмас, жисмида мужассам. Тилагим — ҳар бир хонадонда зуваласи эзгулик билан қорилган, исми жисмига монанд Сарварлар, Одиллар кўпайсин, чунки бугун союз раҳбарининг исми Одил, эртага бошқа, лекин эътиқодсиз, хушомадгўй, хиёнатга эш кимсалар эса ҳар бир раҳбарнинг ортида ниқобланиб, гала-гала бўлиб юради, уларни ҳаммиша ҳам танийвермайсиз. Токи бировнинг бошига тўхмат тошлари отилганда, биз фарзандларимизнинг исмидан кўрқиб, яшириниб, бурчак-бурчакда қисиниб юрмайлик.

Адабиёт — ҳақни айтиб, ҳақни тарбиялаш, ўзликини топиш ва унга қайтиш экан, бу йўлни тўсмоқчи бўлиб тўкилган тоғдек ёлғонлар парчаланиб жарга юзтубан қулаяжак. Ана шу фурсатга етгунча ўтган вақтда ҳақиқий

адабиёт яратилади. Бу адабиётнинг номи кураш бўлади! Ўзини танийётган ва шу йўлдан дадил бораётган ҳар бир инсоннинг қисмати — кураш! Гуноҳини бўйнига олаётган ва гуноҳидан тониб, яна гуноҳга ботаётган инсоннинг қисмати ҳам охир-оқибатда шу йўлда кечади.

Қиссани «Нур дарвозаси» деб

номладим. Менимча, ҳар бир киши эртами, кечми ўз «Нур дарвозаси»ни излайди. Кузатганим, ўйлаганим, ҳис қилганларим — қисса қаҳрамонларининг тақдир — ўз-ўзи билан курашуви, армони афсонавий «Нур дарвозаси»га эмас, покланиш, ҳақиқатга яқинлашиш йўлидаги илк қадам, орзу!

Соқчилар ундан кўзини олиб қочишмади. Баланд сунячиқли курсиларда ўтирганлар жавоб кутишди. Пастда — зални тўлдирган оломоннинг (улар орасида ўз биродарлари, ҳамкасбу ҳамқурлари, ҳатто қўшнилари ҳам ўтиришибди) кўзида кўрқув.

Тиқ этган товуш, сукутни бузувчи журъат йўқ. Кутилмаганда нақшин эшикнинг бир табақаси очилиб, остонада ўғли кўринди.

Уни бу ерга ким қақирди? Умуман, онаси йўқ, укаси йўқ, қавму қариндоши — жигарларининг иштирокисиз ўтаётган қатл куниди унга нима бор?

Ўғли узун йўлакнинг ярмигача юриб келди. Тўхтади. Отаси сингари бошини баланд кўтарди.

— Ота! — деди. — Сизга ҳавасим келади! — ўғли ортига ўтирилди-да, ҳеч кимга қарамай чиқиб кетди. Бир лаҳзалик сирли-сукутли фурсат ўтди. Ниҳоят, унга яна бир бор:

— Гапиринг! — деб эслатишди.

Дарвоқе... у гапириши, сўнги сўзини айтиши шарт эди...

Гапирмади. Нигоҳи билан ўғли чиққан эшикни кўрсатди-да, жим қотди.

— Гапиринг!

«Мен учун сўнги сўзни ўғлим айтди, гапим йўқ!» — Жабрланувчи Равшан Қодиров, — деб сўнги бор оғохлантиришди, — эшитяпсизми? Сўз сизга, гапиринг! У бош силкиди. «Гапирмайман, гапим йўқ».

— Демак, айбингизга иқдорсиз?

Сукут...

Давра аҳли гур этиб оёққа турди. Оломон уни сўнги бор кўришга ошиқди.

У кўришни истаган ўғли, у кўришни истаган аёл оломон ичида йўқ эди.

...Минг тўққиз юз саксон... йилнинг қиши. Тошкент. Кундалик ёзаётиб, шу кунни эслади.

Қатл — унинг бот-бот тушларига кириб, сўнг ўзини қаҳрамон санаган хаёлий кун эди. Бу кунни у узоқ кутди — ўттиз ёшгача! Кутгани — хаёл, хаёли — орзу эди: ўттиз ёшгача! Сўнг, бу кунни у на хаёлида, на тушида кўрди. Унутди...

Уни отмадилар.

Ўғли эса оломон тўпланган қатл куниди сукутни яниб, «Ота, Сизга ҳавасим келади!» деб айтмади.

Минг тўққиз юз саксон... йилнинг баҳори. Тошкент. Кўққисдан ишхонасида уни излаб қолишди.

Бош муҳаррирининг хонаси. Иккиси юзма-юз ўтиришди.

— Сизни бўлим мудирлигига тавсия этмоқчиман, — деди муҳаррир. Лекин... лекин бор... Кадрлар бўлимидан шахсий варақангизни олдирдим. Ҳаммаси жойида, лекин...

Шундан сўнг у «лекин» деб такрорлайверди, Равшан ўзича жавоб топиб айтаверди:

— Кўрқоқман.

— Лекин...

— Сотқинман...

— Лекин...

— Шевамни унутганман.

— Лекин...

— Қолгани шахсий варақамда ёзилган-ку?

— Олий маълумотлисиз, қўлингизда диплом. Лекин...

— Эсладим, отам қаза қилган йили шанбаликка қатнашолмаганман.

— Йўқ! Меҳнат дафтарчангизнинг биринчи бетида, мана, юкчи — «грузчик» деб ёзилган. Тўғриси айтинг, бирор кор-ҳол юз берганмиди? Мендан яширманг.

«Таржимай ҳолимда бирор кор-ҳол юз берганми, йўқми» деб, узоқ ўйлади. Эслаёлмади. Сўнгида:

— Йўқ, — деди, бош силкиб.

— Уйланг.

— Топдим...

— Яшанг! — деди муҳаррир суюниб.

— Узимча «ҳикоя» деб тўлдирган тўртта қалин дафтарга ишониб, ёзувчи бўламан, деб қасд қилдим ушаҳарда қолдим. Ҳадеганда иш мени, мен ишни тополмадим... Энди, бу деганимга ҳам ўн йиллар бўлди-ёв!

— Биласизми? Бу энг масъул бўлим, олдинда тасдиқ масаласи...

— Узимча «ҳикоя» деб тўлдирган тўртта қалин дафтарни ҳалигача асрайман. Юрагимда тошдай армон — мен ёзувчи бўлолмадим... Бордию, тасдиқда шуни сўрашса, нима дейин?

— Сиз анча дадил муҳбирсиз, лекин яна ўйлаб кўриш керак...

— ...

Сукут билан қўл ушлашиб чиқиб кетди...

2

Тушида уни «Қароқчи» «тунаб» чиқди... Қароқчи дегани Тошкент юк станциясида ишловчи олти кишилик бригаданинг ёши улуғи — Қодир ака эди.

...Биринчи иш кунни фабрикадан станцияга эрталаб соат еттида жўнатишди. Юк машинасининг кабинасига истар-истамас ўтирар экан, дарвоза қўриқчиси ўзича унга «оқ фотиҳа» тилади: «Белинг букилмасин, қўлинг тутилмасин. Тилиннга, қўлингга эҳтиёт бўл. Камга қаноат қил, кўпни кам дема. Бизни ҳам унутма. Омин...»

Йўл бўйи кўнгли ғаш бўлиб, ўй босиб кетди. Олий маълумот — чўнтакда диплом... Шофёр халқи шум, кулгичу кулдиргич бўлади, деб эшитган эди, ёнидагиси эса станцияга етгунча бир сўз демади. Фақат дарвозадан чиққанларида: «Ишнинг биринчи шarti — шу!» деб қоровул чолнинг гапини изоҳлагани ёдида. Кейин билса, у ҳали синалмаган, ғўр бола — тил тишлагани ҳам шундан экан...

Шу кунни уни ишлатишмади.

— Агар ишга тоб беролсанг, сен билан етти киши бўламиз, — деб уни сафга қўшди Қодир ака. — Менинг исмиМ Қодир, булар, — у шерикларини кўрсатди, — мени Қароқчи дейишади. Сен, бола, кўрқма, мен одам сўймаганман. Эшитдим, катта мактабни битирибсан, ўқиганинг яхшику-я, лекин у ерда кўп нарсани ўргатимайди. Ишонмайсанми? Ҳозир-да, — деб у вагон деворидаги мисрангни Равшаннинг қўлига тутқазди.

— Қани, вагоннинг эшигини оч-чи!

У бир тўп масхарабоз орасида калака бўлгандек, қизариб вагонга яқинлашди, гарангсиб турди-да, мисрангни икки қўллаб сиқиб ушлаганча зўр бериб эшикни очишга уринди. Очолмади. Темир эшик тилсим билан очилиб, тилсим билан ёпиладигандек, маҳкам — сира силжимас эди.

Қодир ака секин ёриб ёнига келди. Қўлидан мисрангни олди. Ҳеч ким кулмади.

У мисрангни бир қўлида тутиб, учи билан туртган эди, эшик сурилиб, ланг очилди.

— Ана шунақа, — деди у Равшанга тикилиб, — ўрганасан. Энди гапимга қулоқ сол, олим болам. Мана шу — кўриб турганинг, очолганинг эшик бўлади, — деди мисрангни темир эшикка уриб, — вагоннинг эшиги! Вагонни биласан-а, бирида одам, бирида юк ташилади. Ана шу вагонни юк билан тўлатиш сен билан менинг юмушим... У ёқда, фабрикада яна бир гуруҳ ўзимизга ўхшаганлар бор. Улар болага сўрғич эмас, қанд пиши-

ришади... Энди, яна эшикка қайтамиз. Билсанг, олим болам, кўп нарса эшикка боғлиқ. Қани, йигитлар, укангизга бир қур сабоқ беринглар. Эшик нима?

Бирваракайига уч йигит тўдадан ажралиб чиқди.

— Эшик, бу — конфет, — деди биринчиси.

— Эшик, бу — ризқ-рўз, насиба, — деди иккинчиси. — Яна айтайми?

— Эшик, бу — тўғрилиқ, — деб Қароқчига кўз қисди учинчи.

— Ростини айт!

— Эшик, бу — ўғрилиқ!

Йигитлар сафга кўшилди. Қароқчи эса Равшанга синовчан тикилиб, елкасига қўлини қўйди-да:

— Эшикнинг сен эшитмаган уч сифати қолди, буни айтмаймиз, ўзинг биз билан елкадошлиқ қилиб ўрганасан, олим болам. Қани, бошладик...

Равшан нима қиларини билмай қотиб тураверди. Улар кузови вагоннинг очиқ эшигига тақалган машинадан елкаларига қути кўтариб, ичкарига тахлай бошлашди. Шу тахлит юк тугагунча оғизларига талқон солиб, терлаб ишлашди. Сўнг иккинчи, учинчи, тўртинчи машина... Пастда чўнтакларига қўл суқиб назоратчи — Қароқчининг айтишича, юкчиларнинг қарғишига учраган, агар уни эр олмас — ер олмас Сония турибди. Сония дегани фабрикадан бригададагиларга кўз-қулоқ бўлиб туриш учун жўнатилган кўриқчи — «агент».

...Равшан тушлиқда шўрвага навбат олди. Шериклари тандирдан янги узилган сомсани столга уйиб, жам бўлишиб, Равшанни кутиб туришди.

— Эртадан сен ҳам сомсага ўтасан, — деди Қароқчи қайноқ косани Равшаннинг қўлидан олатуриб, — бугунчалик сенга шўрва зўрлик қилади. — У шўрвадан бир ҳўплади-да, ёнидагисига узатди. Давра аҳли қўлида айланиб, Равшанга етгунча косада икки бўлак картошка билан бир тўғрам гўшт қолди.

— Ол, суюғини биз ичдик, қуюғини сен е! — деб косани унинг олдига суриб қўйди Қароқчи ва ўзи биринчи бўлиб сомсага қўл узатди.

Равшанга қаттиқ ботди — қизарди, бўзарди. Улар Равшанни унутгандек хотиржам сомса ея бошлашди.

— Шўрва ичишга пулимиз йўқ деб тўғриси айтиш керак эди, — деди у қароқчиларга ботсин деб. — Ҳасисмасман, маошгача қарз берардим...

— Ха-ха-ха! — қароқчилар гулдираб кулишди. Қўшилиб ўзи ҳам кулди...

Кеч соат тўққиздан ошганда Қароқчи бошлиқ тўда темир уйчада йўл кийимларини кийишди. Станциядан ташқарига чиққанларида не кўз билан кўрсинки, ҳар қайсисининг қўлида, чўнтагида, қўйнида икки-уч килодан қимматбаҳо конфетлар — «Музика», «Оқ айиқ», «Қорақум», «Турна»... Кўрганларининг рост-ёлғонлигига ишониб-ишонмай турган Равшаннинг олдига Қароқчининг имоси билан бир йигит келди.

— Бу сенга, — деб, икки дона «Оқ айиқ» узатди. У конфетни олмади, тескари қаради.

— Эй, конфет емайсанми? — деб йигит секин Равшаннинг билагидан тортиди.

— Қўлини ушланг, — деди Қароқчи. Икки йигит келиб, унинг қўлларидан тутди. Қароқчи яна имо қилган эди, бояги йигит икки дона «Оқ айиқ»ни Равшаннинг қўйин чўнтагига жойлади...

— Чўнтакларинг сапсем бўш-ку? — деди Қароқчи так-так этказиб уриб қўрар экан. — Яна иккита сол, йўлда қиз-пизга улашар...

Буйруқ бажарилди. Шундан сўнггина Равшаннинг қўлини бўшатишди.

Бир ой ўтгач, газетада босилган илк ҳикоясига қалам ҳақи келди. Пулни бировга айтмай, вақт топиб олса ҳам бўларди. Мақтангиси, қойил қолдиргиси келдимиз, Равшан ўттиз рақами ёзилган сариқ қоғозни Қароқчига кўрсатиб, «шу пулни олиб келай» деб руҳат сўради.

Қароқчи тўлов ҳақидаги хабарномага узоқ тикилиб: — Ма, ол, — деб Равшанга қайтармоқчи бўлди, — э-э, шошма.

— Шошаётганим йўқ, — деди Равшан беписанд, — кўраверинг. «Довдиратдим-а, — деб ўйлади ичида суюниб, — сен шўрликнинг номинг Қароқчи холос, сеники маъқул, деб, гапинга қулоқ оссам, қути қолиб, ўзинг елкамга минадиган турқинг бор-ов...»

Қароқчи апил-тапил чўнтагидан учта ўн сўмлик чиқарди-да, қалам ҳақида қўшиб, Равшанга узатди.

«Аламини босиш учун шундай қияпти, — ўйлади Равшан. — «Менга ҳам бирор нима харид қилиб келаяқол, деб айтади...» Мен бозорга эмас, почтага кетаяман. Умринг бино бўлиб почтани кўрганмисан?»

— Тўхта, тўхта, — деди Қароқчи қўлидаги пулга қарамай, — ёзсанг, тўғриси ёз, Равшан. Аяма, кўрқма! Ҳақни ёзсанг, ҳақни айтсанг — татийди, етти пуштингга етади... Билмадим-да... Қурбинг етмасов... Кўзингга қара бола, ҳақнинг уволи тутади, ёш жонингга жабр қилма, қарғиш оласан!..

Равшан осмондан қулаб тушди. Қодир ака яна Қароқчига айланди. Тўлов ҳақидаги хабарномани йиртиб, ўттиз сўмга қўшди-да, Қароқчининг чўнтагига солди:

— Ёзганимни ўқимай, билмай туриб шунча маломат, нима, мен боламидим?

— Боласан, — деди Қароқчи кулиб, — боласан ҳали, дўст-душманнинг, ўғри-тўғрининг фарқида бормайдиган боласан... Ёзсанг, мана, бизни ёз! Атрофингда бир тўда ўғри-муттаҳам! Лекин улар нега ўғри? Мен нега ўғри? Шунинг ёз! Ёзолмайсан, чунки сенинг кўзингга ўғри тўғри бўлиб, тўғри ўғри бўлиб кўринади...

— Ёзганимни ўқимай, билмай туриб шунча маломат, нима, мен боламидим? — энди бу деганига ҳам ўн йиллар бўлдиёв! Шундан бери Қароқчини кўрмади, у ҳақида эшитмади, билмайди. Билиш-билмаслик ўз йўлига-ю, аммо «Боласан, — деган эди ўшанда Қароқчи кулиб, — боласан. Дўст-душманнинг, ўғри-тўғрининг фарқида бормайдиган боласан... Ёзсанг, мана, бизни ёз! Атрофингда бир тўда ўғри-муттаҳам! Лекин улар нега ўғри? Мен нега ўғри?!.. Онг, дейсанми, нима — тарбия?!.. Энди укажон, ўқиганлар кўп, биз учун ҳам яна сен ўқи...»

3

...Ўтган йил ишхонасига Равшанни бир одам сўроқлаб келди. Салом йўқ, алик йўқ — тўғридан-тўғри:

— Мени авф этишди, кечиришди, — деди у совуқдан-совуқ. Аввалига бу одамни танимади... Эслади-да:

— Э-э, ўзларими, Жовли ака? — деб узр сўради, кўзларига ишонмади.

Уни аввал уйда, сўнг олти ой қамоқда сақлашиб, мана, авф этишибди — кечиришибди.

...Жовли Рустамов... у билан уч йил илгари, совхозда директорлик пайтида учрашган эди. Ушанда у Равшан билан баҳслашиб, шундай деган: «Ука, мен сенинг касб-корингни тушунмайман. Мана, сен газетада ишлайсан, хат-пат сабаб, жойларга борасан, аниқ бирон кимсага ёрдамнинг текканми сира? Нима кўп — газета кўп, муҳбир кўп. Ҳар қайсиси биттадан жиноятни очганида,

ҳар қайсиси бир ҳақ ишнинг қўлидан тортганида (қурби етса, албатта) бугун мен сенга бу рост-ёлғон гапларни айтиб, бошингни қотирмаган бўлармидим...»

«Газета ўқимас экансиз»,— ўшанда Равшан Жовли Рустамовга шундан бўлак тайинли жавоб айтолмаган.

Яна у: «...ўттизга қиряпсан, бировга на бир яхшилиқ, на бир ёмонлик қилиш қўлингдан келади. Муаллақ умр кечиряпсанлар сенлар, сенларнинг шўринг бор, сенларга ачинаман! Шунча ёшга кириб, рост-ёлғонни ажратолмайсан, қани, даъвои бўлса — айт, мени рад эт, йўл кўрсат менга, эргаштир мени! Мен кимга ишонай, кимга? Сенгами?!» — деб айтган эди...

— Мана, тагин учрашдик, бу гал сени мен излаб келдим,— деди Жовли Рустамов,— Ҳалиям чекаяпсанми? «Қувлиги ўша-ўша,— деб ўйлади Равшан,— топган гапини қаранг! «Ҳалиям чекаяпсанми» эмиш. Ҳаммаси эсида...»

Шу топда у билан суҳбатлашиш оғир, вақт тифиз... кейин... Зубайдага, бораман деб ваъда берган. Гўё Рустамов ҳозир яна «Сен уйланганмисан?» деган синовчан саволини берадию сўнг у ваъдасидан қайтади, Зубайданикига бормайди...

«Йўқ. Бир пайтлар учрашсам-учрашибман-да,— деб ўйлади Равшан,— ўчган оловни қайта қўзғаб, яна бу одам билан ади-бади айтишиб ўтиришга тоқатим йўқ! Етар, Рустамовни кўп ўйладим, эсладим, ҳатто у ҳақда ёздим ҳам...»

— Шунча йўл босиб, мени афв этишди, кечирришди деб айтиш учунгина келмагандирсиз?

У Равшанга ажабланиб қаради-да, киноясига парво қилмай, секин гап бошлади:

— Эшитганмисан, йўқми... ўтган замонда бир бой билан камбағал қўшни яшашган экан...

«Бир ками эртак эшитишим қолувди»,— Равшан бетоқат соатга қаради.

— Бой аввалига қўшнисини хўп сийлаб, ундан «Сахий бойсан, ғамхўрсан, етимпарвар отамсан» деган иқрорини олиб, ишонтириб, сўнг бу иқрорни тўнига ёрлиқ қилиб осибди-да, қўшнисининг бир парча ерини мулкига қўшиб, ўзини эса хизматкорлари сафига олибди.

Йил сайин кўпайиб бораётган муте — тобелари яна биттага ортибди. Бой унинг ўз қўшниси эканини, бир пайтлар ер-суви, камбағал бўлса-да, номи борлигини унутибди.

Бой — бой-да! Қўли узун, ақлли. Катта рўзғорию ермулкини ўйлашдан, кўпайтиришдан бошқа муроди йўқ...

Кун ўтибди, ой ўтибди. Камбағал кутибди. Бойдан нажот йўқ эмиш. Билгани — меҳнат. Вақт ўтиши билан яна билибдики, энди у бойга қўшни, биродар эмас — қарам, гапирса — бойнинг изми билан гапиради, юрса — бойнинг изми билан юради... Сабри тугаган «қўшни» хаёлида бой билан айтишиб, «Сахийлигинг ёлғон, хасиссан, хасиссан!» деб қаҳр қилибди. Бу сўзларни тушида ҳам такрорлаб, тонгда эса кўрган тушидан, айтган сўзидан қўрқиб, юмушга чиқса, уни бой йўқлаб қолибди. Бечора қўл бехосдан бойнинг ёдига тушган, нега у менга Сиз жуда сахийсиз, деб айтмайди,— дея ғазаби қўзиб турган экан. Шу ондаёқ тартиббошини чақириб, «Жазола, қама!»,— деб фармон берибди.

Содиқ қўл аввалига фармондан қўрқмай, ишонмай, ўзини йўқотмай, «Бу англашилмовчилик, сахий бой менинг отам, ғамхўрим, ҳузурига олиб боринг, узримни атай», дебди.

Тартиббоши кулибди: «Бойнинг фармони — фармон, «отанг» сени танимайди!»

Қўшни тақдирга тан бериб, қоронғи жазохонда ётиб-ётиб ахйри ўзича кутулиш чорасини топган бў-

либ, эртадан кечгача «Сахийсиз, сахийсиз...» дея овозига зўр бериб такрорлайверибди. Бу тавалло, бойнинг қулоғига етибди. Бой яна тартиббошига: «Иқрори тез тавбачидан қўрқиш керак. Текинтомоқни ос, ўлдир!» деб фармон берибди. Камбағал буни эшитиб, роса ялинибди. «Ўлдирманглар мени,— деб йиғлабди,— майли, суякларим зиндонда чирисин, ўлдирманглар. Менинг зиндоним, бой отам, ғамхўрим бор, мен отамга ишонаман. Узрим шуки, зиндондан кафтдек туйнук очиб берсанглар, бас. Бой отамни кўриб ётсам бас...»

Тартиббоши кулибди: «Бойнинг фармони — фармон!»

— Тугадими, хайрият, оббо, Жовли ака-ей! — деб кулди Равшан унинг узундан-узоқ эртагини эшитиб.— Сиз бою мен тавбачи камбағал бўлдимми ҳали? Сени осишга келдим, денг? Қисқароқ қилиб, мен сенга ишонмайман, демайсизми?

— Ҳа! — деди у терс ўрнидан туриб.— Ишонмайман сенга, ҳалиям ўзгармабсан... Мени авф этишди, кечирришди, аммо бу бошқа гап... Ақлинг етмайди бунга... Хўп, мени қўятурайлик. Сенга ишонмайман. Дардинг йўқ сенинг, юрагингда оғригинг йўқ. Ҳаммангни қамаш керак! Бир ўтириб чиқишларинг шарт! Эсинг бўлса, ўшанда кўзинг очилади. Қани айт, гуноҳинг меникидан камми сенинг, осмондан тушганмисан?! Ўттизга қиряпсан...

— Қиряпсан эмас, кирдим! — деб бақирди Равшан.— Гуноҳ қилган, жабрини тотган сиз, нима, аламини мендан оласизми? Кимсиз ўзи?..

— Айтдим-ку, ҳаммангни қамаш керак! Бир ўтириб чиқишларинг шарт! Ушанда кўзларинг очилади... Мен бир шеър ёдладим...

— Жовли ака,— деб тўхтатди уни Равшан,— илтимос, тилимга келганини атай. Мабодо, жиннимасмисиз?

— Мен бир шеър ёдладим,— деб давом этди у ҳақоратни эшитмагандай,— ҳар ҳолда буни сендан эслоқроқ мухбир ёзган...

— Ахборотиз учун,— деб кесатди у,— мухбир шеър ёзмайди. Шеърни шоир ёзади!

— Шоирми, мухбирми ишқилиб ёзган-да, эшит. «Нураб ётар бобомнинг уйи, Бериб кушод кўксини захга. Бошин эгар, момомнинг куйи, Юртим йўли туташ дўзахга. Бу диёрнинг тераклариди, Япроқ эмас, ўсади титроқ...» Ҳм...— деб тутилиб қолди у.

— Борини, билганингизни айтаверинг, имтиҳон олаётганим йўқ.

— Ҳм, нима эди, ҳозир, ҳм...— Рустамов шеърнинг давомини эслаёлмади. Равшаннинг «Пахта эмас, шеър дейди буни» деб кесатгиси келди-ю тилини тишлади. Ниҳоят, Жовли Рустамов:

— Майли, эсимда борини атай,— деди,— Падаримнинг калласин узган, Кимсага мен қўяман ҳайкал. Фарзандларим ҳайкал пойига, Гуллар қўяр чин ихлос билан. Юрагимнинг чуқур жойига, Бекинади зътиқод — Ватан...»

— Шукр, аъло! — деб ўрнидан турди Равшан.— Пушкиншунос! Шу ёшингизда ёмон эмас, бунинг устига сиз собиқ пахтакор, раҳбарсиз. Энди шеърга қайтибсиз, қутлайман!

— Ўжарсан-да, болам, мен...— деди-ю, гапирмади у.— Юр, яхшиси мени кузатиб қўй...— Жовли Рустамов шаштидан тушиб, хомуш тортиб қолди. «Тилинган илинаркансан-ку, қари туллак» — деб қувонди Равшан.

— Жовли ака,— деди у аямай,— эслайсизми, ўшанда мени қандай кузатгансиз? Чўнтагимга пул — пора солиб қўйгансиз.— Жовли Рустамов Равшаннинг кўзларига ўйчан тикилиб қолди.— Сизни бажонидил кузата-

ман-у, лекин чўнтагингизга солиб қўядиган пулим йўқ-да!

— Бўлмайти ҳам,— деди у яна тилга кириб,— мен буни ўшанда айтганман... Ке, кўй, тортишма мен билан, чарчаганман... Йўқ, тўхта,— деди у бирдан тааж-жубланиб, Равшанни бошдан-оёқ кузатар экан,— ҳозир пора узатишмаяптими?.. Кераги йўқ, айтма, ишонмайман барибир... Кетдик.— У шундай деб олдинга тушди.

Равшан ортада бораркан, Рустамовнинг эгила бошлаган қаддига, туртиб чиққан елкаларига разм солди. Қариётган бўлса-да, ҳали қадамлари илдам ва аниқ тушар, бемақсад одамга ўхшамасди у...

Дарахт соясидаги бўш ўриндиқ томон юришди. Равшан унинг чеҳрасию чуқур ботган кўзларида илк бор изтироб тантанасини кўрди. Назарида «жанг»га киришганидан афсусда эди. У яна нимадир демоқчи бўлар, Равшан буни англаб турганини сезмас, ўз-ўзи билан олишиб, тинчини йўқотаётган эди. Равшан беихтиёр:

— Гапиринг, Жовли ака,— деди.

— А? — у ҳушини йиғиб ҳамроҳига қаради, кулимсирагандай бўлиб, елкасига қўл ташлади-да, тезда тортиб олди.

— Утирайлик.

— Йўқ,— дея бош силкиди у хўрсиниб,— Мен... сени сингани эмас, йўқлагани келувдим. Утаётиб ёдимга тушдинг-да, кирдим... Эсингда бўлса, хотинининг ному си учун бригадирни чопиб ўлдирган Бўронбек ҳақида айтган эдим. Ҳеч нарса аямайман, уни қўтқазман деб онт ичгандим. Улгуролмадим... Ўзимни сўроқ қила бошлашди. Қасамхўр деб ўйлама мени. Номус учун бир марта, юз марта, ҳатто ўлгунча қасам ичмас арзийди... Чопганига ҳеч ким раҳмат демади, ҳеч ким оқламади, уни — қамашди. Одам ўлдириш гуноҳ! Лекин одамни одам қилиб, оёғида тутиб турган номуснинг тарафида бўлмаслик — гуноҳдан гуноҳ!.. Уч йили ўтди, яна беш йили бор. Уёқдан қайтганимдан бери Бўронни йўқлаб тураман. Агар номуснинг жони бўлса, — у қуриган лабларини ялаб, ютинди,— менинг жонимни олсин-да, Бўроннинг умрига қўшсин! Мен ўлай...— кўзларига ёш тўлди. Мижжа қоқмади...

Туриб-туриб:

— Боя тўғри айтдинг, — деди.— Алам қилади, кимдан алам олишни билмайман. Ҳаммада алашим бор, қасдим бор менинг!..

Равшан чўнтагидан сигарет чиқарди. Икки донасини суғурди-да, бирини Жовли Рустамовга узатди. Рустамов бош силкиди. Бекат томон юришди. Равшан Хайрини эслади...

— Жовли ака,— деди бир зум бўлса-да, оғир ўйларидан чалғитиш умидида.— Хайри ишлаяптими ҳалиям?

— Мен сенга нима деган эдим? — деди у ҳансираб.— Хайри дейсан-а? Ишлаганда қандоқ, кўтарилди!..

У кетди. Ортидан дод эмас, фарёд эмас, сўз қолди: «Эй-й, болам-эй, қийин, қийин — бу дунёда номуслига қийин. Қурбинг етса, шундай яшаб кўр... Хайри дейсан-а!»

4

...Тонг оқариб келарди. Равшан қўрқиб уйғонди. Уйда иссиққа чидаёлмай йиғма каравот ёйиб, ташқарида ухлаган жойидан қочиб, ичкарига кирди. Худонинг берган кунни шу аҳвол: айланиб ҳам, ўргилиб ҳам, ўз-ўзидан хуш-нохуш уйига қайтаверади, қайтаверади. Кўчада, йўлда, ишхонада ҳам худди уйда ўтиргандек бўла-

верди, гўё уй — йиғма каравот — йиғишган-да, елкасига осибган. Шу топда ўйлагани бу эмас эди, нечундир ваҳм босиб, қоронғи хонасига қайтди. Бир маҳал дарахт шохлари бекитган деразанинг бир бурчига данадек яхти¹ кўнди. Равшан чўзилиб, яхтига тикилиб ётди... Шу асно яхти ўттиз рақамига айланди-да, Равшанга салом берди.

«Салом-салом,— деди у ҳам,— омонмисан ошна, мен сени қаерда кўрганман?»

«Кеча,— деди у,— Жовли Рустамовни кузатганингдан сўнг... Зубайда билан учрашиб, ярим тунда уйга қайтаётиб, кўчада кўзинг тушди-ю, танимасликка олиб, ўтиб кетдинг...»

«Пастга туш...»

«Йўқ, ёнингга тушмайман, кўрқаман. Жовлининг менада қасди бор...»

Хона қоронғи эди. Ўрнидан туриб, соатга қарашга эринди. Қўққисдан ёшини ҳисоблай бошлади: «Йигирма саккиз, йигирма тўққиз, ўттиз!..»

«...Алам қилади, кимдан алам олишни билмайман. Ҳаммада алашим бор, қасдим бор менинг...»

Равшан хотиржам нонушта қилди-да, Ўттиз ва Эллик ёшини икки хонага қамаб, Ўттизнинг эшигига — «Шаҳар», Элликнинг эшигига — «Қишлоқ» деб ёзиб, ишга кетди...

Иш кунни шундай бошланади: соат ўнда остона ҳатлаб, ичкарига кириши билан эшикка ўрнидан туриб, бош силкиди — саломлашади ва ҳужжатини кўрмай ўтказиб юборади. Хавфсизлиги таъминланган — пастда эшикка қўриқлайди, яна бир қулайлиги — кимки ёнига кирмоқчи бўлса, аввал кўнғироқ қилади, розилигини ололса, қўлига хонасининг номери кўрсатилган қоғоз ёзиб беришади. Сўнг ўша одам шошиб юқориламоқчи бўлганида, иккинчи эшикка «Ҳужжатингиз?» деб йўлини тўсади. Удум шундай. Сўнг у барча тўсиқдан эсон омон ўтиб, уч зина юқорилайди-да, лифт кута бошлайди. Лифтнинг эшиги очилгунча қўлидаги рухсатномага қараб-қараб, Равшанга айтадиган гапини (ёзиб келган бўлса-ку, яхши-я...) ичида қайтариб, пишитиб олади-да, ниҳоят тепага кўтарилади...

— Мумкинми?..

— ...

— Ёнингга арз билан келдим, ўғлим...

«Хўш, хизмат? Кимсиз, қаерликсиз?» — деб сўрайди Равшан чолни ҳар кун кўравериб жонига теккандай. Чолнинг эса бу гапдан юзига қизиллик югуриб:

— Узимизнинг Езёвондан,— дейди.— Болта отани танийсанми, ўшанинг колхозидан...

«Хўш, хизмат?»

— Хизмат шуки, ўғлим,— деб чол қўйин чўнтагидан эски газета парчасига ўроғлик сурат чиқаради ва қўллари титраб оча бошлайди, боламни бир мелиса мошини билан босиб ўлдирди. Кўп жойга бордим, исботинг йўқ, гуноҳ ўғлингда, деб айтишади... Шунинг учун сени ёнингга келдим, болам. Бориб текшир, ёз, бир исботла шуни... Агар гуноҳ ўғлимда бўлса, бад юрагимга совуқ сув урай... ўғлим сира ичмасди...

«Йиғламанг, отахон, ҳаётда бўлади-да бу»,— дейди Равшан стол устидаги хатларга зимдан кўз ташлаб.

— Йўқ, бунақаси бўлмаган! — деб бош чайқайди чол.

«Чиндан ҳам далил бўлмаса, қийин!.. Майли, сиз бо-раверинг, биз арзингизни текширамиз, хат қиламиз, сўраймиз. Кутинг...»

— Умрингдан барака топ, ўғлим! — чол эшикдан чиққунча уни дуо қилиб, худо қиёслаб кетади..

¹ Яхти — ёруғлик

Чол бир ҳафта, икки ҳафта кутади... Икки ой деганда, у «худо»дан хат олади. «Уша, ўшандан...» деб эслайди чол ва дуо қила бошлайди...

Чол суюниб, нам соқолини сидириб-сидириб қўшни-сининг ўғлини чақиради-да, хатни ўқитади.

Хатнинг мазмуни тахминан шундай: «Хурматли С. Ниёзалиев! Шикоятингизни Ф. область прокуратурасига жўнатган эдик. Уларнинг ёзишича, ўғлингиз, яъни гражданин О. Салималиев маст ҳолда (бу ҳақда сизга медэкспертиза хулосасидан кўчирма берилган) кўчага чиқиб, милиция катта лейтененти ўртоқ Усмонали Аҳмадалиевнинг машинаси билан тўқнашган — йўл қондасини кўпол равишда бузган. Ва бу хато ўлим билан тугаган.

Сизга чуқур ҳамдардлик билдириб:

Имзо — Равшаннинг имзоси».

...Равшан «Ўттиз»нинг оёғига осилиб, кунни амаллаб ўтказди-да, уйига қайтди. Боши оғримагунча — бошим демайди. Қорни очқамагунча — овқат емайди.

* * *

« — Умрнинг поёни кўринганда, уй қайғусига тушдим...» — бу гапни унга ким айтган?.. Эслайди: Жовли Рустамов айтган эди. Шунгача у уч марта уйланган, охириг хотинидан ўғил кўргач...

5

...Ниҳоят, яна бир кун ўтди. Уйга қайтди. Эшигига «Қишлоқ» деб ёзилган «Эллик»нинг остонасидан хатлади...

Район газетасининг муҳаррири Заъфар Ҳусайнийни қулатиб, ундан қолган бешта (жонли деса ҳам, жонсиз деса ҳам бўлади) «инвентар»га эга бўлгунча уч ой ўтди. Уч ой ўтдию Равшанга кун туғди... Жонли-жонсиз деганларимизнинг бири Нарз Маҳмуд — қишлоқ хўжалик бўлимининг мудирини, иккинчиси Яҳё Мурод — масъул котиб, қолганларини айтмас ҳам бўлади — болалар... Энди бу деганига ҳам ўн, йигирма йиллар ўтди-ёв!

... Ушанда... ўша кунини у эллик ёшга тўлган эди. Эрта-лаб шофёрни кутмасдан гаражда чанг босиб ётган «Газ—24»ни ярақлатиб ишхонага борди. Оғир-вазмин, қовоқ уйиб кабинетига кирди, бир соат ўтди ҳамки ходимлардан дарак йўқ. Кутяпти... Кутишдан умиди катта...

Телефон жиринглади. «Бошланди, — деб ўйладую юмшоқ ўриндиққа суянди, — қутловлар, табриклар пойимга ёғилади бугун, мен эшитаман-да, э, шундайми, элликка кирибман, йўғ-е, дейман...»

— Ўртоқ Қодиров, сизмисиз? — деган ҳукмбардор овоз эшитилди. Таниди. Район партия комитетининг котиби.

— Салом, ҳа, ўзимман, — деди у илинж билан.

Сизни муҳбир деб, одамлар гапингизга қулоқ солади деб, вакил қилдигу?! — деди котиб киноя билан. — Кечаги маълумотни кўрдизми? Колхоз тўрт ҳолга тушибди-ку! Тўрт ҳол-а, ўртоқ Қодиров, пахтажон деб ёзган билан пахтанинг ўзи бўлмайди! Соат тўққизда ажрим, раис билан етиб келинг...

Бу гапни эшитмадим, бундай гап бўлмади, деб анчагача деразага тикилиб ўтирди. Кутди. Кутяпти, кутишдан умиди кўп эди...

Гурс-гурс қадам товушлари эшитилди, эшиклар шарақ-шуруқ очилди. Ҳаммасини сезиб турди. Ходимлар иш бошлади. Бу орада котиба қиз эшикдан бош

суқиб, саломлашди, келганини маълум қилди. У эса кутяпти...

Бир маҳал соатга кўзи тушди: ўн бир. Трубкани кўтарди-да, Ёзувчилар союзининг область бўлимига кўнғироқ қилди. Бўлимнинг каттаси Дилмурод. Дилмурод дегани шоир, ўзидан икки-уч ёш кичик.

— Дилмурод! — деди зарда билан. Таниш, дилкаш овозни эшитдию гапи йитди. «Наҳотки, бунинг ҳам эсидан чиққан, наҳот бу ҳам унутган?» — деб ҳафсаласи пир бўлди.

— Хизмат, ака? — деди Дилмурод унинг жим қолганини сезиб.

— «Адабиёт» олдинги бугун, — деб сўради овозини пастлатиб, — ўқидингми, нима гап?

— Ҳа, ака, олдим, шуни варақлаб турибман ҳозир, — деди Дилмурод. У эса кутяпти...

— Нима гап, тинчликми, ўзи? — деб сўради Дилмурод қизиқиб.

— Ҳа, шу, — деди ўзини хотиржамдан-хотиржам тутиб, — обкомдагилар билан гаплашаман деган эдинг... Юбилей масаласи...

— Кунини кеча гаплашдим, ака, — деди у ваъдаси эсига тушиб. — Энди ҳозир пахта пайти, буларни ҳам тушуниш керак...

У эса жим... кутяпти...

— Тўғриси, гап бунда эмас, Равшан ака, — деди у ростига кўчиб, — биласиз-ку... Областнинг катта ёзувчиси, ўнлаб китоблар ёзган, деб номингизни айтсам, билишмас экан. Сиз бундан ҳафа бўлманг, Равшан ака, биласиз-ку... булар ўзи адабиётдан йироқ одамлар... Пахталар тугасин, ўзим райком билан гаплашиб, ўқиган мактабингизда ёки бирор кутубхонада кечангизни ўтказамиз. Тўй қиламиз, ака, тўй...

Бу гапдан сўнг у ўзига тоқат тилади. Кутди. Кутишдан умиди катта эди...

Тушгача ўзини телефонга боғлади. Республиканинг шоир-ёзувчисидан дегани борки, эллик ёшга тўлса, «Қўтлаймиз!» деб сурати билан мақтов тўла маълумот берадиган адабиёт газетаси ҳам уни унутган бўлса-я? Замона зайли-да бу, асли зўрга кун йўқ, деб ўзини босди. Ҳали олтмиш бор, етмиш бор... Умр берса, ҳали кўп яшайди, ёзади...

Тушга яқин эшик очилди. Қараса, остонада қаторлашиб Нарз Маҳмуд билан Яҳё Мурод турибди. Ишхонасининг Равшандан сўнгги катталари шулар, шулар унинг суянгани, қўшимзолари.

Нарзнинг қўлида ўтган йили босилган уч тийинлик китоби «Сахро», Яҳёнинг қўлида область газетасининг бугунги сони — унда Равшаннинг Америка президенти хатоларини фош этиб ёзган фелъетони босилган...

«Баъзи-баъзида сотсалар ҳам, чекка-чеккада устимдан кулсалар ҳам, шулар менинг содифим, бандам...» — деб ўйлади у.

— Келинлар, — деди кўнгли юмшаб ва дарров ўзини тутди-да, телефонга ишора қилди, — Тошкентдан қутлашди. Келинг, Навоий театрида ижодий кечангизни ўтказайлик, дейишяпти. Союздагилар билади-да, ким қандай ёзувчилигини, раҳмат айтиб, йўқ дедим. Ҳозир пахта пайти бўлса, биз тўй ўтказиб юрсак, ярашмас, дедим... Хўш, хизмат?

— Биз ҳам қутлагани кирдик, Равшан ака, — деди Яҳё Мурод чехрасидан табассум тўкиб.

— Агар, йўқ демасангиз, мана, бизнинг хонада дастурхон тайёр! — деди Нарз Маҳмуд «Сахро»га дастхат ёздириб олиш учун узатар экан. Утган йили ишхонасидаги фаррошгача дастхат битиб, «Сахро»дан совға қилгани ёдида. Буни Нарз ҳам яхши билади, билади-ю, лекин сал қувлиги бор — билинтирмайди. Шундай бўл-

са-да, кўлидан китобни олдию «кейинроқ», деб столга ташлади.

— Утиринглар, — жой кўрсатди у. «Банда»лар энтикиб ўтиришди.

«Хўш, энди буларга нима дейин?...»

Таклифни рад этишга баҳона ўйлади, тополмади. «Яхшиси, уйга юринглар» деб айтсам-чи? Кейин нима бўлади? Тўртта кал-кўрнинг олдига дастурхон ёзиб, башарасига термулиб, сўнг улардан ҳар кун — шусиз ҳам эшитадиганим — ўзим ёдлатган мақтовни нондек чайнаб ўтиришим? Йўқ, тоқатим йўқ, арзимаиди, булар! Нон беришга, ош беришга, одамсан деб, гапини тинглашга арзимаиди булар! Шу топда кўргим йўқ буларни. Булар мени еди!..»

... Уйга қайтди-да, шу кунгача ёзгани — китоб ҳолида босилган барча мулкани йиғиб, ўзи вакил бўлган ва анчадан буён одам оёғи узилган меҳмонхона эшигини очди. Қоровулга (бир раисчалик ҳукми бор) ҳеч ким кирмасин, деб тайинлаб, раисга кўнғироқ қилиб, кечлик овқат буюрди. Ўзи олиб борган коньякдан қадаҳга қуйди, ичмай диванга чўкиб, ўй сурди...

Шиша яримлаб қолган эди. Китобларга кўзи тушди. Вақтида мунақидлар йилнинг энг баланд ҳикояси деб баҳолашган ва унга «ёзувчи» тамғасини босишган — «Эркинлик»ни варақлаб, беихтиёр ўқий бошлади: «Чайла. Унда ака-ука Файзулла, Сайфулла ва кичкинтой яшайди. Қирқ қадам нарида — сийрак саксовуллар орасида сим тўр билан ўралган пастак қўра. Қўрада катта-кичик, ориқ-семиз бешта қорамол. Ёзда буларга олтинчи бўлиб — етим, хўжайинларидан «ўсма-сак» деб ном олган, қоқсуяк Қора бузоқ шерик бўлди. Уни туғишганларнинг тўнғичи Файзулланинг уйдан келтиришди. «Оёғида юрсин — семирсин» деб, бўйнига арқон боғлашмади. Кундузлари у темир қоziқларга қантарилган бошқа молларга яқин йўламай узоқларда ўтлар, «Янгиер»ни иккига бўлиб оққан ариқдан сув ичар, якка ҳордиқ чиқарар, кечалари эса истаристамас қўра ёнида тунар эди.

... Янгиер — қишлоқдан олтамиш чақирим юқорида — Жилвоннинг охири, Қизилқумнинг бошланиши. Аждодларимиз бу ерни Остона деб номлашган. Остонадан юқорига қадам боссангиз — Қизилқум.

Қора бузоқнинг улғайиши Остонада кечди.

У чўлга келганидан то сўнги кунгача шерикларига, шериклари эса унга кўникиша олмади. У ювош, беғам, ташвишсиз авлодларидан қўрқарди. Уларнинг итоат-гўй юраклари, тез семираётган баданлари ва бўйинларидаги арқон қўрқинчли эди. У кўпинча қўрқинчни унутиш, вужудига сингирмаслик учун тўрт оёғини ерга маҳкам тираб силкинарди. Назарида, унинг бутун танаси йўғон арқон билан маҳкам боғлангану силкинганда иплар чок-чокидан узилгандек, кўзлари чарақлаб очиларди. Енгил тортиб бутун танаси билан нафас олар — ҳаво уники эди. Остона уники эди. Шунда кўзига беихтиёр узоқ-узоқлардан, туман орасида кичкина сим тўрли қўра, боғлиқ ҳамжинслари гўё бўғилаётгандек, ҳаво етишмай танлари кичрайиб, ола-чипор, қизил ранглари оқариб кўринар эди. Уларнинг фарёди вужудига тарқалар, сўнг қулоғига бориб етарди. У йиқилмаслик учун яна силкинар, ҳавони қоқ иккига бўлиб югурар, то чарчамагунча, фарёдлар, арқонлар, сим-тўрлар тер бўлиб баданидан оқмагунча, тўхтамасди.

Ҳамжинслари буни сезишмасди...

Юқорида — Қизилқумнинг овлоқ жойларида жониворларнинг турфа хили: ёввойи эчки, қўчқор, буқа, отгача яшар, кўпаяр, совуқда, жазирамада қирилар, бунинг устига овланар ҳам эди. Йилда буларнинг тўдасига пода ва сурувлардан якка-ярим «қочоқлар» ўқшилар,

улар тезда эл бўлиб бирлашардилар. Бепоён Қизилқум жониворларга ўз бағридан жой ажратган, улар йиллар оша шу жойларда беҳатар, эркин яшаб, насл қолдириб келади.

... Шунга қарамай, Остонада Қора бузоқ якка эди. Ҳар кун турли вақтда бир сор бургут вазмин пастлаб, Остонани айланар, уни ҳаммадан олдин қора бузоқ кўрар эди. Нима қилсин, у доим безовта, шу сабаб Остонага сиғмайди. Туғишганларига бегона. Назарида, тез кунда шериклари тилсиз — гунг, кар бўлиб қоладию улар орқали тушунган, эшитган, кўрган дунёси номаълум, маъносиз қоп-қора бир бўшлиққа айланади. Сўнг уни ҳам ўз қомига тартади.

Қочиш керак, қочиш керак, улардан узоқлашиш керак...

Уша кунни орзиқиб кутди. Кутди. Кўрдики, орадаги фарқ симтўр ва арқон, ҳали бунга чидаш мумкин. Узини, ҳамжинсларини тушуниб-тушунмаган, бир пайтда таъкиб, «қув-қув» бошланди. Чунки у семирган, чўзилган, Қора бузоқ эмас, буқача бўлиб қолганди. У энди хўжайинларники, кўрар кўзга молга ўхшаб қолган эди... «Оёғида юрсин. Семирсин» даври ниҳосига етди. Энди у арқонланиб, қоziққа ўрганиши, кейин етакка кўникиши керак.

... Азонда қора бузоқ ва шериклари ҳали уйқудалигида Кичкинтой акаларидан буйруқ олди:

— Тутиб боғла. Кечаси кўрага қамал!

Бу сўзлари Қора бузоқ эшитмади. Кичкинтойнинг қўлида узун, пишиқ, ўт ранги урган арқонни кўрдию ундан узоқлашди. Нафаси сиқа бошлади. Остона тораиби, чўлнинг ҳар бурчида бирдан тузоқлар нишланди. Ҳар қалай, унга шундай туюлди. Кўзи, мияси, танаси ва мақсади — ҳамма-ҳаммасини оёғига юкладию қочди. Чарчамади. Тузоқларни босиб-янчиб чопди.

... Файзулла шатир-шутур овоздан Қора бузоқнинг яна қочганини сезди. Таққа тўхтаб, милтиқ тепкисини босди. Ўқи нишонга тегмаслигини олдиндан биларди. Ортига қайтди.

Қора бузоққа аталган ўқ отилган эди. У Остонадан қочаётиб буни ўз қулоқлари билан эшитди...

Тонг отар-отмас қўрадаги моллар, тинмай «мў-мў»-лашга тушишди. Кейин итлар ақиллади. Уни биринчи бўлиб шериклари сотишга ошиқдилар. Безовта товушлар хўжайинларни одатдагидан вақтлироқ уйғотди...

— Бузоқ йўқ-ку, ака? — Кичкинтой акаларига аллақачон маълум бўлган гапни такрорлади.

— Қочган, — катта акаси қўли билан Остонадан юқорини — Қизилқумни кўрсатди, — ёввойи тўдага қўшилади, кимдир отади барибир! Отолмадик...

Икки ака хижолатли, жимгина қадам босди. Кичкинтой жойидан жилмади. У ҳамон иккиланар, ишонмас эди. Хаёл билан беихтиёр қумга бузоқнинг тасвирини чизди. Сўнгра пошнаси билан атрофини ўради — «қаммади»...

— Э, воҳ! — Равшан сакраб жойидан туриб кетди. — Кичкинтой-ку, Қора бузоқнинг ўзинимас, аксини, суратини катакка олди — қаммади... Мени ким қаммади бу уйга, ким катакка олди?! Кўзим очик, ким қабрга тикди мени!..

Хаёллари остин-устун... «Бир уй қурсам эдим... Хоналари кенг ва мўл бўлса...» — бу ният қачон юрагига кирди? Билмайди, эслаёлмайди...

...Раис тунги соат ўн иккига яқин қайтди. Қайфи чоғ, э, яшанг Равшан ака, деб ўзига қадаҳ топди ва коньякдан қуйди.

— Қани, бир ичайлик, то тонгача зиёфат биздан... Ичишди.

— Бугун кечагидан беш ҳол ошди! — у ҳамон хур-

сандлигини яширолмасди... У яна нималардир деди, аммо Равшаннинг қулоғига кирмади. Кўзи дивандаги ҳикояси «Эркинлик»да эди. Раис буни сездию чўзилиб китобни олди, варақлади:

— Э, Равшан ака, ўзиздан зўри йўқ, — деб қадаҳ тўлатди. — Келинг, сиз учун ичайлик!..

«Бугун... ҳозиргина... икки-уч соат олдин шу гапни ўз-ўзимга айтган эдим... Ярамас, қаердан эшитди бу гапни!..» — у турди-да, раиснинг кўзларига тикилди:

— Ёлғон, ёлғон айтяпсан! — деб бақирди. — Сен ярамас ёлғондан қўрқмайсанми, уялмайсанми ёлғон гапиргани?! — башарасига муштлади, раис йиқилди, турсолиб кўксига қўлини қўйиб, тиз чўкди.

— Рост гапирдим, Равшан ака, — деди астойдил куюниб, — ахир сизни мақтадим-ку, зўр дедим-ку?! Равшан қайтиб жойига ўтирди-да, столга тирсагини тираб, икки қўллаб бошини сиқди...

— Ишонинг, ахир сиз менинг акамсиз, — раис илтижо қила бошлади, — қадрдон акамсиз?! Мажлисга ҳам ўзим бориб келдим. Сизни сўрашди. Тошкентга, ёзувчиларнинг мажлисига кетган, дедим. Эртадан икки-уч кун кўринманг, дам олинг, ётинг, ёзинг...

— Бас, ука, — деди Равшан бошини кўтариб, — яна гапирсанг, йиғлайман...

— Келинг, ичайлик, қадаҳда қолмасин — ирими ёмон, — деб раис қадаҳ узатди. — Мен ҳам одамман-ку, ахир? — унинг кўнгли тўлиб, кўзида ёш ояди. — Кун бўйи итдай югураман... пахта дейман...

— Сен зўрсан, раис, — сен зўрсан, нима деб югураётганингни биласан, ишонасан... Пахта дейсан... план дейсан... ишқилиб югурасан... сен зўрсан!..

Ичишди.

«Мен нега югурмайман?.. Раис ўзини ит деди, ҳар қалай, ном топди ўзига. Мен кимман — ёзувчимиз?..»

— Хизматинг учун раҳмат, ука, — у кутилмаганда китобларини йиғиштира бошлади. — Сенга яна жиндек юмуш бор...

— Жоним билан, буюринг, — деб раис ўрнидан турди.

— Савракни биласан-а? — Равшан ундан қишлоғининг номини сўради.

— Эбе, ҳазиллашяспсизми, нима — беда керакми, ҳозир-да...

— Йўқ, — деди у раиснинг елкасига қўлини қўйиб, — мен энди беда емайман, кунжара емайман. Тўйдим!.. Агар Савракни билсанг, эшигига «67» рақами ёзилган қабристон бор — ўша менинг уйим. Шоферингга айт, мени элтиб кўмсин...

У кейинчалик ҳам Заъфар Ҳусанийни қулатиш, ундан қолажак уч-тўртта жонли-жонсиз «инвентар»у муҳаррирлик ҳақида кўп ўйлади. Бунга журъати етмади эмас — етарди, лекин Равшанни эшигига «Шаҳар» деб ёзилган ўттиз ёши кутарди.

6

...Баҳор илитган офтобли кунларнинг бири эди. Ўзи уйда қолиб, шарпасини кўчага ҳайдади. Шарпа эгасиз — ихтиёри ўзида бўлиб, сал хавотир ва ҳадик билан кўчага чиқиб кетди.

Равшан кийимларини алмаштирди-да, шарпанинг изидан тушди. Шарпа юриб-юриб, бир уйнинг эшигини тақиллатди.

Билади, бу уйда шоир яшайди. Кузатди.

Шоир шарпани ажабланиб, хушламайроқ қарши олди. Сўхбат остонада кечди — шоир айтишини айтди:

— Сени сотқин дейишади, шу ростми? Буни менга бир ҳамюртинг айтди. Исми...

— Тўхта. Ўзинг кимсан? — сўради шарпа шоирдан. — Шоирсан, — деб жавоб берди яна ўзи. — Мен сени қачон... қаерда... кимга сотдим? Сотишга арзигулик ниманг бор сенинг?.. Ҳали мен тирик, сен тириксан-ку? Модомики, сени сотибманми, сен зўр экансан, кўрқма...

Мени эса ҳеч ким сотмайдиам... Хайр...

Шарпа кўчага чиқиб, шоирнинг бекатида турди-турди-да, сўнг уй томон қайтди...

Равшан илгарироқ етиб, шарпасининг келишини кутди. Эшик тақиллади. Очди, қараса, остонада кўзлари ёшга тўлиб шарпаси турибди.

— Ҳа, бунча тез, — деб сўради ундан, — тинчликми?

— Мени ҳеч ким сотмайди! — дея хўнграб, Равшаннинг елкасига осилди. У шарпани кучдию қулоғига йиғи аралаш шивирлади: «Мениям ҳеч ким сотмайди...»

Кўзёш тинди, ҳаяжон босилди, ажралишаётганларида шарпа яна тилга кирди:

— Яна кўчага чиқсам, майлими?

— Сенга эрк бериб, гуноҳ қилдимми? — шарпанинг кўзига тик қаради. Бу шарпага қаттиқ ботди — кўнглига олди, маънос бош эгди.

— Майли, — деди Равшан бир оз юмшаб, — борсанг бор-у, лекин энди борар жойингни билиб, қадамингни ўйлаб бос. Рухсат...

Шарпа қанот боғлаб учди.

Унга ишониб бўладими? Ортидан чиқди...

У юриб-юриб, охири бир қабристонга борди. «Аҳмоқ, — сўкинди Равшан, — топган жойини қаранг...» Шарпа тайсалламай кетаверди, шарпа-да, ҳеч балодан қўрқмайди — юрак йўқ, кўз йўқ унда. Тахминлайдию кетаверади. Шу топда у қабристон тугул, жаҳаннамга деса ҳам боради...

Ҳар қалай ўзининг шарпаси, қўрқса-да, ортидан юраверди. Ниҳоят бир қабрга етганда шарпа тўхтади. Қабр атрофида тўрт-беш одам тинмай баҳслашарди.

— Ҳа, нима гап? — сўради шарпа улардан. Қабр тепасидагилар чўчиб тушишдию шарпани кўриб уялишди, қўрққанларини яширишди: шарпа-да, юрак йўқ, кўз йўқ унда. Сўрайдию кетади.

— Бу нонкўр, — қабрга бармоғини бигиз қилди улардан бири, — ҳаммани алдаган!

Шарпа бу жавобдан маъно англолмади.

— Аниқроғи, у ўлган ойи учун аъзолик бадалини тўламаган!

Шарпа яна жим тураверди.

— Марҳум касаба союз аъзоси эди, билдингми? — деб ҳалиги киши шарпага тушунтира бошлади. — У ойнинг охирида, маош олган кунимиз — яъни йигирма саккизинчи ноябрда ўлди. Тўсатдан ўлди, лекин бу билан бизнинг нима ишимиз бор?

— Факт шуки, — деб гапга қўшилди иккинчи киши, — аъзолик бадалини тўламаган! Чиндан ҳам у ўша кун — йигирма саккизинчи ноябрда ишда бўлмаган, ўлган, лекин биз унинг қазосини эшитиб, маошини тийингача хотинига етказганмиз...

— Э, ўзимиз бир қарорга келайлик, — ҳалиги киши шарпани «сен нари тур, қўшилма» деб жеркиди-да, гапида давом этди. — Қани, марҳумни қабрдан чиқариб, касаба союз аъзолигидан ўчириб, сўнг қайта кўма-миз, деганлар қўл кўтарсин...

Шарпа чалқанчасига қулаб тушди, типирчилай-типирчилай, бир амаллаб ўрнидан турди-да, қочди. Ортидан ҳалиги кишининг «Бир, икки, уч, тўрт, беш, демек, бир овоздан...» деган товуши эшитилди...

У тўғридан-тўғри уйни мўлжал олиб қочди, автобус кутмади, такси тўхтатмади, шарпа-да, шунга ҳам ақли етмай, ортига қарамасдан қочди...

Равшан уйга илгарироқ етиб, шарпасининг келишини кутиб турди. Ниҳоят эшик тақиллади, ҳали эшикни очмай туриб, шарпаннинг ҳансираб нафас олаётганини эшитди. Хурсанд бўлди: «Сен ҳам одам экансан-ку, сен ҳам чарчаркансан, мен сени шарпа деб юрсам...»

Равшан эшикни очаетиб, унга кўзи тушиши билан:

— Ҳа, яна кўчада санқийсанми?! — деб сўради.

— Йўқ, — деди у бош эгиб, — тавба қилдим, қайтиб изингиздан чиқмайман. Аъзолик дафтарчам қани?..

— Жинни! У замонлар ўтиб кетган, — деб кулди Равшан, — ўзингни бос, аъзолик билети ишхонада сақланади. Вақт кетказиб, бадални қўлдан тўламайсан. Маошингдан тутиб қолишади...

Шундан буён шарпаси уйда — тутқун, ўзи кўчада — эркин, ҳеч гап йўқ — осойиш. Агар бирор гап бўлса, Равшан шарпа эмас, одам, кўзи бор — кўрарди, қулоғи бор — эшитарди...

Касби — ўша, ишхонаси ўзгаргани йўқ. Гоҳи-гоҳида китоб ўқийди, китоб ёзади...

Бир янгилик — уйланди...

7

«Бу уйда Ўзбекистон халқ ёзувчиси — Равшан Қодиров яшайди» — ушбу ёзувни хаёлан Ғазон мармарига ўйдириб, дарвозасига михлатган эди.

...Уша кун уйда ёлғиз эди. Туш маҳали эшик кўнғироғи жиринглади. Елкасига тўн ташлаб, шошилмай дарвозани очди.

Ташқарида йигирмага тўлиб-тўлмаган, қўлида ғилофли тор тутган йигитча турарди.

— Бу уйда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Равшан Қодиров яшайди, шундайми? — деб сўради йигитча.

Равшан мийғида кулди.

— Хизмат?

— Сизда ишим бор эди. Келдим...

Уйга киришди. Столнинг нариги бетида у, бериги бетида Равшан, ўтиришибди — сукут...

Йигитча ўзини хотиражам, совуққон тутди. Равшанга ҳам худди шундай назар билан тикилиб турди. Назарида у Равшанни кўзи билан тинглаётган эди. Нечундир юраги шув этди. Кўпдан бери бунақаси бўлмаган, у уйга келиб-кетадиган шоғирдларга ўхшамас, чеҳрасида ёшига ярашмаган совуқлик, нигоҳида эса кўзингни эритиб юборгудек ўткирлик бор эди. Яна кўзларида нафратми-ей...

Юраги шув этган асно хиралаша бошлаган кўзлари равшан тортиди. Унга яна бир бор ажабланиб, қизиқиб қаради-да, кўзини узди. Во ажаб, у ўғилларига ўхшар эди.

— Сизга бир қўшиқ айтсам! — Равшан ярақ этиб унга қаради, тагин ажабланда. Таклифи ризолик сўраш эмас, ҳукмдек, гўё йигитча унинг юз йиллик қадрони, тенгдошию Равшан эса янги қўшиғининг биринчи тингловчиси. У жавоб кутмай, даҳлизда қолдирган торини олиш учун чиқди. Равшан беихтиёр ўрнидан туриб, сигарет олди, чўғлантирди, ҳовлидаги дарахтларга тикилди. Япроқлар қонталаш. Куз...

Йигитнинг қайтиб хонага кирганини, эшикни ёпиб, кутиб турганини сизди. Нечундир қонталаш япроқлардан кўз узгиси келмас, уларга тикилган сари тикилгиси келар эди. Озми-кўпми фурсат ўтди, сўнг ўзига келди-да, узр деб, ортига ўгирилди. Қаршисида тор ушлаган йигитча эмас, қўшотар — нили кесик милтиқ тутган йигит турарди. У ҳозиргина Равшанга қўшиқ ваъда қилиб, даҳлизга чиққан йигитча эди. Назарида у ўтган бир неча фурсат ичида улғайган, қатъийлашган, қадди-

ни ғоз тутганича, Равшаннинг кўзларига тикилар эди.

— Ҳечқиси йўқ, шошилманг, — деди у жойидан жилмай, — сизни шунча йил кутдим, яна беш-ўн дақиқа кутишга сабрим етади...

«Ҳазил бу, йўқ, туш кўряпман», деб ўйлади Равшан.

— Сигаретни олинг, ғилам ёнади ҳозир! — йигитнинг таҳдиднамо овозидан ҳушини йиғди, кўриб тургани ҳазил эмаслигига, туш эмаслигига ишонди. Оёғи остига қараган эди, бўйи баравари ингичка тутун кўтарилиб, ёйилиб ҳавога тарқалапти. Эгилиб, сигаретни олишга мадори йўқ эди. Оёғи билан босди...

— Ота! — деди йигит кутилмаганда. — Сиз менинг отамсиз, гуноҳқор отам!.. Менга оғир... Сизни-ку билмадим, лекин менга оғир... Бунда иккита ўқ бор, — деб милтиққа ишора қилди у.

Сукут...

— Онамни отолмадим... Туғилганим ёлғон, номим ёлғон менинг! Ишонманг!..

Кўзи хиралашди, қулоғи битди...

Кўшқўллаб кўксини чангаллади. Йиқилди. Йиқилаётиб бармоқлари иссиқ, шилимшиқ суюқликка ботди. Бир лаҳза ўзига келди, яна қулоқлари очилди, кўзи тиниқлашди. Шу асно иккинчи ўқ овозини эшитди. Йигит... йигитча орқага, китоб тўла жавонга сирғалиб, қулаб тушди...

Улим — гоҳи-гоҳида шу ҳақда ўйларкан у келажакни, умр поёнини шу тахлит хаёл қилар, кутар, соғинар ва бундан кўрқар ҳам эди...

«Алвидо айтмайман, хайр демайман:

Мен сени ўғирлаб кетгум ёмғирдан,

Бу ёлғон тақдирдан олиб кетаман.

Бу номард ҳаётни, нодон умрни

Бир марта енгаман, ғолиб кетаман», —

деб ёзган эди Зубайда сўнги мактубида.

...Тасодифмиди бу ёки тақдирми — билмайди, ордан икки йил ўтиб, яна ўша — илгарилари тез-тез учрашадиган, ҳар учрашганларида Равшан уни бир ўлдириб, бир тирилтирадиган боғда Зубайдага дуч келди.

Шанба кун эди, ўз-ўзидан юраги безовталаниб уйга сиғмади. Тинчи йўқолди. Овунайн деб китоб ўқиди, қўшиқ эшитди, ошналарига кўнғироқ қилди, уст-устига сигарет чекди — бўлмади.

Кўчага чиқди-да, метрога тушиб, тўппа-тўғри ўша боқча борди. Уни кўчага ким чорлади, ким судраб келди бу ерга — билмайди. Унутилаёзган таниш йўлқалар, ўша дарахт, ўша шовқин-сурон, шодланиб жуфт-жуфт кезинаётганлар...

Сигарет тутатиб секин одимларди. Юрагида ташвиш йўқ, ҳеч қимни, ҳеч нимани ўйламайди. Шунчаки атрофни кузатяпти, холос...

Бир маҳал қараса, Зубайда ўша, ҳамишаги ўриндиқда ёлғиз, қўлларини ёмғирпўш чўнтагига суқиб, Равшанга қараб турибди...

Нечундир, Равшан қилт этмади, назарида Зубайда ҳам совуққон, гўё олдиндан маълум: шу кун келадию улар яна учрашадилар, энди...

* * *

Кун ўтиб Равшан Зубайданинг уйига борди. У ҳеч нимани сўраб-суриштирмади, ўғлининг соғлигини сўради, унинг Равшанга ўхшашини айтди... Қизиқ, Зубайда ўғлини қаерда кўрдийкин?..

Қайтаётганида:

— Энди келманг, — деди Зубайда қатъий оҳангда, — мен Муродга тегаман. У мени севади, мана, хатлари, — у Равшаннинг қўлига бир даста хат тутқазди.

«Мурод ким бўлди, ким экан у? — ўнга яқин хатни эринмай санади-да, ажабланди, икки-учтасини ўқиди. Аксари бир-бирига ўхшаш, самимий, Зубайдани еру кўкка ишонмай, қизгин севги-муҳаббат изҳор этиб, келажак орзусида битилган хатлар...»

— Буниси — сўнггиси, — деб Зубайда халати чўнтагидан яна бир хат чиқарди. «Зубайда! Мени, умри доим касалхонада ўтадиган одам, деб ўйламанг. Умр бўйи кулингиз бўламан — Сиз менга буюринг... Зубайда! Мен болани яхши кўраман. Болаларимиз кўп бўлади...»

Сиз ҳар гал ёнимга келганингизда бошим осмонга етади, кетганингиздан сўнг йиғлайман. Яна келганингизча кўп гапларни ўйлаб қўяман-у, айтолмайман, ёзаман... Мана, бугун ҳам сизга «эртага яна келинг, мен сизни ҳар кун кўргим келади» деб айтолмадим. Ёздим.

Ҳар гал касалхонага келганингизда, бу, охиригисидир, энди келмас, деб ўйламану йиғлайман... Сизни кутиб-кутиб:

Мурод».

...Эртасига эрталаб Равшан Зубайдага кўриниш бермай унинг эшигини пойлади. Соат ўндан ошганда у кўчага чиқди. Атрофига қарамай, бир-бир одимлаб юрди. Сездирмай ортидан тушди. Зубайда яқин дўкондан сумкасини тўлатиб нималардир харид қилди, йўл-йўлакай иссиқ нон олди, сўнг бекатда автобус кутди.

...Равшан дуч келган таксини тўхтатиб, Зубайда минган автобус билан олдинма-кетин кетди. Автобус уч-тўрт бекат юрди ҳамки, у тушмади. Ниҳоят, автобус шаҳардан ташқарига чиқди.

— А-ҳа, билдим, охири, — шофёр бармоғини чаккасига нуқиб айлантирди, — тушундиз?

— Йў-е, — деди у юраги шув этиб, — касалхонадир?

— Барибир эмасми? — деб кулди шофёр.

Борганча жим кетишди. Автобус тўхтади, сўнгги бекат. Зубайда тушдию шифохона томон бурилмай, ўттиз-қирқ қадам тескари юриб, тўхтади. Шошиб ён-верига қараган бўлди, бир зум шундай турди-да, бошини баланд кўтариб, ҳеч кимга парво қилмай шифохона томон кетди.

Равшан унинг ҳар бир қадами, барча ҳаракатини кўздан қочирмай кузатди...

Зубайда шифохона ҳовлисида бир йигит билан гаплашди. Шу пайт Равшанга яқин турган беморлардан бирининг Зубайда иккаласини кўрсатиб, «Қойил, мен бу овсар Муродни жинни десам, йигит экан-ку!» — деган гапи қулоғига кирди. «Бу қизни қаердадир кўрганман!» деди иккинчиси. Беморлар тортиша-тортиша улар томон юришди.

Зубайда томоша қилишаётганларини сизди шекилли, қўлидагиларни Муродга узатиб, хайрлашди. Сўнг ортига қарамай, югуриб кета бошлади.

— Зубайда, Зубайда, тўхтанг! — деб Муроднинг қичқиргани эшитилди. Зубайда қарамағач, у депсиниб олдинга интилди. Чопди. Зубайдага етишига бир неча қадам қолганида гурсиллаб йиқилди-да, ётган жойидан бошини кўтариб «Зубайда!» дея қичқирди.

Зубайда тўхтади, ортига қаради. Йигит жонҳолатда турмоқчи бўлди-ю яна йиқилди. Зубайда нима қиларини билмай бир зум тараддудланди-да, иложсиз йигитга яқинлашди. Суяб ўрнидан турғазди, «нима дейсиз?» дегандай тикилди.

— Бир сўм беринг! — деди йигит ҳансираб. Зубайда

шошиб сумкасини ковледи ва Муродга нимадир деди, қўлига пул тутқазди-да, муштини оғзига босиб, югурганча шифохона дарвозасидан чиқиб кетди...

Равшан турган жойида қолди... Ҳушини йиғиб қараса, Мурод ёнидаги ўриндиқда Зубайда қолдирган нонни кўксига маҳкам босганича ҳидлаб ўтирибди. У секин Муроднинг ёнига чўкди. Мурод Равшанга жиламай қаради.

— Ейсизми, нон, — деди қўлидагини кўрсатиб, — йўқ, бермайман...

...Кечқурун учрашганларида Зубайда шифохонада кечган воқеани айтди, йиғлади. Улар боғда бор-йўғи ўн дақиқа туришди. Шу ўн дақиқа ҳам Зубайда гапирди, Зубайда йиғлади. «Кетинг, — деди у, менга ҳеч ким керак эмас, кўргани кўзим йўқ, ҳаммангни ёмон кўраман! У худди эрталаб касалхонада — одамлар кўрмасин, танимасин мени деб қочганидек, қочди.

— Тўхта, кетма, Зубайда! — Равшан ортидан югуриб, унга етди-да, елкаларидан маҳкам сиқиб, ўзига қаратди:

— Ҳаммаси сен айтганча бўлади, кетма, — деди куюниб, — мен сени ҳеч кимга бермайман! Тупурдим гап-сўзларга, ҳаммаси ёлгон. Кўрганим ёлгон, эшитганим ёлгон! Эртагаёқ Бухорога кетамиз, «Нур дарвозаси»ни топамиз. Қўлларингдан тутиб «Нур дарвозаси»дан олиб ўтаман... Никоҳ ўқитамиз... Мен билган, сен билган сир шу бўлади! Агар туйғуларинг рост бўлса, севсанг, алдамасанг...

«Сиздан жон эмас, бир ўғил сўрадим...» — бу Зубайданинг Равшандан кутган тилаги, муроди эди...

...Эмишки, қадим Бухорода Маккадек муқаддас «Нур дарвозаси» бўлганмиш. Маккага ҳажга боролмаганлар «Нур дарвозасини» топганлар. Сигинганлар... Кимки, шу дарвозадан ўтса, ихлос билан сигинса, барча гуноҳларидан фориғ, онадан қайта туғилгандек пок, покиза бўлармиш...

Бухорода «Нур дарвозаси» йўқ, қариялар унинг жойини тахмин қиладилар, сўрасангиз, ҳеч ким у ҳақда аниқ бир нарса айтолмайди... Равшан бунга ишонмаса-да, Зубайда учун афсонага, мозийдан қолган удум — омонат чорага ишонди...

...Зубайда жон сўрамади, бир ўғил сўради.

Орадан икки кун ўтди. Самолётга билет олди-да, Зубайдани Бухорога кузатди. Эртасига у Равшанни кутиб оладиган бўлди...

Аэропорт. Чўнтагида бир қути сигарет, «50-67» рейс билан «Тошкент-Бухоро» маршрути бўйича ўчадиган самолётга билет...

Учишга қирқ минут вақт бор. Ғала-ғовурдан чеккароқда ўриндиқ топиб ўтирди. Енида соқол-мўйлови оппоқ бир чол тасбеҳ ўгириб, учиш вақтини кутяпти. Равшан чолга дастлаб шунчаки қаради, сўнг эса кўзини узолмай қолди... Кутилмаганда чолнинг қиёфасини йўқотиб қўйди...

...Туш маҳали «Арк»ка яқин бир вайронани топди-да: «Нур дарвозаси» мана шу, деди. Зубайда бош эгди. Тош супа оёқни куйдиради. Равшан бошмоқда, Зубайда оёқ яланг остона ҳатлаб «Нур дарвозаси»дан ўтишди...

...Тун. Бухоро. Зубайда иккиси. Қиз жим, Равшан жим. Шаҳар бўйлаб кезишяпти. Осмон тўла юлдуз. Шамол эсди, Ерданми, дарахтданми бир япроқ учиб Равшаннинг елкасига қўнди, сирғалиб Зубайданинг оёқлари остига тушди. Зубайда япроқни босмади... Кетишяпти, у жим, Равшан жим...

Тўхташди. Яна салқин шамол эсди. Димоғида таниш бир ҳид, олисдаги қишлоғи, онасининг ҳидини туйди.

— Гапир, хурсандмисан? — сўради Зубайдадан. У эса кўзларини Равшанга тикиб, жимгина тураверди... Унинг кўзлари кулар, кўзлари йиғлар эди...

Тонггача тўлғониб чиқди. Ёнида Зубайда уйғоқ. Назарида бутун шаҳар, деворлару тош супалар, мадрасалар, уйлар садо бергандай бўлди. Қулоғи остида тасбеҳли чолнинг: «Никоҳ бу, ҳаром билан ҳалол ўртасидаги девордир!» — деган қироатли овози жаранглаб-жаранглаб тинди...

Кўзи илинар-илинмас чақалоқ чинқириғидан чўчиб тушди. Кўзини очса, чақалоқ йўқ, ёнида Зубайда ухлаяпти.

Тағин кўзи илинибди, шекилли, бир маҳал кимнинг-дир тирсагидан ушлаб, тортганини сезди. Кўзини очса, ҳалиги чол, тасбеҳини билагига илиб, Равшанга хавотир билан қараб турибди.

— Уғлим, бемормисан? — секингина сўради чол. — Қарилик-да, хаёл билан бўлиб... Бир маҳал кўзим тушса, алаҳсираб, нимадандир чўчиаяпсан...

— Йўғ-е! — туйқус жойидан турди Равшан. — Узр, сиз эмас, мен хаёл билан бўлиб... — шошиб соатига қаради. Самолёт учганига ярим соатдан ошибди.

— Тузикмисан, ишқилиб? — қайта сўради чол.

— Ҳа-ҳа! Отдекман! — у зўрға жилмайиб нари кетди. Шу пайт «Бухорога учишни хоҳловчилар, кассадан билет олинлар!» деган эълон тарқалди. Ишонмади. Эълонни такрорлашди. Илгарилари битта билет учун навбатда туриб тишларинг синарди. Бу қанақаси... Беихтиёр касса томон юрди-да, тўхтади...

Дуч келган автобусга ўтириб, аэропортдан қочди... Шу куни қаерга борди, кимлар билан гаплашди — ёнида йўқ... Фақат кўчаларда чироқлар ёнган маҳал уйга қайтгани эсида...

Кейин нима бўлди? Бир ҳафта-ўн кун юрса-турса доим хаёлга чўмиб, ўз-ўзи билан гаплашадиган, яқинлари ҳазиллашиб буни юзига соладиган бўлди. У қўрқарди. Ҳар қадамда Зубайданинг кўзлари таъқиб қилар, йиғлар: қарғарди уни. Қаерга бормасин кўзларини чирт юмиб «Кет, кет!» дея қўлларини олдинга чўзган Зубайдага рўпара бўларди.

8

...Яна қанча чидаш мумкин, бир ой, икки ой, эҳтимол, кўпроқ, балки камроқ... йўқ... Худди тушда кечганидек, Зубайдадан хат олди. Сенга хат эмас, қарғиш йўллаяпман, деб ёзган эди у.

**Оналик бахти бу — ёруғ бир омад
Мен ўшанга насиб бўлолмадим, йўқ,
Шундан тақдиримда қайнар қиёмат,
Шундан юрагимда занглаб ётар ўқ.
Лабларим пичирлаб дуолар тердим,
Яладим Хизрнинг ковушларини,
Ахир мен сени деб тупроққа бердим
Биринчи боламнинг товушларини.
Қувонгил, мана мен, ёлғиз ва бахтсиз
Тепки излари бор яраларимда.
Кулавер устимдан: кулгин, хазонрез,
Чорасизлик яшар чораларимда.
Кўмилган севгимнинг чорбоғчаларин
Телбадек кезурман хаёл, ҳушимда.
Нетайин силталаб оёқчаларин
Бир чақалоқ йиғлар ҳар кеч тушимда...**

Эслайсанми, ёруғ дунёни кўролмаган, сен нобуд

қилган боламнинг қарғиши — менинг қарғишим бу!

... Хатимнинг сўнгида сенга хушxabар йўлламан. Сен кўрқоқ, қочиб кетганинг, алдаганинг билан, барибир, сенинг айтганинг эмас, менинг тилагим, кутганим бўлди. Мен яна иккиқат — иккижонман...

Сен мени ташлаб қочдинг. Биламан, мен сенга эмас, сен менга керак эдинг... қочдинг... Болам туғилгунча қайтмайман, отаси қочоқ бўлса-да, кўрқоқ бўлса-да, у ота юртида туғилсин. Ваъда бериб «Нур дарвозаси»га элтмаганинг — шу жойни ҳар куни бориб, хаёлан топаман, хаёлан сиғинаман...

Мен йиғлаяпман... мен кўрқаяпман, Равшан ака. Сиздан, (яна сиз дейман) Бухородан мадад сўрайман. Сизга айтган ва айтмаган гуноҳларим учун, ҳали туғилмаган болам учун Сиздан, Бухородан узр сўрайман. У туғилганда бир марта, бир лаҳза бўлса-да, келиб кўринг, ор қилманг, у Сизнинг эмас, менинг болам, бегонанинг боласи деб, бир марта келиб кўринг. Шунда мени ҳамма кечиради. Ишонинг, биз қайтиб учрашмаймиз, сўнгра бошингизни баланд кўтариб юрасиз, ҳеч ким сизни Зубайданинг эри демайди.

... Сигарет чекай деб гугурт чақса, қўлида Зубайданинг хати турибди. Хат ёниб битгунча қараб турди-да, сатрлар изи қолган қоп-қора кукун-қоғозни кулдонга ташлади. Сўнг хуштак чалиб, ўзини чалғитиб хона бўйлаб юра бошлади. «Хат йўқ, Зубайда йўқ — бўлмаган, — деб овоз чиқариб айтди, — булар бари ёлғон, ёлғон...»

— Ота, — деб кимдир эшикни очди, чўчиб қараса, ўғилчаси, қўлида каттакон сумка. — Танга беринг, нонга бораман.

— Нонга? — Равшан ҳайрон бўлиб сўради. — Нима у?

— Нон-да, нон... танга беринг...

* * *

... Йўл. Машиналар оқими. Шовиллаган, зириллаган кўча. Равшан дўконга нонга кетаяпти. Ёлғиз. Худди биров чорлагандек кўчага ошиқди. Кетаяпти, гоҳи-гоҳида хуштак чалиб қўяди. Беихтиёр яна «Булар бари ёлғон, ёлғон-ку?» деб ўзини ишонтирмоқчи бўлади... Мана, йўлакдан тўғрига юрса — нон дўкони, етишга ўн қадам қолди. Барини кўриб, сезиб кетаяпти. Шунда беҳосдан ўнгга бурилиб, йўлни кесиб ўта бошлади. Йўлнинг нариги бетида бекат, у ҳар куни шу ердан қатнайди...

Троллейбус бекатда тўхтади, Равшан югураркан, дастлаб қулоғига киргани зорланиб чинқирган машина тормози бўлди, йиқилаётди, бу овознинг чақалоқ йиғисига айланганини эшитгандай бўлди...

Кўзини очиб, тепасида ҳамширани кўрди, билдики, касалхонада ётибди.

— Шукр, кризис ўтди, синган-чиққан жойиз йўқ, — дер эди ҳамшира меҳрибонлик билан. — Кўзингизни юминг, гапирманг...

Кўзини юмди-ю, ўтган воқеани эслашга уринди. Кулдон, қоп-қора қоғоз, сўнг сумка, нон кўринди кўзига. Кейин эса чақалоқ чинқириғи, машина... Сахро — Қизилқум кўринди. Бир тўда эркак ҳамон рақс тушяпти: «Така-тум, така-тум...»

Беҳол кўз очди. «Чўнтагимда ҳужжатим йўқ эди, — деб ўйлади. — Мени ҳеч ким кўрмади... Улсам, кимлигимни билишгунча қаерга қўйишар экан?... Дарвоқе, мурдахона бор-ку...» Алам билан кўзини юмди. Мана, уни олиб кетишяпти...

Ҳаммасини билиб, эшитиб ётибди. Гапиради-ю ово-

зини ҳеч ким эшитмайди. «Тўхтанглар, — деди азоб билан, — мен Равшанман... номим Равшан менинг!» — йўқ, ҳеч ким эшитмайди, судрашади...

Улим дегани ғалати бўларкан... Танаси қисқариб бо-
раверди, жони бўғзига тикилди, охирида кўзи ярқ этиб очилдию қушга айланиб уча бошлади. Тирқиш топиб, ўзини ташқарига урди.

Мурдахонада бир неча бор ўлиб-тирилиб, ўлиб-тирилиб ётди.

Уша куни мурдахонада ётган биринчи оқшом танаси ҳали музламаган эди, кўзи тирқишга тушгандай бўлди. Бир қора қушча чирқиллаб тирқишга тўш урди. «Бу менинг жониммикан?» деб ўйлади. Шу асно қабоқларини ёруғлик тешди. Бир муддат ўйини йўқотиб ётди-да, кўз очди, кўзи чироққа тушди...

Шифохонадан эсида қолгани шу бўлди.

9

... Бу воқеа Қизилқумда кечган. Ўн икки ёшли бола эди. Езда, Улуғ бобосининг ўтовида ёрдамчи чўпон бўридан тарқаган ит ҳақида гапирди. Унинг айтишича, бўридан тарқатган ит — ит эмас, зўравон бир маҳлуқ, агар унга одам рўбарў келса, нақ кўйдек чавақлаб ташлайди. Ўтов яқинида ҳам шундай итлардан бир жуфти яшар, менман деган овчи, ҳатто бобоси ҳам уларни отолмай ҳалак эмиш...

Бу гапни эрталаб эшитди.

Тушга яқин ўтовда ёлғиз қолди. Утиравериш жонига тегди. Яқинда бойловга ташланган йўрға — Саманни кўргани, у билан гаплашгани ташқарига чиқди. Нимагадир чалғидию Саман қолиб, ўтовдан анча олислаб кетди. Чўл шунақа ўзи — ўн қадам юрсанг ҳам, гўё бир қадам юргандек кетаверасан, кетаверасан — поёни йўқ. Хаёлингни йиғиб, тўхтасанг яхши, йўқса, ортга қайтиб, келган манзилнинг тополмай қоласан. Қизиқ, ўрмонда ҳам киши шундай адашади, дейишади. У ўрмонни кўрмаган — билмайди... Хуллас, ўшанда уни Саман кишнаб тўхтатди... Ер тепиб, қулоқларини динг қилиб ортидан қараб турган отни тасаввур қилди-да, кўргиси келди, тўхтади... Уни кўрай деб ҳарчанд бўй чўзса-да, кўролмади.

Ортига юрар-юрмас, қулоғига «ув-вов, ув-вов» деган товуш эшитилди. Жойида қотиб қолди. Ваҳима босди, юрагини қўрқув тешиб, оёғидан мадор кетди, қалтиради.

Қаршида ўтов, сал нарида — арқонбанд Саман, шулар томон қочиб кераклигини билиб турибди-ю, гўё югургани билан етолмайдигандек саросимага тушди. Қанча фурсат кечди, билмайди, ҳарқалай оёқларини ердан узди — қочди.

Елиб боряпти — овоз уни еру кўкка сиғдирмай қувади, ўтовни, Саманни паноҳ қилиб қочяпти, улар эса ундан-да қочади — ҳеч етолмайди... Бир маҳал кўз очса, ўтовдан эллиқ қадамча нарида узала тушиб ётибди, тепасида Улуғ бобоси турибди.

— Кўрқингми, офтоб элитдими? — сўради бобоси.

У жим. Бобоси қўлидан тутиб, ўрнидан турғизди. Тиззалари қалтирайди, мадори йўқ, ранги ўчган бўлса керак, чол савол-жавобни қисқа қилиб, ўтовга олиб кирди, ётқизди, сув ичирди. Сал ўзига келгач, сўради:

— Нима бўлди?

— Билмайман, — деди Равшан, — қочдим...

— Қочдим?

— Ҳа.

— Ким қувди сени?

— Овоз, увлаган овоз қувди...

Йиллар ўтиб, шунга ўхшаш ҳодиса улғайганида —

шифохонадан чиққач, тунда, кундалик битаётганида рўй берди. Хонаси берк, калит икки марта ичкаридан буралганича жойида — қулфда эди. Лекин у буни кўриб тургани ҳолда, ташқарида ўз-ўзини қувиб кетди... Дастлаб у қочди, ортидан биров қувлаётгани йўқ — қочди. Шу асно — қочиб бораётиб, кўксидан бир тутам оппоқ нур чиқди-ю, хиёл ўтмай ёйилди — одам шаклига кирди — Равшанга айланди... Оёқлари зирқираб, ўз-ўзини қувиб кетяпти — ўзи қочади — ўзи қувади...

Бир кун ўтди, икки кун ўтди, бу воқеани хотинига айтгани, у индамай кулиб қўяқолди... Қораламаларига ҳалиям охириги нуқтани қўяолганича йўқ, назарида, йўли жуда узок, қоғозлари ҳам тугамаган, хуллас, у давом этиши керак эди. Кўпинча ёзиш олдида зарур бир нарсани йўқотгандек, нотинч, бесаранжом кўйга тушади. Мана, бугун ҳам шундай бошланди. Сигарет излади — топди, гугурт излади — топди, барибир, нимадир етишмайди — йўқ?

... Жавон, китоблар, стол-стул, қоғоз-қалам, кулдон — ҳамма-ҳаммаси жойида. Ана, жавон бурчида ёзганлари — газета, журналларда эндигина босила бошлаган ҳикоялари...

Китоб тўла жавонига яқин борди. Беихтиёр китоб титкилай бошлади. Ҳозир унга китоб керак эмас, буни бор шуури билан англаб турибди, лекин ниманидир ахтаряпти. Тушида эмас, ҳушида ахтаряпти...

Телефон жиринглади. Трубкани ўғли кўтарди, «отам йўқ», деганини эшитди. Нимадир тарақлаб оёғи остига тушди, шу заҳоти қўллари аслидан икки баравар чўзилди. Ажабланиб қаради — қўли, бармоқлари узун-узун. Эгилиб, боя тушган нарсани олмоқчи бўлди — қўллари етмади.

Нима экан у, жавондан тушиб кетган нима экан, деб ўйлади, тикилди... Ҳарчанд эгилса-да, қўли етмади. Сира бўлавермагач, ётиб термулди: китоб — Навоийнинг девони. Жойига олиб қўяй деб кўтармоқчи бўлди — кўтаролмади...

Девон шу ҳолича — пастда қолди.

Ўрнидан туриши билан қўли яна аслига қайтди — қисқарди. Эҳтиёт бўлиб, бўйи баравар жавоннинг ҳозиргина китоб тушиб кетган тоқчасига қаради, кўзи муқовасига «Қодирий» деб ёзилган китобга тушди. Сўнг таниш-нотаниш номлар, ўқиган-ўқимаган китоблари...

Ниманидир излашдан тўхтаб, кимнидир ахтаришга тушди. «Айтдим-ку, отам йўқ!» — деб такрорлади ўғли. Буйруқни бажарган киши бўлиб, аста курсига ўтирди. Аслида ҳеч ким унга «Утир!» деб буйруқ бермади. «Мен... мен...» деб шивирлади, қўллари гиламга тегди, ахир у ётган эмас, ҳозиргина буйруқни бажариб, курсига ўтирган эди-ку?

Чалажон — ярим-ёрти одам бўлиб, чўзилиб ётибди-ку? Жимлик... Гўё ернинг қаърига кўмилгандек, ҳаммаёқ жим-жит... — Яқин-йироқдан бирор сас келаркан, деб кутиб ётди. Қачон келади бу сас, келса, Равшан эшитармикан, аслига қайтармикан?..

— Мумкинми? — Ўйларини тўзатиб, эшикда шарпаси пайдо бўлди.

— Яна бир... охириги марта кўчага чиқсам майлими?

«Шарпа-да, тутқун, — деб ўйлади у шарпасининг дийдираб туришини кўриб, — менга тобе у. Йўқса, шу ҳолимда мендан рухсат сўрармиди?»

— Йўқ! — деди бошини кўтариб, гўё Равшанга жон кирди. Нафаси қаттиқ тегдими, шарпа қулаб тушди, қулаётиб, қўлларини юқорига чўзди — зорланди:

— Ажал, сени шундай соғиндимки, кел ахир, мен сени бир қучай.

Гуноҳ

Инсоннинг ўз-ўзи билан курашувини ерга уриб бўладими ахир! Одамлар, бундай зотнинг кўзи билан ўзингизга қаранглар!

Чингиз Айтматов.

Тунда аланга кўринган «Етти қароқчи» барханларини эрталабгача қор қолади. Тун бўйи кўкка ўрлаган аланга ерга қор тушиши билан ўчди — кўздан йитди.

Чўпонлар газ чиқди, деб ўйлашди. Ёзда «Етти қароқчи» барханларидан юқорига — Гужумлига кўчган Ҳамро чўпон «Нима бўлганда ҳам, шу жойнинг қумигача куйди-ей! Адашмасам, «Етти қароқчи» ёнди! — деб, шошинч чопар жўнатди...

Чўпонлар Қизилқумда кўп ёнғин кўришган, лекин чопарнинг етказгани бошқа — унинг айтишича... одам ёнган, машина ёнган...

Ишонишмади. Чопарни ёнларига олиб, «Етти қароқчи»га бирга кетишди...

Шу куни қўйлар эгасиз қолди... Чўлнинг ҳар бурчидан, узоқ-узоқ отарлардан ҳам «Етти қароқчи»га одам тўпланди...

* * *

Чўлнинг йиллар ўтса ҳам, эскирмаган тартиб-қоидалари бор. Чўпон халқи бу мерос тартиб-аъмолни муқаддас санаб, асраб-авайлайди, унга бўйсунди. Равшан ёшлигиданоқ чўлликларнинг бу хил тартиботию тирикчилигини яхши билар, қадрлар ва ўша куни ҳам (Зубайдани хатарли сафарга олиб чиққан кун) бунга қаттиқ амал қилди. То «Етти қароқчи» барханларига етгунча машинасини ҳеч бир ўтовда тўхтатмади, ўтов кўринса, иложи борича четлаб ўтди, чўпончўлиқнинг Зубайдага кўзи тушмади, яшириб олиб келди. Агар уни аёл билан кўришса, қаттиқ ранжишади, бари ошна-оғайни, қадрдон бўлиб қолган чўпонларни алдаш мумкин эмас, улар айтмасингданоқ дилингдагини билишади. Алдасанг ҳам юзингга солишмайди, лекин қайтиб одам қаторига қўшишмайди, ҳисобдан ўчиришади, пайт келиб, гап очилганда, «палончининг ўғлими» деб эслашади... Сен учун отанг, аждодларинг маломатга қолади...

Равшан отаси сабаб, Қизилқумни қаричма-қарич кезган чўпонлар билан ошно тутинган, уларга қўй сотиб, қўй олган, болагини Қизилқумга туташ Жилвон чўли — Остонада кечган эди. Отаси уни униб-ўсган макони — чўлларга ишониб кўз юмди, ташлаб кетди...

У ёлғиз ўғил эди.

Онаси, опалари уни еру кўкка ишонишмас, авайлашар, унга келган балога ўзларини қалқон қилишар, отаси эса лоқайд, эътиборсиз эдию ўғлининг боши тошдан эканига ишонар, буни ҳеч кимга сездирмас эди... Болалигида у отдан йиқилди — ўлмади, тут ейман деб, дарахтдан йиқилди — ўлмади, ўн икки ёшида пахта ортилган арава ғилдираклар орасида қолди — ўлмади...

Эсласа, бундай кўп бўлган. Тақдирнинг юз бир тасодифу тухматидан омон қолди...

Кунлар ўтиб, шу ҳақда сўраганида, отаси: «Нимасини айтмай, билмасам, ўзинг топ, ўйла...», деганди. У қанча ўйламасин, ҳаётидаги бу «тилсим»ни очолмади. Шунда отаси: «Майли, энди айтсам бўлар, — деди. — Сен битта — ёлғизсан... Жамики жону жондорни қириб-янчанг ҳам, барибир бир уруғ, бир нишона қолади.

Униб-ўсгунча, то кўпайгунча унинг бошида тегирмон тоши юрит — ўлмайди... Худо асрайди уни...»

Ушанда худо ким, инсоф нима — Равшан билмас, бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмасди. Улғайиб билдики, отаси айтган худо — ҳақиқат, яна ор-номус экан...

Чўлда чўпонлар бегона аёлдан қочишади, иложи борича, кўзимиз тушмасин деб хавотирда, аёл ҳақидаги ҳар қандай нохуш тасаввурдан узоқ, сифингларлари — чўлни деб йил — ўн икки ой пода ортидан юриб, кун ўтказишади. Чўлда хайру бараканинг, ҳалолликнинг биринчи шarti шу. Инон-ихтиёри, тақдирини эрига бағишлаб, умр бўйи унинг измидан чиқмай, иссиқ-совуқни бирга тотган жуфти-ҳалол — хотиннинг йўриғи бошқа... Қизилқум бундайларни бағрига олади, улардан тонмайди. Хўрламайди уларни.

Аёл улов эмас, лекин Қизилқумда аёлнинг тизгини эрнинг қўлида... Чўпонлар кўнгилахушлик учун чўлнинг у ер-бу ерига билиб-билмай қадам босадиган саёқларни ёқтиришмайди. Асл чўл деб аталган Қизилқумнинг ичкарисига унча-бунча одам йўлаёлмайди, шум ният билан чиққан киши мўлжални тўғри олса-да, манзилига етолмайди, бир сабаб бўладию изига қайтади ёки аро йўлда қолади...

Чўлга яқинлашган сари кўрган-билгани, эшитганлари ёдига тушди. Юрагини бир муддат хавотир, қўрқувга ўхшаш туйғу қамради. Кўп ўтмай ўзини қўлга олди. Чўл чорлайверди... Яна бир зум хаёллари билан ўрлашиб, «Менга дахли йўқ, мен чўлликман» — деб ўйлади. Шу тахлит кўзлаган манзили «Етти қароқчи»га яқинлашаверди...

У била туриб кўз юмган, дахли йўқ деб ҳисоблаган тартиб-қоидалар шунчаки гап эмас — чўпонлар синовидан ўтган, қонун каби қабул қилинган ишонч-эътиқод эди.

Равшан чўлнинг кўҳна урф-одатига қарши кўшин тортиб, «Етти қароқчи»га бостириб борар эди...

У кўпдан ўйлаб, шу кунгача иккиланиб, орқага суриб келган режасини амалга ошириш сўнгсиз азобларига нуқта қўйиш, ўзини энгиш учун Қизилқумга суқилиб кирган «Етти қароқчи» барханларини танлади.

Етти улкан бархан — паст-баланд қумтепалардан иборат сирли оролга ўхшар, йўлдан, кўздан йироқ, сокин эди. Равшан бу ерга ҳеч қачон шум ният билан қадам босмаган, ҳар гал «Етти қароқчи»ни соғиниб, ташна бўлиб келар, бу ерда чодир тиклар, ойлаб яшар эди. Чўпонлар ҳам унинг одатига кўниккан, қўнганини билишса, олис отарлардан қўй сўйиб, Равшанни йўқлашар, гурунглашиб қайтар эдилар. Шундай гурунгланинг бирида у «Етти қароқчи» номи билан қизиқди. «Қадимдан шундай, — деди Ҳамро чўпон, — билмай-миз, бир маҳаллар қароқчилар шу жойни макон қилгандир-да... Узоғи йили хўп томоша кўрганмиз Қароқчида. Киночилар ғалати бўлар экан, қўлбола довул ясашди. Барханлар тепасида вертолёт тик қотиб, паррагини айлантириб турди. Ёз куни, ҳаво ёндиради, қилт этган шамол йўқ. Шундай довул кўтаришдики, кўриб, ёқа ушладим. Сўрасам, кинога оляякимиз, дейишди. Бир маҳал карвон ўтди, қароқчи босди, жанг бўлди...»

Равшан кейинчалик билса, «Али бобо ва қирқ қароқчи» фильмининг айрим лавҳаларини «Етти қароқчи»да суратга олишган экан. Чўпонлар буни ҳали-ҳануз эслашади, «Бизнинг Қароқчи назар тушган жой» деб ифтихор қилишади...

Равшан ана шу «назар тушган жой»га кўнгил очгани, ишлагани эмас, тақдирнинг қутилмаган синовини қаршилаш учун боряпти. Шу кунгача хаёл, изтироб, гоҳида эса йилт этган умид учқуни билан яшади. Ишонди, кутди — ҳеч ким, ҳеч нима ўзгармади. Кун ўтган сайин

Зубайда билан боғлиқ кечмиш хира тортиш, унутилиш ўрнига тиниқлашди. Армон ва аламга йўғрилган хотиротнинг ҳар лаҳзаси ҳақиқат мисол аччиқ, чидаб бўлмас оғриқ, гўё темир тирноқли, маҳлукдай шафқатсиз эди...

«Зубайдани севмадим, ундан кечолмадим ҳам. Узоқлашса — қувдим, яқинлашса — ҳайдадим. На унда, на менда ихтиёр, лафз қолди. Бу не кўргилик, худо ургани шуми, ахир «худо урсин» деб қасам ичишди-ку. Мен аҳдимни бузмадим, сўзимга, ўзимга содиқман-ку?.. Зубайда тирик экан, мен уни севолмайман... — олдинга ҳазил, сўнг уни бировлардан қизганиш, йигитчилик деб аёл тақдирини назар-писанд қилмаслик, ўйламаслиқнинг охир-оқибати шунгача етди. Ўлдираман! Отаси бўлиб, эри бўлиб ўлдираман... Биз ёлғон ёзамиз, аямиз, кўрқамиз, сиримизнинг очилишидан кўрқамиз. Уят йўқ бизда... Узимизни алдаб кун кўрамиз, кўрган кунимиз кўрсин! Алдов, хиёнатни сезган туйғумиз ўзимизга келганда ночор ва тубан... Ҳа, ҳали биз сиримизни очмадик... Айт, айт, Зубайда, сен кимсан?! Сен менинг кимимсан, биласанми?.. Ўлдираман... Зубайда, Зубайда, болангининг отаси эканман, бу маломатни ўзимдан яшириб не топдим? Яширсам — осонми? Сендан, ўзимдан қочиб қаёққа борай? Йўли бўлса, айт!.. «Ўлдираман...» — у ўйлаган ўйи, босган қадами жиноят эканини билса ҳам, фақат бир нарсадан вужудда таскин ва ором туяр — ўлдирсам, севаман, куяман — иқрорим шу, исботим шу, деб Зубайдани азоблашнинг мори бир йўлини излаб, хаёлан топиб, режалаштириб йўлга чиққан. Чўл эса уни саробдай бағрига чорлар, бу йўлдан ақл-хуш билан қайтишнинг имкони йўқ эди.

У биладикки, чўл ҳалигача бирор қотиллик, сирни яширмаган, ютмаган, Равшан эса ниятини қотиллик деб ўйламас, хаёлини банд этган машъум режани янада пухталар, «гуноҳни қон билан ювшининг, поклянишнинг каъбаси чўл» — деб ишонар эди.

Олдинга Уни ўлдирмоқчи бўлди. У — Зубайданинг маъносиз иқрорию аччиқ кўз ёшлари бадалига дунё юзини кўрган гўдак... Ҳаш-паш дегунча олти ёшга тўлди... Балки У улғайиб эгасини танигач, ота-онасининг кимлигини билар, уни йўқдан бор қилган гуноҳкор бандаларнинг сиридан воқиф бўлар... Равшан учун болакай бир таскин бўлса ҳам, кўпинча у юрагида алам, ваҳима уйғотар эди. Уёғли улғайган сари Равшан унинг кўзига қарашга кўрқар, эзилар, у билан бирга бош-туби йўқ бир жарликка шўнғигиси — йўқ бўлгиси келар эди. Юрагининг туб-тубига боғланган ўғлининг тақдирини тасаввур этолмас, шу пайтгача қилган гуноҳлари бир томон, бола бир томон эди...

Сўнгги пайтда Зубайда қолиб, Равшаннинг дарди У бўлди, Унинг туғилишига эса Равшан сабаб... Икки миллионли шаҳарнинг бир бурчида Равшаннинг хўрланган, гуноҳсиз зурёди ўсяпти... Эрта бир кун У аламини кимдан олади? Фақат ўлимгина Унинг оғриқлари, аламу нафратини босиши мумкин... Шунда У кимлигини англаб етди, ана шу фурсатда дунёга ўт қўйса, наслу насаб, ор-номус олдига бу қилмиши шу қадар қурбсизликки, бунинг номи ҳам йўқ. Ахир у бир қоп гўштга айланиб қолмас, улғайганида отаси, онаси ҳақида ўйлар... Бир кун Равшан билан юзма-юз келар, тўқнашар. Бу қилмишининг ҳам савол-жавоби бордир ахир... Равшан ана шундан кўрқади, шундан унинг боши эгик. Ушанда ким ўртага тушади, ким-кимни аяйди, кечиради?! «У мени ўлдирар» деб ўйларди Равшан. Кутарди. Йўқ, бунгача ҳали узоқ, фасллар, йиллар, сабру бардош керак. Сабру бардош, чидамни эса ҳеч ким қарзга бермайди. Сотмайди. Унинг тош-тарозиси, бозори йўқ. Яна ким билсин, балки раҳм-шафқат ўртага тушиб, кўр-

гуликни кўтаролмай, қарийди, сўнг алам ҳам, номус ҳам бекор, тириклай ўлади — мурдасини ер ютмайди, сасийди... Куну тун, йил-ўн икки ой димоғида ўз мурдасининг ҳиди...

Равшан шу кунгача чидади. Уни ўлдиролмади. У эса пушти паноҳи бўлмиш ота-онасининг умри заволини бир кун тафтиш қилишни ўйлаб кўрмаган, шундай кун келишни хаёлига ҳам келтирмаган, гуноҳсиз бола эди. Гуноҳсиз бола... Болада нима гуноҳ, деб Уни шўр қисматдан қутқариб бўладими? Эки мен эмас, онанг... деб Равшан ўзини четга тортадими? Қани ким ўртага тушади, раҳм-шафқат, кўзёшимми, севгимми?.. Айланиб, четлаб ўтадиган йўл, чора борми?

Шу кунгача Равшан ҳалолман деб ўзини фаришта санаб юрди. Бугун вужудини номус тимдалай бошлаганда, бу қилмишининг қанчалар даҳшатли азоб эканини англаб, гуноҳга афсус-надоматга кўмилгандагина кўзи очилди...

У Зубайдани гуноҳкор деб билди. Эркакман, менга айб эмас деб, унинг аёллиги паноҳига яширинди... Зубайда-ку, унга етиш учун нималар қилмади, кимлардан воз кечмади. Равшан-чи? Раҳми келдими унга, севдими уни? Йўқ... Бу қиёмат куннинг бошида эркак турадими ёки аёл? Буни билмагунингча поклик ҳақида гапирма...

Кўзининг юм, ўйла — сен Зубайдага ҳеч ким эмассан, кўзингни оч, ўйла — сен Зубайдага эрсан — азобинг шундан... шунга чидамаяпсан сен. «Онанг шундай эди» деган таъна-таъна эмас, Унинг эшитажак маломати — Зубайда эмас, сен ҳаммадан аввал сенсан. Унга биринчи бўлиб маломат тошини отган ҳам сен, ҳадемай келадиган ўша қаро кун, ҳақорат сабабчиси ҳам сенсан! Унинг қаттол душмани сенсан! У сенинг душманинг... Қаёққа қарама — сен, бошингни қай тошга урма — сен, сен, сен... Энди кўзингни яна бир бор юмгин-да, ўйла... Сен ана шу ўйнинг қурбони бўл, Зубайда, Зубайдага қўшилиб У ҳам қурбон бўлсин...

Тақдир енгил-елпи онт ичшу алвидо, деб мактублар ёзишдан, Зубайдани айбсотиб, ўтмиш билан хўрлаб, овунишдан иборат эмас экан. Равшан ҳар лаҳза — рост сўз, аччиқ ўй-хаёл билан жанг қилиши, ғолиб ё мағлублигини танҳо ўзи англаши шарт. Буни шу кунгача тан олмади. Хуллас, бир қўл силташ билан тугайдиган «шўхлик» унинг қисматига айланди...

... Зубайда билан энди иш бошлаган кезлари эди. Тушга яқин кўнғироқ бўлди. Зубайда дастакни олиб, «Ёлғизман, Равшан ака йўқ, сафарда» деб айтди. Шундагина у бош кўтариб, Зубайдага қаради, телефонда кимдир йўқлаганини сезди ва қизнинг жавобидан ғазабланди. Зубайда эса уни имлаб қақирди-да, трубкани қулоғига тутди.

«Зубайдахон, — таниш овоз қулоғига чалинди, — биласизми, қаршингизда ўтирган болани унча хушламайман... Сиз, талантлисиз Зубайдахон, кўз тегмасин, — деб давом этди у. — Бекатда кутиб тураман, чиқинг, бирга тушлик қиламиз. Машина бор...» — Равшан алланечук бўлиб жойига қайтди. Зубайда:

— Раҳмат, — деб трубкани қўйди-да, — сен хушламаган ўша болани мен... — деганича йиғлаб, хонадан чиқиб кетди...

Равшан ўша кундан Зубайданинг самимийлигига ишонмади, буни ўзига айтди ҳам: «Мени севганингда трубкани қўймай, унга айтган бўлардинг. Севмайсан мени, ишонмайман...»

Телефондаги ўша овоз эгасини Равшан кейинчалик бир-икки бор учратди, ҳеч нима билмаган, эшитмаган киши бўлиб саломлашди, қўлини маҳкам сиқиб, кўзларига тик қаради, ҳол сўради, у эса хушламайроқ «дуруст» деди. Равшан унинг айёрона қув кўзларига

тикилиб ўйлади: «Начора, мен аёлмидимки, сен хушласанг, эркак эркакни хушламайди-да!»

Йўлда қаттол ниятни кўнглига тугиб борар экан, ўша воқеани эслади. «Ишқилиб, алданмаганим рост бўлсин. Жовли Рустамов мендан бекорга «Сен уйланганми-сан?» деб сўрамаган. Эркак ҳар қандай кўргилик, хўрликка чидаши мумкин, аммо аёлнинг алдаши, хиёна-ти...»

— У беихтиёр тормозни босди. Қум йўлда зўриқиб илгарилаетган машина қаттиқ силтаниб тўхтади, ўчди. Равшан бошини рул тутқичига тираб жим тураверди. Сўнги бор учрашганида хайрлашаётиб, марҳум Жовли Рустамов ўз-ўзига айтган сўзларини гўё Равшан учун яна такрорлай бошлади: «Одам ўлдириш гуноҳ! Лекин одамни одам қилиб, оёғида тик тутган номуснинг тарафида турмаслик гуноҳдан-гуноҳ!.. Агар номуснинг жони бўлса, менинг жонимни олсин-да, Бўроннинг умрига қўшин! Мен ўлай...»

Зубайда орқа ўриндиқда ўраниб, атрофни кузатиб, олис манзилни хаёлан кўз олдига келтириб бораётганида бехос машина тўхтади, ўчди. Ҳушини йиғиб, Равшаннинг елкасидан тутди, сўради:

— Ҳа, нима гап, нима бўлди?

— Ҳеч нарса, — деди Равшан бошини рулдан кўтариб, — айт, ўшанда мени алдаганмидинг?

— Қачон, нима гап? — Зубайда тушунмай анграйиб қолди.

Машина зўрға жойидан қўзғалди. Равшан бошқа бир сўз демади, Зубайданинг сўроғи жавобсиз қолди.

Равшаннинг феъли айниди, яна «қора ўйлар» юрагига ин қурди. Зубайда қачонки, Равшанни шу ҳолда кўрса «Сиздан бир кун узоқлашсам — менга ишонмайсиз, юрагингизда қора ўйлар ин қуради», деб хафа бўлар эди. У сездики, бу гал Равшанни овутиш осон эмас. Юрагида қора ўй, хаёл эмас, қора ният ўрмалапти. Ишқилиб сафарлари бехатар бўлсин, шу гал тинч-омон қайтишса, бас, бало-қазонинг йўли тўсилади... Олис сафарга биринчи бор чиқиши эмас, лекин... Қизилқум сафари... Бу таклиф Равшандан чиқди. Бир ҳафта кўринмади, кеча тўсатдан кириб келдию Зубайдага ҳеч нима демай, Султон билан бироз овунган бўлди — онангга ўхшайсан, деб Зубайданинг жиғига тегди, у индамагач, ўғлини бир тарсаки урди.

— Йиғласанг, менинг ўғлим эмассан! — деди овозиға ҳазил тус бериб. Аслида у Султон билан ҳазиллашмаган, Мамат татар фожиаси ёдига тушиб, ўғли кўзига ёмон кўриниб кетган эди. Султон чинқириб йиғламади-ю, кўзига ёш олди, шашти сўниб, индамай нариги хонага ўтиб кетди... Ўғлининг кўз ёши тагин шубҳасини оловлатди, ўша фожиа кўз олдидан кетмади... Кўча тўла одам — қўни-қўшни, ўтиб қайтаётганлар болта тутган, Мамат татарнинг ҳамда юз-кўзи кўкарган, кўйлаги йиртилиб, кўкраклари кўриниб қолган хотини ва икки ўғли атрофида доира ясаган эди. Унинг маст-хушёрлигини билиб бўлмасди. Қаҳрли кўзларини хотинидан узмас, еб юборгудек вазоҳатидан одам кўрқар эди. Мамат татар — қишлоқ аҳли уни татарга уйлангани учун шундай атар — бу лақабдан орланмас эди. Айтишларича, у гулдек хотинини қўйиб ҳозиргисига уйланган...

Мамат татарнинг хотини эри томон бир қадам юрди-да, қўлини бигиз қилиб:

— Билиб қўй, Мамат! — деди. — Бу боланг — Сур қишлоқлик ошнанг Абзалдан, мана буниси — Рашиддан, — деб қўшинининг уйини кўрсатди. Мамат татарни таниган-танимаган барча қалқиб тушди, ёқа ушлашди, бир қадам ортга чекинишди. Маматнинг болта тутган қўли бўшашиб, болта яланг оёғига тушди, ерга

қон сизди. У бир зум, бир зумгина индамай, ранги оқариб турди-да, бирдан ҳушёр тортди, атрофига олазарак қаради, болтани қўлига олди...

— Мен, мен, — деб қалтирарди Мамат, — шунча йил бировнинг боласини боқдимми, шунча йил ўйнашларинг учун эр — ит бўлиб қўриқладимми сени... Мана, мана бўлмаса! — деб у ваҳшийларча икки болани, сўнг қочмоқчи бўлган хотинини чопди. Унинг қўллари билагигача қон бўлди. Одамлар на бир сўз айтишга, на уни тўхтатишга улгуришди. Мамат эса болани ташлаб, ортига қарамай, йиқилиб-туриб қочди... Кўп ўтмай Маматни қамашибди, деган гап тарқалди. Шу-шу Мамат қишлоққа қайтмади, ўлик-тирикчилигини ҳам ҳеч ким билмади...

— Сен татар эмасмисан? — ўғлининг тарафини олиб ёнига келган Зубайдадан сўради. — Узр, хиёнатнинг миллати йўқ, янглишибман...

— Нима бало, яна қўзияптими, қачонгача хўрлайсиз, мен қолиб, энди Султонга ёпишдимми? — Зубайда икки қўли билан юзини тўсиб йиғлади. — Сизни ўғлиз битта эмас, меники битта. Тегманг, урманг уни... илтимос...

Элас-элас «Етти қароқчи» кўринди. Яна бирор соат юрилса, манзилга етишади. Равшан бутун йўл бўйи хуш-нохуш воқеаларни эслаб, юраги аламга тўлиб, ўз-ўзи билан олишиб борди. «Балки Султонни ўлимдан олиб қолган унинг Зубайдага ёлғиз фарзанд эканидир, — деб ўйларди у. — Ахир шу болани деб, шу кунга етгунча Зубайда... Эҳ! Қисматнинг ўйинини қаранг?! Тарбиячиманми мен?.. Ёки мен адашдимми?.. Раҳим келди, бир аёл-да, дедим, унинг ҳам бахтли бўлишга, бола кўришга, кимнидир севишга ҳаққи бор деб ўйладим. У эса аллақачон севган, севилган, мен лақма ўзимда йўқ тўн билан уни иситишга уриниб, шу кунгача алдадим, алдадим. У бунини билди-ку, ахир, билиб туриб мендан кечмади... Энди кеч... Зубайда билан бир эр-хотинчалик яшадик... Осонга тушмади бу қисмат — яширдим, яширди, барибир ошкор бўлди — тилга тушдик... Менга нима бўлди ўзи? Бир аёлни енголмаган эркак эркакми! Раҳм-шафқат, севги — энг заиф туғйу. Меҳр бошқа...»

Атроф жимжит, бутун чўл сукутга чўмган, Зубайда ҳам мум тишлаб борар эди. Равшан, унинг ўй-хаёлларигина сукут билмас — изтиробда, гирдобга тушгандек боши айланиб, «Етти қароқчи» томон илгариларди. «Кучли кучсизни енгади-да, ўзгача бўлиши мумкин эмас. Зубайдага мен керак эдим — топди, у мен билан хушуд, кўнгли бут... Энди оҳ-воҳ бекор, Равшанбек, Зубайдага юз бур, аламни унут, чида, қолган умрингни қўш хотин, болаларга бағишла. Ўзингни дема, кўзингни юму эркакман деган таскинни кий, ниқобланиб яша... Биров бир нарса демайди, деса — эшитгансан, кўп эшитдинг, кўрдинг, этинг қотди, совудинг, сен энди шунчаки одамсан, ўзгалардан фарқинг йўқ... Оҳ-воҳ бекор, ҳалиям кеч эмас, йўлдан қайт, сеники номардлик, Зубайда сени севдими, алдадими, иқрорию кўз ёшларига ишонтирдими, ишқилиб сенга етди, сени деди. Ўғил кўрди. Аёл боши билан сени чангалида тутиб турди, қамади, чиқиб кетолмадинг. Энди кеч, у қолиб...»

Қоронғи тушмай «Етти қароқчи»га етиб келишди. Кузинг сўнги кунлари эди. Ҳаво салқин. Равшан бархан панасида чодир тикди. Зубайда бир зум атрофни томоша қилган бўлиб, кечлик оқват тадоригига тушди. Равшаннинг мўлжали бир кеча тунаш, тонг отмай Зубайда билан хайрлашади, тақдирнинг унга атаб битган саҳифасини ёпади. Сўнг буёғи оппоқ, оқ қоғоз. У шундай бўлишига ишонарди. Гўё Зубайда унинг мулки, хоҳласа асрайди, хоҳламаса — йўқ...

Кеч тушди. Аёз. Атроф сирли-сукутли. Чўлда яшовчи жамики жониворларни егулик ташвиши инидан ташқарига қўвди. Фақат икки одамгина «Етти қароқчи» панасидаги чодирда, фақат уларгина ташқи оламдан бе-хабар, жониворларни кўрмас, улар ҳақида ўйламас эдилар...

Зубайда шам ёқди. Бир-бирига яқин қўйилган йиғма каравотларда ўтиришди. Шам ажиб шуъла таратиб, Зубайданинг юзлари қизариб кўринди. Равшан сездирмай машинадаги болтани бош тарафига келтириб қўйди. У ҳамон шуъла таъсирида ўйчан ўтирар, чўлга кўн-гил очиш учун чиққан одамга ўхшамас эди. Шам ғалати ёнар, юракда бир маҳзун, бир сирли ҳислар уйғотар, «Бунчалар режали бўлмасак, — деб ўйларди Равшан, — мен болта олсам, Зубайда шам олибди...

Хато деймиз, алданиш деймиз, булар нима ўзи? Бу сўнгсиз азобнинг чек-чегараси борми, мени нима қийнаяпти? Пушаймонми?.. Зубайда шу кунгача ўзига кимни раво кўрган бўлса — ақли-ҳуши билан, ихтиёри билан талпинган. Истамаса, мен билан ўн йил эмас, бир кун ҳам яшамас эди. Нега энди мен ўз ихтиёрим, истагимдан четдаман?.. Кўрманми мен, бир пайтлар латта деб кулганим — Жўрабойдан, хаста деб ачинганим Муроддан фарқим нима?.. Зубайда уларга ачинмади, қайғурмадиям. Зубайдага улар эмас, мен керак. Менгачи... «Керак» деган худбин, иблис сўз яна қандай қудратга эга?! Очлик, ташналикдан ҳам зўрми у? Яна не каромати бор унинг?! Бу овлоқ чўлга мени ўша — «керак» етаклаб келди, Зубайдани ўлдириб, тинчийманми, ўлгач — йиғлайманми, севаманми уни...»

«Ҳа, ҳа!» — чодирни тешиб чиққудек шафқатсиз бир овоз янгради, акс-садо берди. Шам ўчди. Равшан сесканиб ўрнидан турди. Зубайданинг икки елкасидан маҳкам сиқди. Унинг аъзойи баданига титроқ кирган, Зубайда бундан кўрқиб:

— Сизга нима бўлди?! — деб сўради.

У Зубайдани силтаб, чодирдан чиқди. Машина атрофини айланиб, нари кетди, бархан ортига ўтиб, қумни ковллади-да, ўтириб, оёқларини кўмди. «Бунча пайсалга солдим, — ўйлай бошлади у, — агар менинг ўрнимда Зубайда бўлганида чўзиб ўтирмасди... Йўқ, фурсат яқин қолди... Яна бироз кутай, негадир уни кўргим, овозини эшитгим келяпти... Шу топда унинг ёнида ҳеч ким йўқ-ку, гапирса — овози мен учун чиқади, қараса — кўзи фақат менга тушади. Шу кўз, шу овоз меники... Юраги-чи, йўқ, тўйдим, бўғаман, чопаман, қонини оқизиб... қонли лабим билан юзларидан, кўзларидан ўпаман, йиғлаб-йиғлаб кўмаман!.. Шунда, шундагина Султонни ўғлим дейман! Уни уйга бошлаб бораман-да ўғилларимга — уканг, хотинимга — ўғлинг, деб айтаман!..»

Кутилмаган сафарнинг сиридан Зубайда бугун, шу кеча огоҳ бўлди. Бу сафарга ўхшамасди, лекин Равшан ҳамон ўша-ўша, ўзгармади, ўзгармадиям, ўла-ўлгунча ўзини ҳам, Зубайдани ҳам қийнайди. «У мени нега тушунмайди, — деб ўйларди Зубайда. — Унинг юраги ҳеч кимникига ўхшамайди...»

Равшан вақтни сўради.

— Икки, — деди Зубайда, — Тошкентда уч. Худога шуқр, мени ҳам эсларкансиз. Кун бўйи унутдиз? Тушунмаяпман. Сизга нима бўлди, Равшан ака? Мени нега бу ерга олиб келдиз? Баҳор ўтди, ёз тугади, Султон чўлни кўрмаган, Қизилқумга борайлик деганим-да, эшитмадиз...

— «Баҳор ўтди, ёз тугади», — деб Зубайданинг гапини бўлди у, — бунча чиройли гапирмасанг.

Зубайданинг гапи оғзида қолди. Иккинчи шам ҳам

хиралашди. Зубайда эгилиб, сафархалтадан яна шам олди.

— Ёқма, — деди Равшан, — кўзим оғрияпти.

Шам ўчди.

Чодир қоп-қоронғи, Зубайданинг нафас олиши эшитилар, у туриб, Равшаннинг ёнига ўтишга қўрқар, хаёлан уни инсофга чорлар, юмшашини кутар, Равшан эса лаҳза сайин бегоналашиб, узоқлашиб борар, ёнига йўлатмасди. Хавотирли сукут онлари чўзилгандан чўзилар, юракни сиқар, ваҳимага тўлиб, чорасизлик — ожизлик чоҳига қуламоқда эди.

— Равшан ака, нега сиз Султонни ўйламайсиз? — у шу топда Султонни паноҳ деб билди. Она-да, Султонга суянди: «Гапирсин, вақт ўтсин, ахир ўғли ёдига тушиб, чалғир... Кўзим ёруққа тушсин, тонг отсин, у ниятидан қайтади, бўйнидан кучоқлаб оламан, қўйвормайман уни, кетамиз дейман, уйга етгунча қўйвормайман, ўлсам — бирга ўламан...»

— Ёт, ухла, — деди у Зубайдага. — Чарчадим...

Эсламагани яна нима қолди? Зубайда билан ўтказган ҳар бир кун худди кечагидек ёдида. Ушанда ўқиб юрган кезлари эди, «Ўзбекистон» ресторанида ҳамюрти Қўзиёвни учратиб қолишди. Қўзиёв Зубайда иккисини столга таклиф этди, унинг ёнида чиройли бир қиз ўтирганди. Равшан таклиф учун раҳмат айтиб, чеккароқдаги икки кишилик столни танлади. Қўзиёв икки-уч стол нарида бўлса-да, улардан кўз узмади, бир Равшанга, бир Зубайдага қараб, хаёли бўлиниб, гоҳ жўшиб, гоҳ маҳзун ўтирди.

Ўртоқ Қўзиёв — уни шундай аташарди — номига яраша виқорли, санъат ва адабиётдан ҳам унча-мунча хабардор арбоб эди. Кўп ўтмай у ўрнидан турди, қондасини ўрнига қўйиб, назокат билан улар томон яқинлашди ва Равшаннинг елкасига энгил қўл ташлаб:

— Фақат бир минутга, қани, турайлик Равшанбек, — деди. Равшан сўзсиз ўрнидан қўзғалди.

Жамулжам ўтиришгач, Қўзиёв қадахларга коньяк қўйди, аввал меҳмонларга, кейин ёнидаги қизга узатди. Сўнги қадахни қўлида тутиб, сукут сақлади-да, ҳамманинг диққатини ўзига тортиб:

— Ёш талантлар учун! — деди тантанавор. — Гап кўп, лекин сизларни ортиқ тутиб туролмайман...

Ичишди.

— Сизларни таништирмайман, — деди Қўзиёв ёнидаги қизга ишора қилиб, — бу қиз жумбоқ, чиройли десам — ҳаққи кетади, гўзал десам — кам, хуллас, баҳоси ўзи билан. Кечқурун сизларни «Россия»да кутаман, меҳмонхонада танишамиз. Ўтиришларинг ширин ўтсин, раҳмат. — Қўзиёв Равшанга адреси ёзилган қозғача узатди.

Жойларига бориб ўтиришгач, Равшан «Биз нега унинг даврасига қўшилдик, нега бордигу нега келдик, — деб ўйлади. — На Зубайда, на мен бир сўз айтишга улгурдим, ширинсўзлик яхшику-я, лекин Қўзиёв ортиқча такаллуф кўрсатди-да...»

...У қайтишда ҳам шу ҳақда ўйлади. Қўзиёвни тушунгандек бўлди. Йўлда Зубайдадан «Сен уни танийсанми?» деб сўради, рад жавобини эшитгач, «меҳмонхонага борсакми, йўқми» деб иккиланди. Қўзиёвнинг мулозамати шубҳа туғдирдию Зубайдага ишонмай қолди. «У мақтанмади, кимлигини намоийш этмади, лекин борини кўрсатди, — деб ўйлади Қўзиёв ҳақида. — Унга мен эмас, Зубайда керак...»

Кеч соат етти атрофида Зубайдани етаклаб меҳмонхонага борди. Қўзиёв чиндан ҳам дастурхон тузаб, уларни кутаётган экан.

— Таништирмоқчи бўлганиз — меҳмон кўринмайди? — деб сўради Равшан.

— Ҳа, уми, — деди Қўзиёв ва гапдан чалғиди, гўё Равшаннинг сўроғини унутди. — Сафарим қариб қолди, индинга Тошкентга қайтаман, — у «Оқ лайлак»ни очди-да, — мен ҳозир, — деб чиқиб кетди.

«Ўйинга тайёргарлик зўр-ку!» — хаёлидан шу гап кечаркан, Равшан коньякдан қўйиб, ичди-да, ўрнидан турди, серҳашам хонанинг жиҳозларини кузатди. Меҳмонхона, ётоқхона — айрим-айрим, Қўзиёв ана шундай — алоҳида одам, алоҳида номерда яшар эди.

— Катта ака чакки эмас, — деб жилмайди Зубайдага, — нима дединг?

— Кетайлик, Равшан ака, — деди Зубайда безовталаниб. — Нима ошначилигингиз бор шу одам билан?

— Ошначилик, дейсанми? — Равшан унинг кўзларига тикилди — зўр одам-да ўртоқ Қўзиёв дегани! Билмайсанми сен?

— Сизни бир дақиқа безовта қиламан! — эшикда Қўзиёв пайдо бўлди. Равшан деразага тикилганча қотиб тураверди: «Балки Зубайдани чақираётгандир?...»

— Равшанжон, сизни... — шундагина у Қўзиёвнинг ортидан эргашди.

Узун даҳлиздан уч-тўрт эшик ўтиб, худди Қўзиёвнинг хонасидек ҳашаматли бошқа номерга киришди. Эшиклар очик, хоналар кимсасиз, кираверишда аёл кишининг туфлисига кўзи тушди. Хона ўртасидаги стол Шарқ бозорининг неъматларига тўла.

Ваннахонадан сувнинг шалоплаши эшитилди. «Кимдир чўмляпти» деб ўйлади у.

— Шоҳистахон! — деди Қўзиёв Равшаннинг кўнглидан кечганини билгандай ва меҳмонхона эшигини ёпиб қўйди.

Хона бурчидаги юмшоқ ўриндиқларга ўтиришди. Ўрталарида мўъжаз столча — очилмаган «Наполеон» коньяги, иккита қадах, парракланган қазни.

— Биринчисини гап-сўзсиз оламиз, — Қўзиёв муддаога шу йўл билан ўтди. Ичишди.

— Биласизми, мен ишқибоз одамман, — деди Қўзиёв очик-ойдин. — Бу кеча хонанинг сардори сиз бўласиз, ана, — деб у ваннахона томонни кўрсатди. — Шоҳистахон оппоқ бўлиб сизни кутяпти.

Равшан унинг ниятини англаган бўлса-да, лекин даб-дурустдан — бу қадар тез, ҳар қандай андишадан узоқ таклифни шу топда, ҳозир эшитаман, деб ўйламаган эди. Ўйинга кирдимиз — энди чекинмиш йўқ. Уни гумон етаклаб келдимиз — энди охирини кутади.

— Мол айирбошлар денгиз? — деб Равшан ўзини хотиржам, босиқ тутди, — Чаккимас, очик-ойдин савдо. Маъкул... Сиз ишқибоз бўлсангиз, мен ашаддийман! Аммо ҳақгингиз кетади-да, Шоҳистахон ёш, бунинг устига гўзал...

Қўзиёв унинг гапидаги маккорликни илғади, лекин пинагини бузмади, барибир кўнади, кўндираман, деб ишонди. Ҳужумга ўтди:

— Ука, — деди у овозини пастлатиб, — аёлдан вафо кутманг, мен кўпини кўрдим. Хўп дейверинг, очигини айтай, Зубайда сиз учун бир ўйнаш-да, хотин бўлармиди у? — Қўзиёв ўзини даҳанаки жангнинг салкам ғолиби сезди. Равшандан кўз узмай давом этди:

— Сезиб турибсиз, боя айтдим — ишқибозман деб, фурсат ғанимат ука, тешик дунё бу, мана сизга, мен ёзган роман, хоҳланг — ўзингиз ўқинг, мағзини чақинг, хоҳланг — уч дақиқада мағнисини сўзлаб берай, тушунинг. — Қўзиёв сигарет тутатди.

Равшан коньякдан хўплаб «Юрагида яраси бор бунинг, — деб ўйлади ва Қўзиёвнинг хотинини кўз олдига келтирди, — билсам-билмасам шундай. Бой бергани эвазига кунма-кун алам йиғилган, энди на хотини, на бошқа аёл билан бўлиб унутолмайди аламини. Тинчи-

майди у, «тешик дунё» деди — умри азобда, фалсафаси — тўқликка шўхлик эмас, шунчаки овунуш, унуттиш, чидаш, таскинга қурилган. Кўнгли аёл тусайди, эришгач — яна ўртанади. Чунки хотини тирик. Қўзиёв ундан ўлиб ажрамаса, тиригида хор... У ҳаммасини билади, балки Хайрига ўхшаб хотинини ўзи тортиқ этгандир? Балки амал деб, келажак деб хотинининг кечмишидан кўз юмган, кечиргандир... Бечора, сенга ҳам қийин, ҳар қалай этингда эркаклик ўлмабди. Эҳ, менинг Қўзиёв акам, бечора, сенга ёрдам беролмайман, оғриғинг Зубайда билан босилмайди, дардингга даво йўқ, сен шўрлик энди ўлиб қутуласан — бошқа иложинг йўқ... Узингча илож топгандайсан — бировга ака, бировга укасан, яшайсан сен шўрлик... Менда нима гуноҳ, мен нима қилай — айт, давонг ўзинг билан сенинг, биласанми шуни, ўйлаб кўрганмисан, яхшиси — майдонга чиқ, элни тўплаб, «мен шундай одамман» де — юзингни оч, башарангни кўрсат, шунда сенга осон бўлади, эгилмайсан, елка қисиб ерга қарамайсан, бошингни қўтарасан, амалинган тушасан — ачинмайсан, одамдай яшайсан. Ана шунда мандан узр сўрайсан, Шоҳистанинг оёқларини ўпасан...»

— Икки хонали уйда текилиб яшашингиз менга маълум. — Қўзиёв Равшани иккиланяпти, деб ўйлаб, савдони қизитишга уринди. У сукут сақлаган сари бошлаган ўйини ўзига хуш ёқиб, бегона аёл билан ўтажак кечанинг фароғатию ғолиблик, сўнг ўша аёлнинг кўзига тик қараш истаги вужудига ўт бўлиб кирди. Майли, у кейин Қўзиёвни танимасин, билмасин, лекин ўтган бир тун — ғолибликни ундан яратганининг ўзи ҳам тортиб ололмайди-ку, ахир! Қўзиёв шу истак билан ёнар экан, қаршида ўтирган қўли қисқа, амал-тақал билан кун ўтказиб, ўқийман, ёзаман, деб юрган, пешонасига оломонинг куни битилган, ғариб йигитнинг имкони билан ҳисоблашмас, шу топда унинг юрагидан кечаётган ва кечган ҳисларни англамас, ундан узоқда эди.

— Тақдирнинг ўзи учратди бизларни, биларсиз — кўчада саломни санаб, танлаб оламан мен. Омадиз бор экан, ютқазмайсиз — утасиз, айтсам... — Қўзиёв ақидаси эвазига кимларга нима мурувват қилганини санамоқчи — бу билан ўзининг кимлигини яна бир карра ёдга солмоқчи, Равшаннинг ҳушини йиғмоқчи, кўзининг оч бола, атрофингга қара, сен ҳам одам бўлиб, тўпизмига қўшил, ҳеч бўлмаганда сўқир, ношудларга маълум бўлмаган сирларимиздан огоҳ бўл, сен тенгилар бу ўйиндан ютиб чиқиб, аллақачон сенинг жиловингни қўлга олишган, бундан кейинги туриш-турмушинг, насибанг уларга боғлиқ, уларнинг оёғи узанганда, улар ҳали узоқ от сурадилар деб айтмоқчи бўлди.

— Мандан эшитишингиз шартмас, — Қўзиёв ҳамон ақидасига содиқ ва собит туриб олишар, фаҳмича авомдан чиққан бу болани йўлга солиш сал чўзилади, лекин шу фурсатдан олаётган ҳаловатини у ҳеч нарсага алмаштирмасди.

— Уларнинг кимлигини сиз яхши биласиз, ҳар бири ўз соҳасининг султони! Эрта-индин Тошкентга қайтасиз, кўп ўтмай уларга ишингиз тушади, балки шу кунгача ҳам тушгандир? Билганим — эркак учун икки нарса азоб, бири шу — бировга кунинг қолмасин, ишинг тушмасин! Тақдирнинг ўзи учратди бизни, омадиз бор экан, деб бекорга айтмадим. Сизнинг эмас, сизга бировнинг иши тушинди!.. Мен сизга уй ваъда қиламан, министрлар орзу қиладиган уй, хўп денг, ўйламанг, бу шарофатдан болачақангиз ҳузур қилади, яйрайди. Зубайда ким бўлибди сизга, нари борса, бир ўйнаш-да!

Эшик чертилиб, хонага Шоҳиста кириб келди.

— Хуш келибсиз, хурсандман, — деди Равшанга табассум билан. Ўтирмай, Қўзиёвнинг ишорасини кутди.

— Зубайда кутиб қолди, — деди у Шоҳистага. — Биз сизлар учун «ош дамлаяпмиз...»

Шоҳиста ортига буриларкан, Равшанга кулимсираб қаради. Хонада хушбўй ҳид қолди.

— Узр, тишимни чайиб олай, — Қўзиёв суҳбатни узиб, ўрнидан турди. Равшан эриниб сигаретга қўл чўзди, «Нималар бўляпти ўзи? — у суянчиққа ўзини ташлаб, хаёлга чўмди. — Бахт, орзу-ҳавас деб, елиб-югурган кунларимиз аёлга боғлиқми? Бунда не маъно, не сир яширин? Қўзиёвнинг жон куйдириши беҳуда эмас... Агар, улар ким деб сўрасам, ўша «ҳар бири ўз соҳасининг султонлари»ни номма-ном санайди. Айтмасан-да, мен уларни биламан. Ишим тушмасан-да, ўртада саломалик бор. Нега биз аралаш-қуралаш, ҳаром-ҳариш яшаймиз, ўзимизда топмаган, кўрмаган покликни бировда кўришни истаймиз... Ўша — биров ким?.. Мен! Айланиб ҳам, ўргилиб ҳам Менга қайтаман. Мен — ҳали-ҳануз бировнинг бошига бало бўлиб ёғилади. Топинганимиз, тутинганимиз яна ўша — Мен! Лекин у бунчалар ожиз? «Мен» МЕНга кўчадио учинчи бир кишининг иродасига боғланади, уни фош этади, хароб қилади, тўзитади. Нега бир МЕНнинг қонида қаноат ва содиқлик ўрнига иккинчи МЕНга қирон солувчи хиёнат ҳоким?... МЕНни ўйламаган Мен йўқ. Қўзиёв мендаги МЕНни олмоқчи ўзида яна бир МЕН пайдо қилиб тагин ўзимга сотмоқчи. Сўнг, бу шармисор МЕН билан овуниб, ҳеч кимдан уялмай-нетмай хотин-бола-чақаю мақсадларим юкланган аравани шу йўлдан тортаман. Тўхта, биродар, дейдиган мард йўқ. Аслида, бу найрангни ҳамма билиб, кўриб туради, кўзимни юмаман — гўёки ҳеч ким билмайди, кўрмайди...»

Қўзиёв ванна эшигини очиқ қолдириб Шоҳистанинг ётоқхонасига ўтди. Равшан деразани очди-да, тўйиб ҳаво симирди. Қайси кундир тонгда димоғида бадбўй тўйиб йиғонган, ўшанда ҳам деразани ланг очиб, тушидан ажабланган эди. Қизиқ, киши хуш-нохуш ўтажак кунларини тушда кўради-ю англамайди, чамаси тушунмайди, унутади. Қачондир тушидаги воқеани ўнгида кўрса — ажабланади. Мана, бугун ҳам Қўзиёв очиқ қолдирган ваннахонадан бад ис оқиб кирдию ўша тушини эслади: «Кўпириб оқаётган дарё. Равшан қирғоқда ким биландир турибди. Сувда оқариб, кўкариб, бир ботиб, бир юзага қалқиб ахлати тўқилмаган қоринлар оқиб келаяпти. Дарёнинг нариги қирғоғида кушхона... «Юр, Равшан, қорин овлаймиз», — деб ёнидаги киши қўлидан тортади. Равшан тисланиб, ўқчиб-ўқчиб қусади. Ҳалиги киши завқланиб, қорини селкиллади кулади. «Қорин, қорин!» деб сувга қўл чўзади...»

У деразани очиқ қолдириб, ўриндиққа чўкаркан, Қўзиёвнинг қиёфасида ўша қоринхўр кимсанинг яширин нуқсини илғабди ҳайратга тушди. Учган сигаретини қайта чўғлантириб «Йўқ, йўқ, — деди асабий, — наҳотки ота-бобонинг қонига ёт бўлган ҳезлик шу кеча менинг номим билан боғланади, йўқ!.. Эртага мен — соядек қурбсиз, оёқости махлуқ ўзимни ёзувчи дейманми? Ўттиз йил паноҳида бекиниб кун кўрганам — шу эл-юртнинг ўғли, номиманми?.. Сўнг, Қодирийдан қолган шу юрт, шу эл мени алқайди-да, а? Менга ўлим йўқ, ўлим жирканади мандан, ер ютмайди мени, ҳаво текин, умр узоқ...»

— Равшанбек, деб Қўзиёв кўйлагию бўйинбоғини янгилаб, яшариб кириб келди, — вақт бўлди, чиндан ҳам ош буюрганман, пастда кутишяпти мени. Хабар олай-чи.

Равшан унинг башарасига тикилиб турди, гапирмади... Бу кеча ҳазил кечаси эмас, у ўйлагандек ўйин кечаси ҳам эмас, ўтаётган ҳар лаҳза жанг бошлаб, Равшани ўтдан олиб — сувга, сувдан яна ўтга ташламоқда эди.

«Мана, шу кунга ҳам етдим, — билинар-билинемас бош чайқади у. — Қўзиев айтмоқчи — фурсат ғанимат! Зубайдани ўраб-чирмаб қўйнига соламан-да, сўнг уни зи-надек босиб, ҳалигача ёзувчи зотига насиб этмаган қаср-нинг эшигини очаман. «Шу уй бизники» деб, болалар-имни бошлаб кираман, яшаймиз. Биров бир нарса де-майди, деёлмайди. Балки, Зубайда бунга ҳам чидар, мен-чи?.. Шу тун хотинми, ўйнашми — хуллас, мени де-ган бир аёлни сотиб, топган хайр-эҳсоним, ғалабам шу бўлади... Уй мени яширмайди, яширолмайди, эртагаёқ кўчага чиқаман, хотинимга эр, ўғлимга ота бўлиб юз кўрсатаман. Шунда қилмишимни билганлар, мени нима деб атаркин? Хотинфурушми — йўқ, зоти паст, ҳезалак-ми — йўқ. Шунақа, йўқ сўз, йўқ номни башарамга суй-каб, ширингина бўлиб яшайман. Қўзиев ҳозиргина шун-дай эр-хотинларнинг номини айтмадию эслатди. Билиб қўй, деди. Тўпимизга кир, кун кўр, одам бўл, деди...»

Равшан Қўзиевнинг қайтишини кутмади. Зубайда тур-ган хонага келди-да, уни ҳайрон қолдириб, Шоҳистани ётоқ бўлмага бошлаб кирди. Унга «хўжа»сининг такли-фини айтди. Қиз уни хотиржам эшитди, кулди.

— Зубайда-чи, у кўнармикан? — деб сўради.

Равшан довдираб қолди. Шоҳистадан бу гапни кутма-ган, нима десин, билиб-билмай Қўзиевга гўзал дамлар бахш этаётган бу жувон уни тушунармикан? Балки унинг кўрган кунни шудир, балки унинг Қўзиевдан кутган илин-жи, кўзлаган мақсади бордир — Равшан бунга билмас... У Шоҳистанинг кўзларига бир дунё савол билан тикилиб турди-да, Зубайдани чақирди. Келганидан пушаймонга тўлиб, тинчини йўқотиб ўтирган Зубайда Равшанни но-хуш кўриб, Шоҳистага қаради.

— Синглим, — деди Равшан, — Зубайда мени деган. У она бўлмоқчи...

Нозланиб, Равшандан ўзгача эҳтиром кутаётган Шо-ҳистанинг ранги оқарди. Оёқларини чалиштириб, «қан-дай гўзалман» дегандай ҳуснидан завқланиб ўтирган жувон титраб, ўрнидан турди, гирдобга тушгандай чай-қалди...

Эртасига Зубайда иккиси Шоҳистани кузатгани чи-қишди. Мўъжазгина сумкасидан бўлак нарса кўтармаган қиз кўзини ердан узмас, шўхликлари сўнган, камгап бў-либ қолган эди.

У Зубайдани кучиб хайрлашар экан:

— Сиз бахтли аёлсиз! — дедию ортига қарамай шо-шилиб йўловчилар орасига яширинди... Бу орада қанча сувлар оқиб ўтди, Зубайдага бахт насиб этдими, йўқми...

Ваҳм босган чодирда Зубайда нималарни ўйламади. Тун бўйи кўз юмгани йўқ. Иккаласи бир-бирини пой-лаб, хавотирда тонг оттиришди. Равшан эслаган олис хо-тиралар Зубайданинг ҳам ёдига тушди, ўртади. Шоҳиста билан хаёлан гаплашди, йиғлади. Қани ўша бахт? Бахт деб излаган сароб... Ёлғиз Султонгина овунчоқ, ҳар ку-ни, ҳар тун Равшани соғиниб яшайди. Равшан-чи? Зу-байда билан ўтказган кунларига ночор боғланса-да, ҳамиша ўзини ёт, омонат сезади, юрагида алам ўстира-ди. Зубайда уни тушунади... Ҳаёт — бола кўришу бир эркакка боғланиб яшаш бўлса, бу — унинг қўлидан ке-лади. Йўқ, бахт деб топингани бу эмас экан. Равшан сувни тескари оқизмади, бошидан зар сочгани ҳам йўқ. Ҳаётига қасддек боғландию... шундан бери ҳар кунни қиёмат. Зубайда яна билдики, аёл эркакка сўянсин, у бир кишига вафо қилсин, ор-номусини бир эркак учун асрасин. Бусиз ҳаёт — ҳаёт эмас. Равшан тирик экан, Зубайда уни эрим дейди. Кечикиб, йўқотиб топгани — Равшан. У барча хўрлигу аламга чидади. Уғли Султон-

нинг тақдирида ҳам бир алам, камлик кўради-ю чидай-ди...

Кимсасиз бийдай чўлда шуларни ўйларкан, беихтиёр болалиги, қишлоғи, онаси ёдига тушди. Раҳматлик она эрининг барча инжиқликларини ютиб, бир этак болалар-ини деб яшади. Зубайда шу аёлнинг қизи... Янглиш қа-дам уни не кўйларга солмади. Кимгадир хотин бўлиб, бола туғиб, хиёнатни сувдек ичиб, тақдирга қасдма-қасд яшаши мумкин эди. Тақдир уни синамоқ учун яратгандек не йўлларга бошламади. Бирда ғолиб, бирда мағлуб бўлди-ю йўлдан қайтмади. Равшан барини билади. Икки ўртада душман — Зубайданинг кечмиши... Шу кунгача ўзини бегона тутди, Зубайдани ошкора тан олмади. Хуфёна ўтган дамлар эса Зубайда-га бахт ваъда қилмади. Равшан ҳар лаҳза ундан кечишга тайёр... Йўқ, Зубайда энди чарчади, кўзлари ҳеч кимни кўрмайди, қулоқлари эшитмайди. Равшан тирик экан, Зубайда уни дейди, ундан кечмайди. Унга эркак деб си-ғиндими, энди у мард бўлсин...

У шундай ўйлаб хаёлига ёлворди. Қоронғи чодирни ёритиб, ойдек тўлишиб, чўл узра бир пок сиймо пайдо бўлди. Зубайда худди ойга термулгандек онаси аксига қараб қолди. Олисда, қўл етмас пастликда ётар экан, кўзларига ёш тўлди, бир армонли иқроор юрагини куй-дирди. Орзу-ҳавас, бахт нима ўзи? Шу қоронғи тунда унга Равшандан бўлак ҳеч ким керак эмас. Юрагида кў-милиб ётган ёруғ туйғулар шу тун қайта жунбушга кел-дию тасаввуридаги сиймо шамдек хиралашиб кўздан йитди, у яна азоблари билан ёлғиз қолди...

Равшан ҳали уйғоқ эди. У анчага довур Зубайданинг йиғисига қулоқ солиб ётди. Вақт ўтган сайин журъати сў-ниб бораётганига нафрати кўзиди. Мана, кеча ўтптики, у ҳамон имконини ихтиёрига топшириб, бир ожизлик зарбига чидаёлмай, олис «Етти қароқчи» барханлари па-ноҳида яшириниб ётибди.

У бир жаллод бўлса, бошқа гап, ўлим олдида бунча-лик сукут сақламас, ўйламас, бу қадар қийналмас, ўлим-ми-ўлим — Зубайданинг бошини чопар эди. Бу ўй-анди-шининг, муросанинг оқибати нима бўлар экан? Шунча-лик қийинми Зубайдадан кечиш? Ахир шу ният билан уйдан чиқди, «Етти қароқчи»га етди. Яна нима керак, ни-мани кутяпти?

Кутгани ёнида, фақат ажал кўринмайди, тутқич бер-майди, қочади, Равшанни чалғитади... Тун шу тахлит ўтиб борар, Равшан аниқ бир қарорга келолмас, муддао чў-зилгандан чўзилиб, яна Зубайдага ён бериб, шарманда-ларча ортга қайтишдан бўлак чораси қолмаётгандек эди.

...«Тур ўрнидан, тур, ана, болта!» — бир овоз қулоқ-ларини тешгудек жаранглади, нафаси бўғзига тикилди, чодирдан отилиб чиқди. «Чиндан ҳам худо урди, телба бўлдим мен!»

Тонг оқариб келар, чўл мусаффо, ҳаво аёз, барханлар тирик — нафас олаётгандек, оёқ остига қизғиш ранг со-чилгандек, қуёш эндигина бош кўтарган, унинг қип-қиз-ил шуъласи барханлар оша чодир томон оқиб келаёт-ган эди. «Табиат ҳам руҳ-равонинга қараб юз кўрсата-ди, дейишарди, — ажаблани Равшан. — Умрим бино бўлиб, чўлни энди кўраётгандекман?..»

Чўл — мўъжиза, тўлқинли, ўрқач-ўрқач барханлар — мўъжиза, қуёш — мўъжиза эди. Пастликда ўзи тиклаган чодир, хавотир ва қўрқув ичра уни кузатиб турган Зу-байда — мўъжиза эди. Равшан чодир томонга қарамас, қарашни истамас, қиёс излаб ҳайрат билан чўлга боқар эди.

«Сен — чўл, Қизилқум, «Етти қароқчи» — алам билан шивирлади у, — нега кўзимни алдайсан?! Қуёш, сен

нега мени алдайсан! Кўринишинг ёлғон, нурларинг ёлғон, сен бугун қоп-қора, юрагимдек зулмат бўл, чиқма! Мен сенинг нурингни кўрмай, кўзларим кўр бўлсин!» — У хаёлларидан бўлак борлиқни унутиб, тўғрига — барханлар ошиб қуёш томон юрди...

Равшаннинг нияти йўлдаёқ Зубайдага аён бўлди: машина силтаниб тўхтаркан: «Айт, ўшанда мени алдаган мидинг?!» деб сўраганида авзойидан сездики, у шум ният билан йўлга чиққан... Нега ишонмайди, ахир, Равшаннинг ортидан эгасини излаган итдек югурди-елди, яширин-ошкор бирга яшади, яшаяпти, барибир, Равшан унга ишонмайди... У Равшан юрагида пинҳон тутган нафрат эртами-кечми бир кун портлашини, оралари шунчаки хайр-хўш билан эмас, бир қора кун тушиб бузилишини сезар, ўртада Султоннинг борлиги гўё шу кунни орқага суриб, чалғитар, яна алдаб-авраб, таскин бўлиб келар эди. Равшанга нима бўлган ўзи, унга нима етишмайди. Хотини, болалари ёнида, обрў-эътибори, касби-кори тайин, бировга муҳтожлиги, қарамлиги йўқ. Султонни ўғлим деса, бировдан яширмаса — Равшандан кутгани фақат шу эди-ку, ахир?

Зубайда қайтиб чодирга кирмади, чопонга ўраниб, бархан тепасидаги боягина Равшан ўтирган жойга чиқди. У кетган томонни кузатди, Равшан кўринмади. Зубайда қилт эмас, кўзларида бир умид қотиб қолган эди. Туриб-туриб, охир йўлдан кўзини узди. «Эркак эмиш... эркак бир сенми? Нега сен ўтмишимни кўрасан-у, бугунимга ишонмайсан, Султонга ишонмайсан? — У сапчиб ўрнидан турганида елкасидаги чопон оёғи остига сирғалиб тушди. — Сен обрўйингдан қўрқасан — Зубайдани хотиним, Султонни ўғлим деб айтишдан қўрқасан! Йўқ... мен сени биламан, билганим — сени деганим, бошқаларни деб сени топдим. Сен бошқалардай бўлмадинг. Айбинг, ожизлигинг шу, бахтинг шу сенинг!.. Қўрқма Равшан, сен бошқа бўлмайсан! Сени бошқалар қийнайди, мен қийнайман сени! Сендан кечмайман, ўлдиролмайсан мени, ўлдирсам — мен ўлдирман, чидайсан...»

Чўпон кулбасига қамалиб ётар экан, Зубайдани унутди. Саксовулзорлар, сийрак ўсган чўл шувоклари, кумлоқ тепаликлар ортда қолди. Қачонлардир қишлоқдан туяда тупроқ ташиб тикланган кўҳна кўналғага у тасодифан кириб қолди. Яқин атрофда тирик жон кўринмайди, пахсага тақаб қурилган ўчоқ ости бўм-бўш, шамол кулини ялаб тозалаб қўйган эди. Қозон тўнтаришган, қўрада қий кўринмайди, билдики, чўпонлар пахса уйни вақтинча тарк этиб, сурувни юқорига ҳайдашган... Тахта эшик занжирини тушириб ичкари кирди. Кигиз ўртасидаги тугунга кўзи тушди. Очса — сирли тоғорага ош, икки шиша арақ, нон, бозори кулчалар... Кимдир тўйдан деб, чўпонларнинг насибасини қолдириб кетибди. У чўлликларнинг одатини билар, ҳафта олдин дуч келсайди, бундан ажабланмас, йўловчидай ош еб, ароқдан ичиб ҳеч нарса кўрмагандек, кетаверар эди. Шу топда бундай қилолмади тугунни боғлаб, нари суриб қўйди, ёнбошлади. Чўлда ҳар бир қадами, кўзи тушган ҳар бир хас уни эзди, гўёки руҳи ҳалолликдан йироқлашди, ўзидан-ўзи тониб, жирканиб, ўзга чора топмай ўртанди. Бу ёққа чиқмасларидан сал илгарироқ Зубайда тўй ҳақида сўз очган эди. Равшан буни билса-да, индамади. Султоннинг тўйида ота бўлиб, эл олдида бел боғлаб туриши шарт, бу қарз...

Тўрт йил аввал унинг бошига тўй савдоси тушган. Аслида бу каттароқ бир йиғин — ўғиллари Олим ва Обиднинг суннат тўйи, ота-бобо удумини элим, қишлоғим — Саврак билсин, деб ёзган дастурхони эди. Шунгача у

элнинг наздида тўй егану тўй бермаган йигит саналарди... Тўйга энг аввал қариндош-уруғларини айтди, қишлоғи, ошна-оғайнилари чакирди, сўнггида ҳар гал юртига келганида уни фахримиз-шарафимизсан деб алқовчи мансабдор Акаларини таклиф этди.

Савраклик юз хонадоннинг хабарчиси битта, Равшан элим деб билган бутун қишлоқни бир киши тўйга айтди, ҳамма йиғилиб келди. Кўнглига яқин Акаларини ўзи таклиф этса ҳам, келишмади... Шу куни — тўй қизигида Акаларининг келмагани билинмади. Тўй тугаб, эртаси чарчов ошини еб, ўй сурса, тўйга Акалардан биронтаси ҳам келмабди. Тўй тугаб, ўчоқ совуғач, эсдан кўтарилиб, тўйга айтмагани Салим сартарошнинг хузурига борди, узр сўради, қўярда-қўймай уйга бошлаб келди, ош дамлатди, бирга ичишди. Устанинг гинаси тарқади... Саҳарлаб, қишлоқ аҳли уйқудалигида йўлга отланди — Тошкентга учди. Шаҳарга етгунича — уйининг эшигидан киргунича ўйлади. Уйлаб-ўйлаб қарори шу бўлди: Тўйга келган савраклик юз хонадонга элим, деб сунямаган, уларнинг номи, шарафини унутган, уларни алдаган... Яна билдики, Акалар Равшани ўзларига тенг кўрмаганларидан эмас, маърақада мулла-эшон бўлишидан чўчиб, тўйга келишмаган экан. Тўй ўтгач, алоҳида келишиб, Равшанга тўй қутлуғ бўлсин қилишиб, ҳар иккала томоннинг ҳам кўнглини олиб, яна Акаликларича қолишмоқчи бўлишган...

Равшан нима десин, индамади. Муштини тугди, тишларини ғижирлатди, кўзини юмди, бош чайқади, барибир, алами босилмади, ҳеч нимага тушунмади. Кўзгуга термилиб турди-да, аксига туфурди... Ўшанда чиндан ҳам бошларига салла ўраган кексалар тўйга келишди. Қариялар учун ёғоч сўрига жой ҳозирлашди. Тўрт-бешта чол жам бўлишиб, урфларини бажаришди — ўзларича фотиҳа ўқиб, савобини эл-юрт, Равшаннинг отаси, ўтган етти пуштига бағишлади...

Равшан тўй берган йил — фалон қишлоқда масжид бор деб эшитса, ўн чақирим наридан айланиб ўтадиган ва иложини топса, буздириб тинчийдиган Акаларнинг алғов-далғовли, тўс-тўполонли кунларига тўғри келди. Шунинг учун ҳам Акалар тўйга келишмади, жон сақлашди, «хушёрлик» Равшанга ҳам асқотади деб ўйлашди. Ахир у зиёли — тушунган киши, тўйида мулла чақирди, ош берди, деб ёзишсами — тамом, Равшан қайта ўнганмайди, синади... Хуллас, тўй Акаларсиз, Равшан билган савраклик юз хонадон билан ўтди...

Ҳафта ўтказиб, бу удумни шаҳардаги кўни-қўшниси — эл бўлиб, маҳалла тузишган биродарлари учун такрорлади. Равшан шаҳарда уй-жойли бўлганидан буён, маҳалланинг тўй-азасига шерик, баланд уйларнинг тепасида кичкина — қирдек кўринган осмон, гоҳ ўлим, гоҳ тўйгина бошни-бошга қўшар, кўни-қўшнини бирлаштириб турар эди... Тўй, аза — маросимлар инсон қисматининг азалий йўлдошлари, эл-юртнинг ўзи улар, удумга ёт қараш, хурофот ниқобини тақаш кимга керак, ким ўйлаб топган буни? Йиғи, шод-хуррамлик кишини имон-эътиқоддан адаштирадими, худо томонга етаклайдими? Ёз тугаб, кузда у пойтахтга ўқишга кетгач, оддийдан-оддий, жўн саволларига жавоб топди, ачинди... Шу йили еттинчи ноябрь байрами муносабати билан тингловчилар қисқа муддатли таътилга чиқишди, кимлар уйига, кимлардир кўрмаган, билмаган шаҳар, қишлоқлар сари сафарга отланишди. Равшан Москвада қолди... У билан хайрлашгани кирган эр-хотин ёзувчилар — украин Павлу, рус Лена:

— Биз Грузияга кетяпмиз, — дейишди. — Таклиф қилсанг, Ўзбекистонга ҳам борамиз. Урф-одатлар, тўйлар қизиқтиради бизни...

— Яна? — сўради Равшан.

— Яна... янами, — деди Павлу, — Шарқ бозорларини, Бухоро, Самарқандни кўрмоқчимиз...

— Масжидларни кўрмоқчимиз, — деди Лена. — «Библия» ва унга ишланган суратли китоб ўзимизда бор. Равшан, сен, бизга «Қуръон»ни топишда кўмаклаш. Ўзингда борми?

— ...Эҳ, дўстим Павлу, азизим Лена, — деди Равшан таассуф билан, — «борми» дейишдан олдин «Қуръон»ни ўқий оласанми, деб сўрасанлар-чи?.. — эр-хотин унинг гапини ҳазил деб қабул қилишди. Дўстлар омонлашиб кетишгач, Равшан кўлига қалам ололмади, бошлаган иши ҳам тўхтади-қолди. Хаёли бўлинди. Ёзувчи биродарлари ҳазилга йўйишган жавоби ҳақида ўйлади.

Халқнинг, авом деб тамға босилган элнинг — Равшан ўтказган биринчи тўйнинг ошхўрлари — савраклик юз хонадоннинг нодонлиги шундан бошланмадими? Улар, аввалига «Қуръон»ни кўрқиб қабул қилдилар ва «Тавари мусулмон»¹ номини олдилар... «Қуръон» деса, юракка кутку тушади. Акалар эли бу кутқудан кутқаришнинг осон йўлини топдилар — урф-одат ва янгилик ўртасига девор урдилар. Деворнинг бир томонида Саврак — эл, унинг тўй, азаси, иккинчи томонида — Акалар, улар бошлаган янгилик, тарғибот...

Юз хонадоннинг ишонган эътиқоди бор, улар Акалар тарғиботини эшитишади, рад этишмайди, урфлариданда кечишмайди. Деворнинг Саврак томонига баъзан Акалар ҳам ўтишади, лекин ошкор қилишмайди, бекитишади... Хуллас, савраклик юз хонадон Акалар тарғиботига эргашмайди.

Савракда ўзини мусулмон деб билган ўзбекнинг бирортасида «Қуръон» йўқ, бўлса-да ўқимайди, ўқишса-да маънисига етишмайди, тушунишмайди. Ушалардан биттаси Равшан...

У пойтахтда яшар экан, Москва ва Москва атрофидаги хочи кўкка санчилик, узоқ-узоқлардан кўриниб турадиган черковларни ким, қачон қурган, ҳозир қандай аҳволда бориб ўз кўзи билан кўрди, билди... Бу жойларда ҳеч ким черковни четлаб ўтмайди, черков черковлигича қадрли, худди музейга ўхшаб сайргоҳ... Қизил майдондаги Василий Блаженный соборини кўриб, Равшаннинг «мусулмон»лиги ёдига тушди. «Савракда ҳам масжидлар бор эди, — деб хотирлади у, — авваллари унда кино кўрсатилар, кейинчалик пахтахонага айлантиришди, эшигига қўлф тушди...»

Сабоқнинг дастлабки йили сайр-томошалари билан ёдида қолди. Бородино майдонига бораётиб, тингловчиларга қишлоқ черковини кўрсатишди. Черков ёнида давра тортиб сурат олдиришди. Равшан икки дўстини икки ёнига олиб, суратга тушди. Павлу ва Лена қуршовида тушган бу суратни ҳалигача асрайди... «Ясная Поляна»га боришганида мўъжиза юз берди: улуғ рус ёзувчиси граф Лев Николаевич Толстойнинг китоблари сақланган хонага киришар экан, экскурсовод Ольга Викторовна:

— Бу китоб «Библия», буниси — «Қуръон», — деб қалин қора муқовали китобни кўрсатди...

Шунда ўғиллари Олим ва Обиднинг суннат тўйида бошига Акалари қўлатган осмон кўтарилди, у нафас ростлади, «Қуръон»ни кўлига олиб варақламоқчи бўлди:

— Мумкин эмас, — деди Ольга Викторовна, — «Қуръон» музейимиз мулки, буни ҳали сиздан сўнг ташриф буюрадиганлар ҳам кўриши керак...

Лев Николаевич уй-музейида «мусулмон»лиги тагин

ёдига тушди: Васиятига кўра «яшил таёқча»¹ топилмаган тепалик ёнидаги сокин гўшага кўмилиб, хоки-тупроқ бўлиб ётган бу улуғ зотнинг қабрини Равшан қайта зиёрат қилди... У боқий умр тимсоли билан илк дафъа учрашди. Майда ҳислару тирикчилик ташвишлари, ғариб тасаввурини, ночор таскинлари баҳонаи-сабабларини яширолмади. Равшан ер янглиғ оддий, хокисор қабр тепасида ярим-ёрти одамлигидан ор қилди. Қабр — Лев Николаевич яқка ўзи бепоёнлик оғушида оғир, чўкиб ётар эди. Урф-одат, сиёсат, тарғибот, гуруҳлар то ҳатто ўлим ҳам унинг номи, қабри тепасида ожиз, пароканда. Уни яшириб, маҳв этиб бўлмас эди. Лев Николаевич тупроққа ниш уриб, майсада яшилланиб ётар, у бир бола эди...

«Ё раб, қандай мўъжиза бу, қандай куч-қудрат», — Равшан инсон номи, унинг буюклигидан ҳайратга тушди, сеҳрланди.

— Кечиринг мени, — деб қабрга яқин борди у. — Камтар хилхонангиз, доврўғи кетган «Ясная поляна» ва сиз қучган шон-шўхрат боисини кўрмоқ, билмоқ қасдида кимлар келиб кетмайди? Зиёратчиларга қўшилиб келганимда мен ҳам шундай эдим. Фарқим йўқ эди ўшалардан. Энди эса қабрингизга ўзимни топиб, англаб қайтдим. Лев Николаевич, сиғинаман сизга, менга ном беринг, — у тиз чўкиб, отасининг Савракдаги қабри тепасида айтадиган фотиҳани овоз чиқариб тиловат қилди. Қабр томон ошиқаётган томошаталаб зиёратчилар бундан ажабланишди, чеккароқда тўхтаб кузатишди. Равшаннинг кўзи уларга тушди, парво қилмади, уялмади. Шу тобда Акалар уни кўришса эди, Равшандан орланиб, тониб, танимаймиз бу кимсани, билмаймиз деб, ундан кечишган бўлишарди.

У қироатини бўлмай, шошилмай меъёрида тугатди. Шу тахлит удум адо этгач, қўлларини юзига суриб, кўз юмди, жим ўтираверди, турмади. У бир мўъжиза кутди, гўё қабрдан нидо чиқади ҳозир, бу нидо фақат уни деб, Равшан учун чиқади, эшитилади...

Бир қабрни икки русум билан зиёрат қилди: аввалига, тўп бўлиб келишганида кўп қатори Равшан ҳам бошидан телпагини олиб, бир лаҳза сукут сақлади, кетди. Сўнгида Лев Николаевичнинг китоблари терилган жовонда «Қуръон»ни кўрдию ортага қайтди, шунда у то қабрга етгунича ўзини одам санамади. Бош кийимни олиб, бир лаҳза сукут сақлаш, марҳумни эслаш — олий удум, бу удум тирик, ҳали-ҳануз яшаяпти, яшайди. Ҳеч ким бу удумдан ор қилмайди, биров кузатмаяптимикин, деб чўчимайди. «Рухинг тинч бўлсин, худо раҳмат қилсин» деб юзимга қўл суйкасам, бу — диндорлик, худо-жўйликми?!

Ўзини мусулмон санаган ҳар бир ўзбек, мен Лев Николаевич қабри тепасида ўқиган фотиҳани ҳеч бўлмаса икки марта — отаси, онаси вафот этган куни хоҳ яширин, хоҳ ошкора, барибир, айтади, айтган... Агар «руҳинг тинч бўлсин, худо раҳмат қилсин» деб юзига қўл суйкагани «сен диндор, худо-жўйсан» деб айблаган, юртимда бу жазодан қочиб қутуладиган кимса топилмас керак, ҳатто ўзини атеист, коммунист санаб юрган Акалар ҳам... Поклик, ишонч-эътиқоднинг, имоннинг макони қай юрт, қай гўша? Сен агар худо бўлсанг, бандаларингни ғилофда яратиб, ғилофда ўлдирмоқчимисан? Уларни ўз эркига қўй ахир, юзларини очишсин, мен бир кўрай уларни, ишонай. Бошла мени, тилим оғзимдан чиққунча, танамда томчи қоним қолгунча югурай, етай ўша маконга! Ушандагина сенга ишонман, ўзим-

¹ Бухоро аҳли етти марта ислом динидан қайтган. Шунинг учун уларни «Тавари мусулмон», яъни тиф остида мажбуран мусулмон бўлганлар дейишади.

¹ Л. Н. Толстойга бобоси бир тепаликни кўрсатиб, шу ерда сеҳрли яшил таёқча кўмилганини айтади. Адиб болалигида шу таёқчани топман, деб ҳар куни ер қовлар экан.

ни топшираман, мен сейникман, худо, ол, дейман, жисми-жоним, ақлу ҳушим сеники, ол, дейман — ўзимни топшираман! Ушанда мен ўзимни Равшан эмас, худо ўғлиман, дейман...»

У улғу Толстой қабри тепасида оллоҳга куфрона мужоат этаркан, даҳодан нажот кутди, суянди, лекин ундан сас-садо чиқмади. Боши айланиб, жилмоқчи бўлганида қулоғига олис-олисдан, гўёки ер қаъридан бир сас етди: «Тур ўрнингдан, сен турксан, юртинг Туркистон эди, турксан!» Равшан шундагина кўзини очди, ўрнидан турди, гўё Толстойдан ном олиб гуруҳга қўшилди, кетди...

Кетгунича кулиб-кулиб эслайдиган бир воқеа юз берди. Ҳалигина у тиловат бошлаганида (овози атрофга баралла эшитилиб турган маҳал) қабрга яқинлашаётган зиёратчилар тўхтаб, уни кузатишди. Афтидан муслмонга ўхшаш бу ёлғиз одамнинг қироати ғайритабиий қизиқ эшитилди. Тўшунмасалар-да малол келмади, эшитиб туришди. У тиловатини тугатиб, бир нафас жим қотди... сўнг шошилмай ўрнидан турди, хотиржам ортга қайта бошлади. Шунда тор йўлкада ёш зиёратчилар — юқори синф ўқувчилари билан тўқнаш келди. Болалар қувноқ эдилар. Равшан ўзини четга олди, ўқувчиларга йўл бўшатди. Гуруҳдан ажралиб чиққан кўҳликка рус қизи бир бола билан тортишди:

— Ваҳимангни қараю, Гена, мени ишонади деб ўйладингми?

Боланинг номи Гена бўлса керак:

— Поп дедимми — поп, қоравойнинг попи! — деди у Равшанни кўрсатиб, — Ишонмасанг, сўра ўзидан...

— Ахир у жуда ёш-ку?

— Ёш эмиш, ҳа-ҳа-ҳа-а...

Генага қўшилиб, Равшан ҳам кулди. Қизиқ, болагиди-да у русни кўрса «маллавоё» деб қочар эди, энди бўлса, найнов рус боласи Равшанни «қоравой» деди, «қоравойнинг попи» деди. «Тиловат қилганининг бари ҳам мулла бўлаверадими...» Ёдида: шундоққина уйлари яқинида мавсумий аэродром қурилганида боши осмонга етган. Пахта авж очилган маҳал темир қушлар учиб келди. Қувноқ, ҳазилкаш учувчилар уларнинг оиласи билан тезда тил топишди. Ҳар гал сут-қатиқ сўраб келишганида Равшанга «Салом, командир!» деб честь беришар, Равшан эса уларни «маллавоё» деб қочар, қочар эди-ю, улар кетгач, ортидан ҳавас билан термулиб, «Катта бўлсам самолёт оламан...» — деб ўйлар эди.

Кунларнинг бирида «маллавоё»лар мурувват кўрсатиб, бобоси иккаласини учигга таклиф этишди. Самолётда учиб Равшаннинг тушига ҳам кирмаган мўъжиза эди... Қишлоқда биринчи бўлиб «АН-2»да парвоз қилди — пахтага дори сепди... Кейинчалик парвоз тушларига кириб-чиқди. Куз охирламай касалхонага тушди, негадир уни бобоси билан бир палатага ётқизишди. Йўтал, нафас қисиши ҳадеганда қолмади... Бобоси қазо қилган ўша тонгда у деразадан термулиб йиғлади. Улимидан бир кун олдин у: «Хафа бўлма, чироғим, шифо топиб чиқсак, сени яна самолётга учираман», деб ваъда берган эди...

Бугун кутилмаганда ўйинқароқ рус боласидан бошлаб таъзирини едию болалик хотиралари ёдига тушди, эслади...

Чироқлар ёнган маҳал Москвага етиб келишди. Хонасига кирдию ичкаридан қулфлади, эрталабгача ҳеч кимга эшик очмади, туз тотмади, йиғлади, ўлимига, худди ўзининг ўлимига йиғлагандек бўзлади.

...Шу кеча унинг кўз ёшлари пок, ҳеч кимни алдамаган, Толстой қабри ёнида дуога кафт очганидек, марҳумни ёд этганидек чин эди... Ёш қуюлиб келаверди, Толстой ҳақида ёзабошлаган кундалик саҳифаси ҳўл

бўлди. «Ёз, ёз, — дерди даъватли бир овоз, — ўлим ҳақ, ёз!»

— Розиман, — деди қоғоздан бош кўтармай, гўёки уни эшик ортида ажал кутаётгандек. Еттинчи қаватнинг намчил тор ҳужрасида хаёллари билан олишиб, мук тушиб ёзар экан, ўттиз йиллик умридан маъни излар, ўзлигини топишга уринар, гўё умри қафасда кечгандек, томирларидаги қон ўлик, бегонадек, жисми-жонини алдов, шукрона кемаираётгандек ўртанди. «Нега ахир, нима учун?» — дея қоғоздан бош кўтараркан, кўзи деворда илинган суратга тушди: минора, кўҳна мозий, Ватан — Бухоро... Зилзила чоғи минора тепасидан кўчиб тушган икки ғишт ўрни бўм-бўш — очиқ... Равшан суратга қараб тураверди, кўзлари тинди, бир маҳал сурат жонланди. Минора ёнида икки киши — бирининг қўлида арқон, иккинчиси кетмон тутганича турибди, иккиси ҳам Равшанга ўхшайди. Бириси минорага арқон ташлади, бири минора остини қовлай бошлади, минора сал оғғандай бўлди-ю, йиқилмади. Шунда атрофни ўраган томошаталаб оломон орасидан кимдир чиқиб Равшаннинг қўлига милтиқ тутди. У кетмонни ташлаб, минорани мўлжалга олди — ўққа тутди. Оламни қий-чув, тўс-тўполон, йиғи, ўқ овози босди, Равшан отишдан тўхтамади. Ниҳоят, минора ярмидан қулаб тушди. Ўққа тамаган ғиштар қип-қизил қонга ботиб, бири бош, бири қўлга айланиб тупроққа қоришди. Равшан нафас ростламай туриб (ҳали қўли тепкида эди) ўша — милтиқ тутган киши уни даст кўтариб оломон ичига олиб кирди. Равшанни Шоҳ деб эълон қилди.

Равшан кўзларини юмиб жим турди.

«Ёз, ёз!» — деди яна ўша даъватли овоз. У кўзини очди, хона ёп-ёруғ, деворда минора сурати. У тер босган пешонасини сидириб, нима қиларини билмай, бўшашиб, ўрнидан турди-да, жавондан китоб суғурди:

**Сен қайғу чекарсан, алам чекарсан,
Кимлардир «йўлини қилиб» юрибди.
Ушбу йўлга сен-ку умринг тикарсан,
Кимлардир устингдан кулиб юрибди.
Йўлларни кўрднинг сен — ғурбатга тўлган,
Боши берк йўлларда юрганинг бордир.
Йўлидан қайтмасдан, йўлларда ўлган,
Йўлдан қайтганларни кўрганинг бордир...»**

Ушбу мисраларни қайта-қайта ўқиди...

...Қачонки, Толстой қабрини эсласа, қишлоғида кечган ғалати бир «томоша» ёдига тушади — кулади. Баҳорда марҳумларни ёд этиш ниятида «Хотира куни» эълон қилинди. Акалар «Хотира куни»ни қойил мақом ўтказиш, ўзларининг ташкилотчи, билағонлигини кўрсатиш — каттанинг саноғига тушиш учун жон куйдирдилар. Равшан «Хотира куни»да ота-боболари дафн этилган Ҳазрат Моҳ Тобон мазорига борганида катта йиғиннинг устидан чиқди. «Келганингиз яхши бўлди, — деди Акалардан бири, — газетада ёритасиз...»

Қабристон тўла одам — марҳумларнинг қавму қариндошлари, қўшни қишлоқлардан чақирилган меҳмонлар... Маросим бошланди. Район пионерлар саройининг духовой оркестри гумбурлатиб бир куйни чалди. Қишлоқдан йиғиб келинган ўн чоғли чолларни саф торттириб, қабристон дарвозасидан олиб киришди.

Оркестр гумбурляпти — яқин атрофни мотам куйи тутган, чет-четда болалар томошабин. Бошловчи бўёғи қуримаган панжарали қабр ёнига чолларни етаклаб борди, оркестр тинди. У чолларга қарата:

— Бош кийимлар... саллалар олинсин! — деди. Кексалар бошловчининг сўзларига тушунмади.

— Мана, мана бундай, — деб у бошидан шляпасини олиб кўрсатди.

Чоллар аввалига хўмрайиб, ажабланиб, сўнг бири-бирдан уялиб, ер сузиб саллаларини олишди.

— Вот так, маладес бобойлар, — деди бошловчи, — энди бош эгамиз, сукут сақлаймиз. — Ўзи биринчи бўлиб намуна кўрсатди.

Шунда чоллардан бири — Намоз бобо қизиқиб қабрга яқин борди, мрамар лавҳани ҳижжалаб тутила-тутила ўқий бошлади.

— Босмачиларга қарши курашган ботир, Шофирконнинг фахри-шарафи, колхоз тузумининг фаол иштирокчиси, сардор — Жўра Абулқосим ўғли. 1887—1947. — Сукут тугамай чол салласини бошига ўрар экан:

— Эй, сен — Ёқуб потнинг* ўғли, — деб бошловчига мурожаат қилди, — бизни кимнинг гўрига бошлаб келдинг, а?

— Тиш-ш...

— Узинг тиш! Отанг тиш! Айт, кимнинг гўрига бошлаб келдинг бизни?..

Сукут бузилди, ғала-ғовур бошланди. Чоллар «нима гап» деб ажабланиб, тартиб бузган Намоз чолга қараб қолишди.

— Эй, мусулмонлар, кўзларинг борми сенларнинг?! — Намоз чол ҳамроҳларига ўшқирди. — Ёқуб потнинг ўғли бизни Жўранинг қабрига бошлаб келибди. У ботир эмиш, колхоз тузган сардор эмиш?.. Жўранинг кимлигини халқ билмайдими, сенлар билмайсанми, мен билмайманми?!

...Ишнинг бундай чаппа кетиши кимнинг хаёлига келибди. Акалар нима гаплигини билгунларича оломон қабр ёнидан узоқлаштирилди, оркестр узилган куйни қайтадан бошлади...

Чоллар муросага келмадилар. Уларни автобусда ўйларига элтиб қўйишди...

Янгиликни тушунмаган, диндор, художўй қарияларни тўплаган, семинар-маросимни бузганлиги учун мазордаёқ колхоз партия ташкилотининг секретари ва «Олға» қишлоқ советининг раисига ҳайфсан эълон қилинди. Акалар бу масалани навбатдан ташқари мажлисда кўриб чиқамиз деб, йиғилганларни ишонтиришди, токи бошқалар ҳушёр бўлишсин...

Қарор ўқиб эшиттирилгач, зудлик билан семинар-маросим қайта тикланди, давом этди. Машинасида эҳтиёт шарт деб, доим тўрт метр алвон олиб юрадиган секретарнинг фавкулдда ҳушёрлиги қўл келди — дилхиралик босилди. У ота-онасига қўшилиб келган каттакичик ўн чоғли болаларни йиғиб, алвонни йиртиб болаларнинг бўйнига галстук қилиб боғлади. Қизил галстук таққан «пионер»лар ўн нафар художўй, диндор чолларнинг ўрнини босди, улар Жўра Абулқосим ўғли хотираси учун бир минут сукут сақлашди.

Яна оркестр гумбурлади... Янги маросим ҳали бери тугамас, энди Акалар нутқ ирод этиши, «Хотира кунининг» афзаллиги ва зарурлигини тўпланганлар қулоғига қўйишлари шарт эди...

Қабристондаги кўз кўриб, қулоқ эшитиб турган бу воқеадан Акалар кўз юмишди. Кўз йўқ, деб ўйлашди улар, қулоқ йўқ деб ўйлашди — биз бормиз, биз... Акалар ҳар бир қадамларини, бошлаган ишларини ўй-хаёлларига чадан тўғри деб билишар, уларга шундай ўргатишган, улар ҳам бошқаларга шундай дейишга масъул...

Шу кун Равшан отаси қабридан фотиҳасиз — ёдсиз қайтди. Қабрга яқин борди-ю, Ёқуб потнинг ўғли сингари бошидан шляпасини олиб, сукут сақлаёлмади, тиззалаб фотиҳа ҳам ўқимади, ўқийлмади... Атроф тўла

одам, ғала-ғовур, Ҳазрат Моҳ Тобон қабристонига «янгилик» бош суққан, буни на мазорга бошлаб кирган Акалар, на мазордан қувилган чоллар билишмас, моҳи-матлабини англамас, тушунмас эдилар.

Янгиликми — янгилик! Буйруқми — буйруқ! Бажарамизми — бажарамиз!

Ҳазрат Моҳ Тобон қабристонидан қувилган Намоз бобо кечга яқин Равшанни сўроқлаб келди.

— Болам, — деди у ҳассасига таяниб, — биз тушунмай қолдик. Ёқуб потнинг ўғли бизни босмачининг қабрига бошлаб, сифинтирганига-ку, чидадик... Аммо бир нарсага ҳеч ақлимиз етмай турибди. У нега бошимиздан салламизни олдириди, бу дегани қасамми, энди бошга салла ўрамаймизми? Ҳукумат шундай дептими?

Равшан кулди: уни қўлидан суяб ёғоч каравотга бошлади.

— Сен кулма, болам, мен чин сўраяпман.

Равшан жиддий тортди, чолга нима десам экан, деб ўй сурди: «Куладиган гап эмас бу, чол-ку, чол, ўзим ҳам шу кунгача Савракдаги бирор қабр тепасига бориб, бошдан дўппи олиб, удум бажарганимни эслаёлмайман. Бу урф бошқа халқ — бошқа миллатники, улар билан бирга бўлганимда, қабрини зиёрат қилганимда урфини бажарсанг — ярашар. Лекин Ҳазрат Моҳ Тобон қабристонидан бошдан салла, дўппи олиб марҳумни эслаш, ҳурмат бажо келтириш — урф эмас, томоша. Шунинг учун ҳам чол буни тушунмади, сўроқлаб ёнимга келди... Акалар, акаларим-ей... Ахир бундан юз олтмиш йил аввал Пушкин «Қуръон»га тақлид» шърини ёзганида у диндормиди? «Қуръон»ни ўқиб, эрк, озодлиқ ҳақида куйлаганда художўймиди? Агар Акалар Пушкинни ўқиганида уни ҳам мусулмончиликда айблаб, албатта Москвага хат жўнатишар, таъзирини бериб қўйишни сўрашган бўлишарди...»

Равшандан кўз узмай тикилиб турган Намоз бобонинг сабри чидамади, томоқ қириб йўталиб қўйди.

— Ҳеч кўрмаганмисиз шундай удумни, — у хаёлларини йиғиб, чолга яқинроқ сурилади. — Урушда бўлганмисиз? Руслар, украинлар, поляклар бош кийимларини олиб, сукут сақлаб, марҳумни эслашади...

— Айтмайдими шуни, тушунтирмайдими, — чол ҳассасини сўри қуббасига суяб, жойлашиб ўтирди. — Ёқуб потнинг ўғлини тилига куйдирги чиққанмиди!.. Ҳайронман, қишлоққа катта ораласа, шу бола дум, искочуч? Асли отаси хосиятсиз эди, тавба, қонига тортди, эчки эчкидек диконглайди! Ҳай-ҳай, суфей...

Равшан бош чайқаб кулди. Намоз чол:

— Болам, бу, Жўра босмачи украинми, полякми? — деб яна уни саволга тутди. — Бизни нима учун Жўранинг қабрига бошлаб борди, десам, сабаби бор экан-да?

— Э, Намоз бобо, сизга нима десам экан? — Равшаннинг диққати ошди. — Урушга борганмисиз ўзи?

— Борганман! Қизишма сен, отангинг молини бўла-япсанми? Ҳаммасини айтаман, шошма... Бунақада гапингга тушунмайман.. Мухбирмисан, тушунтир, билиб кетай. Уёқда мени чоллар кутишяпти...

— Бориб айтинг ўша чолларизга, салласини бемало ўрайверсин. Ҳукумат сизларга салла ўрама, намоз ўқима, худони тилга олма, деб айтган эмас, айтмайди ҳам. Бу ҳақда Лениннинг сўзи бор... Ёқуб потнинг ўғлига келсак, тушунмайман, билмайман! Жўра дейсиз? Уни мендан кўра яхши биласиз-ку?..

— ...Биламан, билиб туриб, тилимни тишлайман. Менга қолса, уни Жўра босмачи эмас, Жўра сотқин дейман. Унинг номи босмачи, холос. У аввал кўрбошини сотиб колхозга кирди. Ҳосилот, раис, қишлоқ советининг вакили бўлди, не-не йигитларни душман деб йўқот-

* Пот — олифта.

мади у? Эсласам, суякларимга довер сирқирайди... Бугун шундай одамнинг гўрига мен... — чол кемтик тиши билан лабини тишлади. Узоқ ўйга толди. Бир пайт:

— Мени қочоқ деб ўйладинг-а? — деди бош эгиб турган Равшанга. — Райондаги эски комиссар ҳовлисидан уч кун чопонимни бошимга ёстиқ қилиб қутганман... Сталиндан буйруқ келиб, бир менимас, уч-тўрт кишини қайтаришди, фронтга олишмади. Беш-ўнта аскар бева-сию чоллар, болалар билан чигит ивигим, ер текисла-дим, пахта экдим. Ёним бригадир, бўйнимга бўйин-туруқ осиб, ўлган хўкизнинг жуфти ўрнига мола тор-дим... Шундан буюғига ҳам колхозчилик, пахта... кўрган куним шу Равшанбек... Бугун ҳазрат Моҳ Тобон қабрис-тонида кўрганим ҳаммасидан ошиб тушди. Бу нима кўр-гулик-а, ўғлим? Сен менга шуни айт, шуни тушунтир!..

Орадан олти йил ўтди. Равшан инсон руҳининг назар илғамас ришталари билан боғланди. Гоҳи-гоҳида ўша — бундан олти йил илгари Лев Толстой қабрини зиёрат қи-либ қайтган тунда унга башоратдек туюлган ОВОЗ бе-зовта қилар, ўйлатар, ўтган, ўтаётган умридан қониқмас, назарида у нотугал қисматнинг ярим-ёрти, чала одами эди. ОВОЗ, сўнгги пайтда ўша даъватли ОВОЗгина Рав-шанга чора, таскин бағишлар, куч-қудратини синар, ўз-лигини излашга ундар, у МЕНдан қочиб ва МЕНга яқин-лашиб борар эди.

...Бир маҳал кўзи деворга осиглиқ қўшоғиз милтиққа тушдию шу пайтгача кўрмаганига, милтиқни қолдириб кетишганига ажабланди. «Бугун-эрта чўпонлар қишки кўрасига қайтади, — Равшан хона анжомларига қайта разм солди, кўзи милтиққа тушганда тўхтади. — Ким-дир келиб кетган...»

У милтиқни олиб томоша қилди... ўқланган... Қўш-оғизни жойига илар экан, ўлимини тасаввур этган «ЭЛЛИК» ёшини эслади. Назарида бир кунмас бир кун ўғли уни отади. Равшан Султонни ҳамиша қўлида қўшо-ғиз тутганича ўзи билан тўқнаш келишини кутади... Ку-тиш, сабр ўлимдан-да шафқатсиз, беомон... У ўша кунга етадими, йўқми — билмайди, ишонмайди, билгани — Зубайдани...

Юрагини тийиқсиз бир ғашлик, гўё қоп-қора доғ ке-мириб, ташқарига отилди. Кўксига ин қурган қоп-қора алам булутдек еру кўкни тутди, йўлини тўсди. «Етти қароқчи» қора, олисдаги чодир ва Зубайда қоп-қора, худди Равшан, Равшаннинг юрагидек қоп-қора эди...

...Зубайда кун бўйи Равшаннинг йўлини пойлади. У қайтмагани сари Зубайданинг юрагида ғашлик, гоҳ қаҳр талвасаси кучайиб, чодирга кириб-киролмай, ўти-риб-ўтиролмай нотинч ўйлари билан ёлғиз қолди.

Равшан шу кетишича дом-дараксиз кетди...

Кун ботиш олдидан чўл узра қора аёзи ёприлди. Ос-мон қаҳрли эди. Онда-сонда барханлар юзаси ҳаракат-га келар — қум кўчарди. Уфқ парда тортилгандек қо-рамтир тус олди. У яна чодирга кирди, қоп-қоронги, на-зарида кимдир болта ўқталиб қоладигандек кўрқди.

Утган бир неча дақиқа гўё кундек узоқ чўзилди. Ким-дир уни шу овлоқ гўшага қамаган, унутган... Юраги си-қилиб ташқарига чиқди.

Атроф ёруғ, қуёш ботиш арафасида эди. Тепаликдаги чопонга кўзи тушиб, бархан томон юрди. Атрофида қарғалар пайдо бўлди. Жунжикиби чопонга ўранар экан, кўрқувдан титраётган вужудини қаҳр — ўч эгаллади. Равшан кетган томонга алам билан тикилиб, «Хаёлла-ринг билан кет, кет! — деб қичқирди асабий. Узоқ-узоқларга кет... Барибир, қайтасан, мени деб қайтасан... Сен мени ташлаб кетолмайсан, ўлдиролмайсан мени, қумга кўмолмайсан! Қайт, яхшиси қайт, Равшан! Ана

болта, ўзим қўлингга тутқазай, қайт...» — Зубайда кўз-ларини юмиб, ўзини қумга ташлади...

Барча аламларию дардини қум сўриб олаётгандек маҳкамроқ ёпишар; кучоқлар, бағрига тортар, мушти қумга ботиб борар эди... Ётиб-ётиб бир пайт бош кўтар-ди: «Сени ёмон кўраман, келма, — деб Равшан кетган томонга юз бурди, у кўринмади. — Сен мени тирик-лайн гўрга тиқдинг, ўлдирдинг!.. Кет, келма...» Қалти-раб ўрнидан турди. Вужуди аланга қўмсаб «Гуриллаган олов бўлса, исинсам» деган ўйда бетоқат атрофга кўз югуртирди. Совуқ барханлару чодир, музлаган машина-дан бўлак ҳеч нима кўрмади. «Ким мени бу кўйга сол-ди, — оёғи остида ётган чопонни ғижимлаб кўксига бос-ди, — айт, эркак бўлсанг, айт!» У чопонни улоқтириб, телбалардек юз-кўзини қум билан юва бошлади, ҳовуч-лаб бошидан қум қуйди. «Мана, мана, кўриб қўй, мен тоза, топ-тоза...» — Зубайда сўнгги ҳовуч қумни юзига суйкади-да, қаддини ростлади. Ботаётган қуёшнинг қип-қизил шуълалари Зубайда томон оқиб, узоқдан аланга мисол товланиб кўринди. «Ажрагим йўқ сендан, — у шивирлаб кўзларини юмди, — сени эрим деб дунёга жар солгим, қабатингда юргим келади, сен йўқсан, йўқ... Сени тирик ташлаб кетгим йўқ, шу кунгача пай-салга солдинг, энди ниятингдан кеч, мен...»

Вужуди яна аланга қўмсади. «Гуриллаган олов бўлса, исинсам...» у чодир атрофида қувраб ётган саксовул шохларини тўплаб, ўт ёқди... Назарида олов паст, тутун бурқситиб ёнди... Кейин...

Додлаб қочар экан, йиқилди. Шу кўйи гоҳ ҳушидан кетиб, гоҳ ҳушига келиб ётди. Вужудини санчиқ ва алан-гага қоришган тиканакли ҳаво сиқди, бўғилди... Сўнг... сўнггида эса кўрқувдан тугилган муштию юмилган кўз-лари очилмади...

Равшан охирги барханга кўтарилиб, тўхтади. Қарши-сидаги оловга бир зум саробмикан деб, термулиб тур-ди... Аллақачон ёниб кул бўлган чодирю бир-бирига яқин қўйилган йиғма каравотларнинг қорайган тутқичла-рини телиб, титкилаб, сўнг ёнаётган машина ойнасини синдириб, эшикни очди... Зубайда йўқ... «Зубайда, Зу-байда!» — зорланиб алангани гир айланди у, ўт кет-гандек кийимларини бир-бир юлиб, йиртиб ота бошла-ди. Ҳеч ким сас бермади. Зубайда йўқ... Юраги кўксига сиғмай, қулоқлари битиб, ўзини қумга ташлади...

«Қани у... қочган...» — ғазабланиб, қумдан бош кўтар-ди. Чарсиллаб, учқун сачратиб ёнаётган машинадан на-ри кетди. Йўл... Бурилиб оловга, сўнг яна йўлга қаради. «Кет, кетавер, — деди Зубайдага хаёлан, — шаҳар се-ники, Султон сеники, энди сени ҳеч ким қийнамайди. Мен...» У Зубайдани қочган хаёл қилиб алам билан ач-чиқ кулди.

...Ҳансираб, терлаб, бош яланг югурар экан, тезроқ, тезроқ ўзидан қутулгиси, вужудини кемира бошлаган кир парчасини юлиб отгиси, деворга осиглиқ қўшотарни кўксига тираб қумга йиқилгиси, кўмилгиси келар эди...

* * *

Эрталабгача «Етти қароқчи» барханлари оқ тўн ёпин-ди, чўлни оқлик қоплади. Жониворлар иссиқ ва чуқур инларини ташлаб чиқдилар. Улар табиатнинг бу оппоқ хайр-эхсонини илк дафъа кўриб, кутаётгандек, инлари оғзида бир пас ўралашиб туришарди-да, сўнг сакраб, югуриб, завқ-шавққа тўлиб, қорга пешвоз чиқишар эди.

Эрта тонгданоқ «Етти қароқчи» осмонда бир бургут осилиб турарди. Унинг учган-қўнганини ҳадеганда би-либ бўлмас, гоҳи-гоҳида пастлаб, яна тепага кўтари-ларди-да, «Чағ, чағ!» дея Қизилқумга ваҳимали хабар тарқатар эди.

ҳам ишонқираб кетибди. Кейинчалик гапириб юрди. «Сени қанотинг бормикан дебман. Бекорга кетмоқчи бўлмаган экансан, юрагинг сезган экан... Ёлғиз эдим, ҳамроҳ бўларсан, дебман. Бундай бўларини ким ўйлабди, болам».

Саодат у пайтда учиш мумкин эмаслиги тугул, мана шу пастдаги дарахтларни ҳам фарқига бормай иккисини-да, қайрағочлар деб юргучи эди. Қачон вояга етиб, ўзини уйига ўзи келин бўлиб тушгандагина уларнинг бири ҳақиқатан қайрағоч, иккинчиси гужум эканлигини билган. Соясидаги супада ўтиришганида бувиси буларни тўлиб-тошиб таърифлаб, узоқ жигарини танитгандай танитган, балким ўзидан кейин набирасига бир дард-маҳрам ҳада этган.

«Манаву йўғон-йўлпигина қайрағоч—эринг, анаву сўлимгина гужум сенсан, болам. Гўринг нурга тўлгур қайнатам бобонг билан мени шуларга ўхшатганиди, шулардек умрларинг узун бўлсин, деганди. Энди мен сизларга шунни тилаялман».

Уйлари бузилаётганда тракторчи йигитнинг бепарволиги туфайли гужумнинг пастки шохлари синди, танаси жароҳат еди. Бувиси уни гужумга менгазанлиги учунми ёки дарахтнинг қадрдонлиги боисми кўнглига бир қутқу эш тушди. Гужум еган озор қачонлардир унинг тақдирида ҳам юз берарига, осойишта кунлари алғов-далғов бўларига ишонди ва уни бесабр кутди.

Жудодикнинг жабрларига чидаб, неки бўлса пешона-сидан кўришга одатланганидан унинг фожиани кутиши ҳам кўнгилсиз воқеага рўпара келишга ҳозирланиш эмас, беморнинг бир давога мустаримлигидек эди. Агарда ўша ғусса аччиқ, борлигини вайрон қиладиган даражада мудҳиш ҳолда келганида қайтанга у ўзини бунчалар йўқотмасди. Таассуфки, уни мунтазир этган шунчаки шуурда, албатта юз бериши керакдек илганган қайғу, муҳаббат янглиғ аллақачонлар унинг вужудига ҳоким бўлиб олган экан.

Саодат қизлик пайтларини ҳисобламаганда ҳали ўзгача бир ҳисга ошно бўлмаган, ажиб-ажиб сирли хаёллар, худди беҳиштдагидек гулларни кўрган, атрини таъмини тотмаган эди. Сезсаки, у оламда бу оламни унутгудай, ҳафиф-ҳафиф туйғулар оғушига олиб тебратида, ўзига асир этади. Бу асирлик асирлик эмас, бир буюк эрк экан. Муҳаббат отлиғ ниқоб кийган бу эрқдан шу дамгача уйғонмаган, борлигини-да ўзи билмаган ҳиссиётлари жонланди, имконият дегани эгилди, эркнинг буй-бастаи шунда билинди. Энди унга чегара сўзи ёт, жамики тўсиқлар тўсиқликдан кечган: жароҳат еган гужумнинг, ҳурматини жойига қўйиб... оламдан ўтган эрининг, попуқдек-попуқдек қизлари ва қартайиб бораётган бувисининг унга алоқаси йўқдай, дунёда фақат у билан иккиси мавжуддай...

Саодат бундаини қодирликдан мутаассир, айтишга андиша йўл қўймайдиган, ҳозиргача қандай сураганига ўзи лол қоладиган саволни ҳеч иккиланмасдан бувисига берган. Яхшики, бувиси кўпни кўрган, оғир-босиқ эди ва яна яхшики, набирасининг муддаосини, кейинги пайтларда анча ўзгариб қолганини билатуриб билмаганга олди.

«Кундошлик кун кунми, устингизга хотин олдириб қўл қовуштириб ўтираверганмисиз, бувижон?»

«Икки бошни бир ерга қовушишдек улуғ ишнинг ўзи йўқ. Ҳеч қачон бу жуфтликка раҳна сололмасдим, орада никоҳ бор эди. Турмушимиз бузилиб кетса, гап-сўздан бошим чиқмасди, жанжал қилсам элга овоза бўлардим. Қолаверса, донини олиб, сомонига ўт кўярмидим, ахир тоғанг бор эди, онанг бор эди, болам».

Чуқурроқ мулоҳазага борса, шундай суҳбат қурари

Саодат учун ўша пайтда табиий ҳолдек, ҳеч қандай ажабланишнинг кераги йўқдек. Ундаги жунун қонини қайнатган, кўзларини сўқир, юрагини ботир қилган. Шукрки, савол бериш билан чекланибди, бундан баттарроқ «мулоқотлар» ённки қилиқлар бўлганида кампирнинг ҳоли не кечарди. Саодат унда ўзини гуноҳкордай эмас, ҳилқатдай деб билар, унинг — Одилжоннинг ишқиде ёнар, ёнганда ҳам ловуллаб, ўз алангасига ўзи маҳлиё бўлиб ёнарди. Оёғи ерда-ю, ўзи қанотсиз учиб юрарди.

Кўча тўла одам: йўғон-йўлпигина, чорпахилдан келганлари ҳаддан зиёд кўп, ортидан бари унга ўхшайди. Намунча одамлар бир-бирига шунчалар ўхшамаса, ҳафсалаларни пир қилмаса. Илгарилари телевизорда кўрсатиладиган тамизсиз фильмлардан ғашланар, бачканаликда айблаб ва бувисига қўшилиб койирди. Ҳадеб кўрсатилавергани учунми, эти ўлиб, унга-да юқиб, айтиш мумкинки шуларга зор бўлди. У ўпишишни ҳозиргидек оиланинг нураши деб эмас, нодир инъомдек қабул этар, сархушларарди. Сархуш дамларини ёлғиз қолганида тасаввурига келтириб, яна лаззат оларди. Оиладан узилиб балконга чиқса, пастдан қараб тургандек, ичкарига кирса, эшикни бемалол очиб уйга кириб келаётгандек бўлаверарди у.

Ҳақиқатан у бир кун кириб келди. Саодат ўзининг нотоблигидан, икки кундан буён Одилжонни кўролмаганидан афсус чекиб ночор ётарди. У остонада пайдо бўлгани замон Саодат ўз кўзларига — буларнинг бари тушида эмаслигига ишонмади. Ким ахир болалари, қолаверса, ҳамиша уйда бўладиган бувиси бор аёлнинг уйига кириб келишга ботинади. Яна бир ўзи, лоақал ишхонадан бирортасини бошлаб келмаган.

Одилжон салом бергандагина у сергак тортиди, юраги ҳаприқди, энтикиб ўрнидан турмоққа уринди. Бувиси абжирлик қилиб ўрнига ётқизди.

— Беморлик айб саналмайди, болам, бунинг устига бирга ишларкансизлар, бегона эмас.

Бувисининг гапи унга мадад берди, тинчлантди, гаплари қулоғидан нари кетмади «бегона эмас, бегона эмас...»

Одилжон Саодатнинг қўлларидан тутди, нигоҳи билан илиқ эркалади. Агар бувиси бўлмаганида Саодат ҳам касалини сўзсиз унутар, ўзини унинг бағрига отар, кўксига бош қўйиб сим-сим йиғлаб, енгилларди. Соғиниб яшаш қанчалар оғир, соғиниб яшаш қанчалар тотли.

Бегим кунлари етарли бўлмай дам олиш кунлари ҳам улар учрашиб турарди. Шунда ҳам Саодатнинг бутун умри интизорликда ўтаётгандек эди. Буларнинг бари ҳолва экан, «кундан-кун баттар» деганлари ҳақ экан. Хазонларни учуриб, изғиринларни елдириб ивирсиган куз кириб келдию хиёбонлардаги суҳбатлари завол топди. Энди фақат ишхонада, кўзлардан панароқда — хуфийна кўришишга мажбур эдилар. Одамлар орасида гап ётмаскан, ҳаш-паш дегунча миш-мишга ўч қиз-жувонларнинг, оғзи бўш эркакларнинг пинҳона, гоҳида ошкора висир-висир ва қочиримлари пайдо бўлди. Ҳатто биттаси «меҳрибончилик қилиб» Одилжоннинг оиласига ҳам етказибди.

Баъзи аёллар сингари унинг хотини ҳам жанжал кўтариб ишхонага келадигандек, Саодатни ва уни шармандасини чиқарадигандек бир мулоҳаза тўғилдики, бу беихтиёр кишини ташвишга соларди. Саодат бўлғуси можародан заррача хавотирланмай, аксинча, ғалван бутунлай бўлмаслигини ё тезроқ бошланишини истади ва шунгагина умид қилди. Учакишгандай ҳа деганда, унинг хотини келавермади. Лекин Одилжоннинг ўзи ўзгарди, муомалаларида жиндек совуққонлик ва сохта кўнгил олишлар, безътиборликлар...

Одилжоннинг аҳвол-руҳиясини кўрган Саодат унга

ачинар, нима қилиб бўлса-да, кўнглини кўтаришга тиришарди. Қанчалик оғир бўлишига қарамай камроқ учрашишни, учрашувларнинг эса умрини қисқартириб, тезроқ уйга боришликни бот-бот эслатиб турарди. Буларни айтганики, камоли Одилжонга раҳми келиб, икки ўт орасида жабр тортишини хоҳламаганидан ҳамда ишхонадаги майда-чуйда гапларни ҳам бир оз босилишини истаганидан эди. Назарида, Одилжоннинг хомуш тортиши хотини иккиси орасида бўлиб ўтган низогагина боғлиқдек (буни унинг ўзи Саодатга куйиниб сўзлаб берган), камроқ кўришса, уйга камроқ маълумотлар етиб борса заиф тортган алоқаларини мустаҳкамлаш мумкиндек. Аммо кунлар ўтган сайин улар узоқлашса узоқлашдики, яқинлашмади. Бора-бора гарчи Саодат шуни ўзи хоҳлаган ва амалга оширган эса-да, камроқ кўришаётганлиги ҳеч қандай натижа бермай, аксинча уларни бегоналаштираётганлигини англади. Ҳамда яна кўпроқ кўришиш мумкин бўлган режаларни ўйлай бошлади. Бу гал у кўп қийналмади. Кечга томон уйга кетаётди, симёғочга ёпиштирилган эълонга кўзи тушди. Дастлаб шунчаки эълондир-да, деб бепарво қараган Саодат ёзувни ўқиб яшнаб кетди. Унда Одилжонлар турадиган уйда яшовчи кимса ўзининг тўрт хонали уйини Саодат турадиган районга алмаштириши айтилганди. Одилжон бу янгиликдан на суюнди ва на оғринди, ҳатто муносабатини-да очикроқ баён этмади. Саодат шунга қарамай ҳаракатини сусайтирмади, югурмаган жойи қолмади. Ҳар ҳолда, бир уйда, қунда-қунора кўришишда, ҳеч бўлмаганида учинчи қаватга кўтарилаётганида оёқ товушларини эшитиб туради. Шунинг ўзи унинг учун етарли эмасми?! Бундан ортиқ неъматнинг кераги йўқ. Саодат учун муҳими кўчиб ўтиш, барча сарсон-саргардонликларга барҳам бериш. У ўша кунлик қизларини кўндирди. Энди бувисининг розилигини олса — етарли. Саодат кампирнинг хонасига кираётганида унинг рўйи-хушлик беришига заррача гумон қилмади, чунки уйни алмаштириш ҳар тарафлама қулай эди.

— Буви уйимиз тор, мана болалар катта бўлишяпти. Ишхонамнинг шундоқ ёнида тўрт хонали уй бор. Шунга алмаштирсак, устига озгина пул берсак бўларкан, иккинчи қават, сизни тушиб чиқишингизгаям қулай. Ўзингизга алоҳида хона...

Кампир жавобга шошилмай, чуқур тин олди, хира кўзларини кўйлагининг еңги билан артиб, балкон томондаги деразага яқинлашди. Бувисининг суст ҳаракатидан Саодатнинг жаҳли чиқди.

— Нима, норозимисиз?

У сабр косаси тўлганидан «норозимисиз» дейишга деди-ю, саволидан ўзи хавотир ютди. Гўё бу билан бувисининг қаршилик қилишига вазият яратиб бергандек ва бувиси ҳозироқ, норозиман деб айтиб юборадигандек эди.

— Нега норози бўлай, болам. Қизиқ экан... Одамзод остонадан чиқмасин, оёғи ердан узилмасин экан. Киндик қони тўкилган жойини тарк этса қушмижоз бўлиб қоларкан. Қаерда яшаш қулай бўлса, ўша ерга ин қуравераркан. Унга муқаддас жойини ўзи бўлмас экан. Ҳар банда туғилган жойига ўзи эга чиқсин, ўзи обод қилсин. Агар мана шу чордевор уйимизни бузишмаганида қасргаям алмаштирамасдим. Сабабки, у ерда бир сиқим тупроқ, тупроқда ўтганларнинг руҳи бор. Бизни ана шу ҳаром-харишлардан асраб келган, болам... Мана энди тўққизинчи қаватда баланд сўрида яшагандек яшаяпмиз. Бу ерда нима бор? Майли, сизлар шуни ихтиёр қилиб-сизлар, кўчаверинглар. Мен бу ерда қоламан. Ҳеч бўлмаганда деразадан уйимизнинг ўрнини кўриб, дуойи фотиҳа қилиб ўтираман, ҳар ҳолда келинлик уйим, кимлар ўтмаган бу ердан.

Саодат омади келишмай иши юришмаганидан кўп

қайғурди, лекин бу омадсизлик бошланиши эканлигини, бундан-да оғирроқ, бундан-да изтироблироқ йўқотишлар юз беришини ҳали билмасди...

У ваннанинг чироғини ёқмай, бир кўзли ойнадан тушаётган хира ёруғликда чўмилишни ёқтирарди. Узини ойдинда, тоғ қўйнидаги сойда чўмилаётгандек тасаввур этиб ҳузур топарди. Ваннага кириш унинг учун бошқа бир оламга киришдек гап эди. Унинг бундайин оромига ҳали ҳеч ким халал бермаганди. Ўша кун бувиси ваннага тўсиндан кирди. Учакишгандек эшик илмоғини солмаган экан. Бувисини киргани етмагандек чироқни ҳам ёқиб юборди. Шундагина Саодат ваннанинг чироғи шунчалар ўткирлигидан, хонани шунчалар ёритишлигидан ҳайратга тушди. Чироқ яланғоч бадани ва бўйнидан эндигина ечиб улгурган оппоқ маржони билан бирга, бутун сир-асрорини ҳам ёритиб намоиш этгандек бўлди.

— Дуринг... қуллуқ бўлсин, болам.

— Мукофот пулимга олдим.

Бувиси бошқа бир нима демай, чироқни ўчирди-да, ваннадан чиқди, худди жарроҳ кесилган танани жароҳатини даволамай тикиб қўйгандек. Бир кўзли ойнадан тушаётган шуълани ҳисобламаганда у яна ўз хаёллари билан қоронғида қолди.

Саодат ўша кун тун бўйи, эртаси, индин бувисининг оғзини пойлади, зора кўнглидагиларни тўкиб солса, юрагини бўшатса. Лекин ундан садо чиқмади, гўё ўша ёлғонга ишонгандек ёйинки бу тўғрида гап очмасдан ундан ўч оладигандек қайшиверди.

Гуноҳнинг бежавоб қолишидан ортиқ жазонинг ўзи йўқ экан. Саодат ўз ёғига ўзи қовурилиб, дардини ичига ютиб юраркан, шундан-да ўзига таскин топди: ҳеч бўлмаганда шу жазони муносиб кўрибди-ю...

Ҳовлининг йўриғи бошқа: уёқ буёққа юрасан, дов-дахтларга қарайсан, юлдуз тўла осмон бошингдан нур сочади. Ҳовурингдан тушасан, ўзингга бўлган нафрат хиёл бўлса-да, сусаяди. Бу бетон уйларида, айниқса тунда, зинада юриш ҳам, лифтда юриш ҳам мушкул. Ҳар бир қадамингдан тортиб ҳаракатинггача эшитилиб туради. Бошқаларга халақит қилаётганингдан озор чекасан, ўзинг «қолип»га тушганинг етмагандек ихтиёрингни ҳам қолиплайсан, ўзингга ўзинг соқчидек ўзингни ўзингдан тиясан.

Яхшиям меҳмонхонада қушлар бор. У қачон зерикса, кўнгли нимадандир тўлмаса, меҳмонхонага кириб, қафасдаги қушлар билан овунар, хижилликлари ёзиларди. Ҳамда шу қушчалар борлигидан шукроналар қиларди. Одилжон уни севиб қанчалар қувонч бахш этган бўлса, шу қушчаларни совға қилиб ҳам шунчалар хурсанд этганди.

Куз кириб уларнинг учрашувлари ишхонага кўчган дастлабки кунлар... Эрталаб хонасини очса, столи устида қафас, унда бир жуфт қуш. Қафас устида эса бир конверт. Конвертдаги хат ундан эди: «Сизни дунё кўрган муборак кунингизни қутлашга жонсиз буюмлардан кўра, иккимизнинг муҳаббатимизнинг рамзи сифатида ушбу қушчаларни совға қилишни лозим кўрдим. Атайлаб қафаснинг каттароғини танладим, ҳеч бўлмаганда шулар эркинроқ бўлишсин. Аслида бизнинг ҳам шулардан фарқимиз йўқ. Негаки бизларни ҳам шу қушлардай озод юришимизга ҳасадгўй кимсалар етмаганидек, табиатнинг ўзи ҳам ғайирлик кўрсатиб, «совуқ нафаслари» ила бизни хонанишин қилди. Ношукрчилик сиз ва менга ярашмайди, «қафас»да юрса-да бир-биримиздан айиргулик қилмасин».

Саодат қушларни уйга олиб келганида бувисидан бошқа ҳамма қувонч билан қарши олди. Бувиси ҳам

ўзини хушламаганлигини ўша дамда сездирмади-ю, эртаси куни ёнига чақирди.

— Болам, қушлар ҳўп яхши нарсалар, лекин эҳтиёт қилгин. Қаровсиз қолдириб тўзидиган ҳолга туширмагин. Қушлар мисоли бир жарчи, ҳамма нарсани олдиндан илғашади. Тўзиса, уйга қайтиб келмаса, демак, қандайдир кор-ҳол албатта бўлади, хонадон ҳам тўзийди.

Бувиси кўп кароматли, оқила кампир эди. Қушларнинг сезгирлигини уларнинг жарчилар эканлигини аёвсиз айтмоғи шартмиди?! Бу гапи Саодатнинг кўргуликларига чорасиз якундек, бахтсизликларига кафолат бераётган бир қуръадек миясига ўрнашиб қолди-ку! Бу ахир Саодатга армон бўлди-ю!..

Одилжоннинг бошқа ҳар қандай хатти-ҳаракати, Саодатга қилган муруввати-қалб тўридан жой ажратиб кўрсатган марҳамати олдида кечиримли, узрли эди. Бироқ бу найранги асло рисолага, наинки рисолага, ҳатто инсон боласи тутадиган тутимга тўғри келмасди...

Майли ким билан юрса юрсин-у, у билан эмас. Ҳар хил миш-мишларни тарқатган, Одилжоннинг хотинига гап етқазган мана шу Наргизанинг ўзи-ку! Мажлисларда минбарга чиқиб, «...коллективимиз дўст-биродар, бир бирларини севадилар», деб киноялар қилмаганими?! Қолаверса, Одилжон унинг бу қилиқларидан ачиққаниб «исқирт»дан олиб «исқирт»га солган. Энди бўлса, оғиз-бурун бўлиб юришибди. Одилжон Саодатни алдаб: «Қизчамнинг иситмаси чиқиб ётибди», деб ёлғон гапирмаганида ҳам бунчалик алам қилмасди. Агар у ақчадонини унутиб, ишхонага қайтиб кирмаганида бу сир сирлигича, Саодат аввалги Саодатлигича қолаверарди. Эшикка энди калит солаётганида Наргизанинг хонасидан хиринг-хиринг кулгилар, Одилжоннинг эркаловчи таниш овози баралла эшитилди, лоақал эшикни ҳам ёпиб олишмаган экан. Саодат шундагина Одилжоннинг хотини билан ҳеч қачон ораси бузилмаганлигини, унга бекордан-бекорга раҳми келиб куйиниб юрганлигини ва ниҳоят уни ўзгариб қолиши айна Наргизанинг турмуши бузилган кунлардан бошланганлигини тушуниб етди.

Бу камлик қилганидек, уйга келса, нотоб бувиси Саодатга яна бир совуқ хабарни етказди.

— Қафаснинг эшигини билмасдан очик қолдирган эканман, болам. Қушингни биттаси учиб чиқиб кетди.

Бу йўқотишларнинг бир-бирига алоқадор эканлигини кимдир шу дамда унинг кўзига ойнадек кўрсатганида ҳам у бирданига ангармаган ва англамаган бўларди. Чунки унинг дили чироқ ёқса ёримайдиган алфозда хуфтон: нашидалар суришга ўрганиб қолган кўнгли илк дафъа дарз кетган, худди борлиқни абадий деб ўйлаган кимса, туйқусдан ўлимга юзма-юз келиб ғафлатда қолгани каби ёинки кундузни тунга алмашинишни оддий ҳол деб қараб, оқнинг қорага айланишига гувоҳ бўлганидан даҳшатга тушгани каби.

Жуфтидан айрилган қуш тинимсиз чирқиллар, қафасни гир айланиб шеригини чорлар, сим панжарага тўш уриб ташқарига талпинарди. У ҳам Саодатдай ғариб ва ночор эди.

Раҳматли бувиси қушчани қайтиб келишини ҳар куни кутди, сўради.

— Болам, қушчанг келдимми?

— Бугун келиб қолар, қафасга дон солиб балконга чиқариб қўйганман. Сиз хавотирланманг, ташқари совуқ, албатта келади.

Саодат учинчи куни бувисига дори излаб кетаётганида тасодифан қушчанинг жасадини кўриб қолди. Қушча ғижимланган рангли қоғоздек устини қиров боғлаб ётарди. Қушчанинг хонага қайтиб боришидан кўра шуни афзал кўргани, унинг вужудида бир сес-

каниш, лат еган кўнглида яна бир совуқ ғулу зоҳирлади. Аммо ўзини йўқотмади, ҳеч иккиланмай бувисига ёлғон сўзлади (бундан бошқа иложнинг ўзи йўқ эди).

— Бувижон қушча келди. Кимдир уйда сақлаб турган шекилли, бўлмасам ўлиб қоларди.

Кампирнинг юзи ёришиб чуқур тин олди. У қушча келмаса хонадон тўзиб кетишига қаттиқ ишонганидан, ўзидан кейин набирасининг уйи ҳувиллаб қолишидан ташвиш чекканини бир сўз билан ифодалади.

— Хайрият-т...

Балким шу ўй уни сўнги йўлга хотиржам чиқишдан тутиб турганими, кўнгили узиб кетолмаганими... Ҳафтасиги бормади, ўрник гулига етмади, тонг сахар узилди. Фақат қафасда қолган қушгина Саодатга қўшилиб, юракларни эзиб-эзиб, оиладан бир жонни кузатганидан бўзлаб-бўзлаб чирқилларди.

Энди унга ҳаётда шу жуфтидан айрилган қушу пастдаги икки туп дарахтдан бошқа илинж қолмагани: ўзи билан ўзи бўлиб қолган болалари ҳар куни боғчада. Одилжон кампир чиқарилган куни ишхонадагилар билан келган бўйи қайтиб хабар олмаган.

Саодат ишга чиққан дастлабки кун Одилжон ҳол сўраб хонага кирди. Ҳамдардлик билдирилгач, яна нималардир демоқчи эди-ю, ботинолмади чамаси, деразага яқинлашиб, пардаларни кенгроқ очди.

— Баҳор ҳам келди... — дея чуқур нафас олди. Сўнгра хонадан чиқди.

Якка қолган Саодат қадрининг поймол этилганидан, янгилигидан тўлиб-тўлиб йиғлади. Одилжон билан яқинлашган ёқимли, айна замонда машъум кунга лънатлар ёғдирди. Тўйга бормаганида, Одилжоннинг кузатиб қўйишлигига розичилик билдирилганида шунча савдоларни бошидан кечирмасди, оқибатда ҳеч кимсага кераксиздек аҳволга тушмасди. Орадаги пардани кўтарган нарсга озгина ичимлик ва бирга ўйинга тушганлиги бўлди. Қайтишаётганларида атрофдагиларга бегона эмасликларини намойишлагандек қўлтиқлашиб олишгандилар. Хайрлашаётганда Саодат кутдики, у ўпмокқа уринса, ёки бирор тегажоқлик қилса. Саодат ундан буни кутгани бежиз эмасди. Чунки Одилжон кузатиб қўйишликни чакана ўтиниб сўрамаган, унамаганига қўймай ялиниб ёлворган. Демак шунчалик уринишлар бекордан бекорга бўлмаслиги равшан.

У эса ҳеч қандай номаъқулчилик қилмади, ҳатто ўзини тортмади ҳам. Бу, албатта Саодатга айрича таъсир этди. Кейинчалик Одилжонга меҳр уйғотди. Уша пайтда Одилжоннинг кўнглида шундай ният йўқмиди, ёки атрофдагилардан тортинганмиди? Сўнгроқ бари кечди-ку, уялиб-нетиб ўтирмади. Агар Одилжон ўшанда чегарадан чиққанда Саодат уни дарҳол қайириб ташлаган, сиз мени ким деб ўйлаясиз деб айтарини айтган ва бундайин можаролар бўлишга нуқта қўйиларди.

Одилжоннинг ўша боадаб, самимий хайрлашиши уни ўзига ром этиб кишанлади. Аслида у буларни кўра била туриб атайлаб қилган, Саодатнинг характери ни карра жадвалидай билган, шунга мос «роль» ўйнаган.

Саодатга бора-бора яшашнинг қизиғи қолмагандек, унга ҳам Саодат билан юришининг қизиғи қолмадимикан? Одамзодни севиб, унга сифиниб бўлмаскан-да, у бари бир хом сут эмганлигига бораркан-да!..

Бахтига пастдаги икки туп дарахт бор экан, қафасдаги қуш бор экан. У қушларга ҳавас қилиб, дарахтларга талпиниб, баҳор кунларини масрур ўтказарди. Сўлим-сўлим кунлар, сўлим-сўлим тунлар, сўлим-сўлим тонгларга жонини нисор этгудек. У ҳали бундайин тонгларни кўрмаган, бундайин ўйларга толмагани. Саодат балкондан чўккан туялардек қорайиб турган тоғларни кўр-

ди. Шаҳарда ҳам тоғларни кўриш мумкинлигидан ва шу пайтгача бунга эътибор қилмаганидан ҳайратга тушди.

Тоғ ортидан субҳи ёлғон аста субҳи содиққа айланар, оппоқ сочларини ёйиб, борлиқни чулғаб, жимжитлик ҳукмрон бўлган оламга қулочини ёйиб тонг отарди. Қўрғошиндай қорайиб турган осмонга оппоқ парда тор-таётган тонгмикан, қуёшнинг жарчисимикан, янги куннинг шарпасимикан? Нақадар гўзал, нақадар сокин, нақадар мусаффо, гўё буларнинг ҳаммаси Саодатнинг маънос кўнглини мунаввар этмоққа, уни ҳаётга муҳаббатини қайта тикламоққа урингандай. Йўқ, бу тонг ҳам, жарчи ҳам, янги куннинг бошланиши ҳам эмас, бу вужудларга сингиб, вужудларни оҳанги билан парвоз эттирадиган оппоқ қўшиқ, оппоқ мусиқа. Толим-толیم қўшиқ тобора авжига чиқиб янграмоқда. Она замин ҳам чўзилиб ётибди, сел бўлиб, бағридаги дов-дарахтлар

бемажол тинглайди, гуллар оҳангнинг забтидан овозсиз титрайди. Барчаси қўшиқни симираб, шаҳарда одамлар ғимирлар — тирикликнинг кўйида, тирикликнинг қўшиғин куйлашар, қўшиқдан бебаҳра. Дарахтларни обод қилган қушларгина чидаб туролмадилар, бардош қилмадилар, оппоқ қўшиққа жўр бўлиб юбордилар, шу қўшиқнинг зурёдларидек. Қўшиқ елар, ҳувиллаган балконда ўйноқлар, чиқ қолган эшиқдан, деразадан ичкарига ўзини урар, мовий пардаларни тортқилар, хонани жаранга тўлғизар, қизчаларни аллалар ва қафасдаги қушни армонли куйлатарди. Қушча потрарди куйлаётган қўшиғидан, қушча потрарди қафасдан — тўсиқдан, потрарди балкондан бир жонни кузатганидан, хонадондан яна бир жонни қўшиққа узатганидан... оппоқ бир қўшиқча...

Улар кетишяпти

Бобом Муродали Сайдали ўгли
хотирасига

Йўлакнинг ўнг томонидаги бостирмада қовурғаси саналиб қолган тарғил сигир билан шалпанқулоқ бузоқ. Ҳар иккиси охурдаги похолга тилар-тиламас оғиз уришади, эринибгина ковшанади. Бостирма адоғида тўқимланган оқ эшак тоғорада ем еяпти.

Чап томонда олди айвон қилиб солинган қатор уйларки, бориб бир учи қўшнинг тахта деворига қадалган. Деворга ёндош яккатом анча эски; усти лойтом, пол қилинмаган айвонда калишлар турнақатор.

Уйнинг кигиз етмай қолган жойига эски тўшак ташланган. Сандал юқорисиде кекса бир киши ёнбошлаб ётибди. Остида қалин солинган кўрпа, бошучида тахлаб ташланган болишлар. Девор томонда сиқилишиб ўтирган учала хотин ўзаро пичирлаб гаплашишади. Кўз учида касалга қараб қўйишади, онда-сонда дастурхондаги нарсалардан тотинишади ҳам. Қотмагина, қиррабурун чол уларнинг оғзига қараб ўтирар, пойгакдаги аёл эса меҳмонларга чой қуйиб узатар, ора-сира ширинликка қўл чўзаётган ўғилчасини койиб кўяр эди.

Даҳлизда оёқ товуши эшитилди. Эшик ғийт этиб очилди-да, бир қўлида сочиқ, дастшўй, иккинчисиде човғум кўтарган қорақош аёл кириб келди.

Меҳмонларнинг ёши улурғоғи:

— Лобархон, қўйинг, уринманг! — деди. — Биз энди тураимиз.

— Қаёққа шошасизлар, — деди Лобархон.

Уйдагилар мулозамат қилиб туришганида касал қиррабурун чолга энгашди.

— Ота?

Қария беҳол кўз очди, атрофга аланглади.

— Сиззи кўришгани Турдихон опамлар келишган! — деди ҳалиги киши меҳмонларга ишора қилиб.

Чол сергак тортиди, турмоққа ҳаракат қилди. Ўғли қўлтиғидан олди, Лобархон орқасига болиш қўйди. Дўпписини кийгизишди. Қария бошини ҳам қилиб анча ўтирди. Сийрак қошлари бир-икки паст-баланд бўлди, пешонасидаги толим-толим ажинлари чуқурлашди. Кузалмаган узун соқоли титради. Кўзларини дармонсиз кафти билан ишқаб, ниҳоят, ўтирганларга юзланди.

— Ака, тузукмисиз? — деб сўради ёши улурғоқ меҳмон.

Чол бошини сарак-сарак қилиб: — Худога шукр, худога шукр, — деди ўзига ўзи гапираётгандек. — Тинчмисизлар?

— Раҳмат. Биз кеча эшитиб, олдин ишонмадик. Тунов куни Сардархоннинг фотиҳасида отдай бўлиб юрувдингиз!

Чол эскирган қора тўнининг қўйнидан оқ дуррасини олиб, кўзларини артди.

— Ҳа-а, бирдан шунақа бўп қолдим. Булар ҳаммаси нариги уйда тўпланишволиб тилизўр кўришаётганди. Олдимда ҳеч ким йўғиди. Битта ўзимидим, аҳволим ёмонлашувурди, ўнг кўкрагим сиқиб оғрийвурди. Чақирмоқчи бўп ўрнимдан турсам, йиқилдим, қон қайд қилдим. Ушандан буёққа ўнг кўкрагим оғрийди.

Меҳмонлар қариянинг гапини тасдиқлашган бўлишди, аммо индашмади. Фақат келингина унга норози алпозда қараб қўйди. Касал толиқди шекилли, кўзларини юмиб, бошини қуйи солди. Меҳмонлар шарпасиз ташқарига чиқишди. Айвондан эркак кишининг бир нима дегани, унга жавобан аёлнинг: — Кираверинг-кираверинг, Абдували бор! — дегани эшитилди. Кейин хотини деразадан қараб, Абдувалига имо қилди. У шошиб айвонга чиқди.

— Келинг, Юсуфбой бува, келинг!

Юсуфбой бува арчадан қилинган ҳассасини деворга саяб, ичкарига кирди.

— Ассаломалайкум Сайдаливой!

Чол кўзини очиб, меҳмонга тикилиб қолди. Кейин юзи ёришиб, титроқ қўллари билан ёнидан жой кўрсатди.

Юсуфбой бува телпагини пешонасидан юқори суриб, сариқ чакмони пешини тиззалари остига босганча чўкка тушди.

— Қани, омин! Тезроқ соғайиб кетинг!

Чоллар юзига фотиҳа тортишди. Шу орада Лобархон чой келтирди.

— Уч-тўрт кундан бери кўринмайдим, десам, Абдурахмон чийиллоқ «Сайдали акамни тоби қочибди» деб қолди. Уйга келиб, уч-тўртта беҳи олиб изимга қайтдим. Абдувалибой, тугундаги беҳидан кесиб бер!

Абдували ўрнидан тургунча бўлмади Лобархон тугунни очди.

— Сайдалибой, қайдан илашди бу дард?!

Мунғайиб жимгина ўтирган бемор тийрак тортиди.

— Олдинам сал мазам бўмайроқ юрувдим. Бирданига шунақа бўп қолдим-да. Ўзим ўтирувдим. Ҳеч ким йўғиди. Ўнг кўкрагим сиқиб оғрийвурди. Чақирмоқчи бў-

либ ўрнимдан турсам йиқилдим, қон қайд қилдим...

Келин беҳи тозалашдан тўхтаб, қайнотаси арзини жимгина эшитаркан, қуйи лаби сал қимтинди.

Юсуфбой бува бошқа гапирмади. Ғариблашиб қолган гавдасини тиклаб, оппоқ соқолини ўйчан силади. Сўнг ўғли Ҳабибулло шаҳарда эканлигини, мол-ҳолга қарамаса бўлмаслигини, яъни, узрини айтиб ўрнидан турди.

Абдували уни кузатиб чиқди. Лобархон қирқиб тозаланган беҳи бўлақларини чолга узатди.

— Ота! Ҳадеб кирган-чиққанга «ўзимидим, олдимда ҳеч ким йўғиди» девурманг, билган у дейди, билмаган бу...

Чол оғзини сал очиб, анграйди, кейин бир тамшанди. — Яхшиям, Юсуфбой бува гап ташимайди, — давом этди келин, — бошқалар бўлса, «Касал нарсани ёлғиз қолдиришибди», деб бутун қишлоққа жар солишади.

Чол ўйланиб қолди. Ҳақиқатан Юсуфбой содда одам, гап ташимайди. Келини тўғри айтади. Узиниям қўли гулда. Қишлоқдаги бутун дарахтларни шу пайванд қилган. Эшиги боғ, ҳар хил дарахтдан бор, ёзин-қишин бозорнинг олди меваси шуники. Оқ ўриги ҳамманикидан бунун гуллайди. Тўю маърақада шу ҳақда гап бўлгани-бўлган. Бу йил Юсуфбой бува Абдувалининг беҳисини ҳам пайванд қилиб берди, худо хоҳласа келаси йил ҳосилга киради. Узиям ҳар бири чойнакдай-чойнакдай келар...

Уйда Абдували қолган эди. У ҳар замон-ҳар замонда кўзларини юмганча ёстиққа суяниб ўтирган отасига қараб кўяр, кейин пешонасини сандал четига қўйиб, мудрашга тушарди.

Айвонда товук қаттиқ қақағлади... Деразадан кимнингдир қораси кўринди. Уртанча набира эшикни очди-да, Абдувалини чақирди.

— Дада, домла келди.

Абдували шошиб ўрнидан турди. Кўзини ишқаб ташқарига чиқди.

— Келинг Шаҳобиддин ака, қани...

Шаҳобиддин ака миқтигина, рангпар киши эди, у: — Саломалайкум Сайдали ака! — деди-да, тўғри бориб чол билан сўрашди. Фотиҳа ўқилгач, чол домладан ҳолаҳвол сўради. Кейин яна кўрагини ушлаб, жимгина уларга қараб ўтирди.

— Духтир-пухтирга кўрсатмадинларми? — деди Шаҳобиддин ака Абдувалига юзланиб.

— Мен Шамсиддин аканинг ўғлини айттириб келувдим, шапка кияди деб укол қилдирмадилар. Берган дорисиниям ичмадилар. Дўхтирни айтганини қилмайдилар. Туниминан инқиллаб чиқадилар. Кўз тегмасин, кечадан бери са-ал тузук...

Шаҳобиддин ака чолга ачиниб қаради.

— Чакки қибсиз, Сайдали ака! Шапка кийса нима қипти. Замонни зайли. Ахир, шаҳардаги институтда ўқиб келган, яхши духтир.

Сайдали бува хомуш тортиди, бир оз жим тургач:

— Қишлоққа келганда дўппи кийса нима қилади?! — деди.

Гапга Абдували аралашди.

— Ота, гапингиз тўғри-ю, лекин у ўқиган-да...

Чол индамади, бошини ҳам қилиб яна кўзларини юмиб олди.

«Нима бўлса худодан. Шаҳобиддин ҳам, Шамсиддиннинг ўғлиям билмайди. Кела солиб укал қиламан дейди. Ҳа, духтир бўлсанг, укал қилмай тузат-чи!? Бурунги табиблар томирингни ушлаб дардингни айтган. Бу — Шамсиддиннинг ўғли қулоғига шиланка илволиб...»

Шаҳобиддин ҳам ўқиган, шунга ановининг тарафини оляпти. Аммо ўзи тузук одам. Қирқ йилча муаллимлик қилди. Энди...

Абдувалинияш шу ўқитган. Ўқишга юбораман деб кўп

ҳаракат қилди. Кампир кўнмади. Ўқиганда юрармиди манави Ортиққожининг боласидай шляпа кийиб».

Чолнинг ўйлари секин тушга айланиб кетди. Тушида баландсўрининг остидаги чорпояда ухлаётган эмиш. Раҳматли кампири:

— Туринг чол, хўрда қўйиб келдим, ичинг! — деб уйғотар эмиш.

У ўрнидан турса, қизи Турсунхон ёш бола бўлиб: — Ота-ота! Сиззи кўкрагингиз Қумри холамини кўкрагидан ҳам каттайкан! — деб унинг яқтагидан бўртиб турган кўкрагига ишора қилармиш. Буни эшитган кампири:

— Ў-ўл, тантиқ, нима деяпсан? — деб кулар эмиш. Кейин қизи кўчага чиқиб кетибдими, уйга кириб кетибдими, бирдан кўздан йўқолибди. Кампири ўрнида энди келини турган эмиш: қўлида бир коса шўрва.

Буни кўриб Сайдали буванинг жаҳли чиқармиш: — Шўрвани ўзингиз ичинг, менга кампирнинг хўрдасини олиб келинг!

— Хўп, ота, ҳозир-да! — Келини гап қайтармасмиш...

— Ота! Ота!

Чол шошиб кўзини очди.

— Ота! Одинахон шовла қилиб чиқарган экан, — деди Абдували. — Қўлингизга сув берсинми?

— Майли...

Пойгакда ўтирган Комилжон ирғиб ўрнидан турди-да, дахлиздаги чойнак билан дастўйни кўтариб кирди. Сайдали бува қўлини чайтуриб, неварасига тикилиб қолди.

Комилжон чолга жуда хунук кўринди.

Сочи рангини синиқтирибди. Неча марта айтди, сочингни олди, олди, дўппи кий, деб, ҳеч қулоғига гап кирмайди. Шу яланғбош юргани дурустми? Қаёқдан юққан экан бу қилиқ? Ҳа, майли, боши омон бўлсин.

...Сайдали бува шу кеча инқилламай тинч ухлади. Эрталаб ўзини енгил ҳис этди. Нонуштада нон тўғраб қаймоқ беришган эди, еди. Шунинг устига Урайим бува кириб келди. Чол уни кўп хушламади. Аслида қишлоқдаги энг қадрдони шу эди.

— Тузикмисан, Сайдаливой? — деди Урайим бува фотиҳадан сўнг. — Чойминан ичарсан деб пича қаймоқ опкелувдим.

У қўлидаги тугунни ечди-да, банкадаги қаймоқнинг қопқоғини очди ва дўстининг олдига қўйди.

Сайдали бува бунга эътибор бермади.

— Хайрият, борақансан, — деб қўйди у.

Урайим бува жиддий тортиди.

— Мол-ҳолминан бўп чиқолмадим.

— Мол-ҳолни ҳеч қаровсиз қолдирма! — деди Сайдали бува насихат қилаётгандай.

— Қўй энди бу гапларни.

— Мамадиёрни жўнатган бўлсак. Шу, иккимиз ҳам бир-биримизни ҳолимиздан хабар олмай қўйсак!.. — деди Сайдали бува ачитиб.

Урайим бува ўзини оқламоқчи бўлиб ғудранди, лекин бўлмади. Орага нохуш жимлик тушди.

«Урайим бечораям вақт тополмагандир-да, тирикчилик. Бунинг устига биттаю битта қизини қишлоқда эр топилмайдигандай шаҳарга чиқарган. Чол-кампир иккови... Кампири мунинг кўнглига қарайди, боқимиям зўр. Урайим ўзи олдиндан бақувват эди. Бу, Мамадиёр учови тўпланса борми, тоғни талқон қилишарди-да. Мамадиёр туядай ишларди-е. Ушанда роса кучга тўлган чоғлари экан-да. Томга кетмонда тупроқ отишарди-я.

Урайим жа-а дороз эди. Ҳамма уни Урайим дакан дерди. Энди камалакдай эгилиб, бурни сандалга теккудек бўб ўтирибди...»

— Урайим, бир-биримизни билмай юраверарканмиз. Бошинг ёстиққа текканда қадр истаб қоларкансан киши. Сени кўргим келади. Овозингни эшитсам дейман. Шунгача сув талашамиз, ўт талашамиз. Ҳаммаси қоп кетади.

Чол дастрўмол билан кўзёшлари ва бурнини артди. — Мана, — дея деразадан ҳовли томондаги уйга қаради, — раҳматли Расулжон. Не замондан бери қўшнйидик. Жияни бизга ташлаб кетган ерни талашиб олишди. Бўлмаса унинг ҳовлиси бизникига иккита келади. Олсанг ол-а, дедим, мундай фойдаланолмадиям, ўтди-кетди. Бари қолди. Улар дунёда бировнинг дилини оғритиб нима қилардинг, дейман. Гина-қудуратни ййғиштириб охириги кунлари йўқлаб кирдим. Раҳматли кўзига ёш олди. Билди. Билмасмикин девдим. Мен чиқиб кетгач, «Сайдали акамлар билан кирди-чиқдини узманглар» деб хотинига васият қипти. — Сайдали бува гапидан тўхтаб, пешонасидаги дона-дона терни тўнининг енгига суртди, — Урайим, қадримизни билмаймиз. Навбатманавбат кетаверамиз.

Узоқ сукутдан сўнг Урайим бува:

— Майли, Сайдаливой, мен чиқай... — деди.

— Утир, қаерга борасан қишнинг куннда?

— Уй қаровсиз. Кампир Рўзиқулникига кетган. Рўзиқулнинг оёқ-қўли йўқ бўп қопти? Кечқурун ўғли кеп айтди.

Сайдали бува ўйланиб қолди. Урайим билан қандай хайрлашганини билмади. Фикри-ёди Рўзиқулда бўлди.

«Рўзиқулнинг Урайимни кампирига жиндай хешлиги бор. Сайдаливойдан бир-бикки ёш кичик. Муни урушдан олқолган шу. «Қишлоқда эркак қолмади, мана шунга ишониб юрибмиз. Бунияма олиб кетсанглар, ҳаммаёқ хароб бўлади», дерди.

Рўзиқул қишлоқ учун кўп жон куйдирган. Вақти келганда сўкишган, вақти келганда ялинган. Ўзиям раисми-сан раис эди-да. Савлатидан от ҳуркарди. Ҳар куни дала айланарди. Пахта деса жонини берарди. Ҳозирги раиснинг машинадан тушгиси келмайди. Мажлис ўтказишдан қўли бўшамайди. Рўзиқул гапини отда юриб айтарди.

Кейинчалик у ҳам айниди. Бир-иккитасига илакишди. Мана, оқибати — оёқ-қўли ишламай қопти. Ушаларнинг касри урган-да...»

Ташқарида болаларнинг чуғур-чуғури эшитилди: «Акам келди, Маҳмуд акам келди!»

Чол газета ўқиб ўтирган Абдувалига қаради, шу чоғ сариқ плашч кийган Маҳмуджон бўсағада кўринди. У тўғри келиб чолнинг қошида мук тушди ва қучоқлашиб кўришган бўлди.

Сайдали бува кўзларига ёш олди.

— Шунақа бўп қолдим, болам!

— Қўйинг, катта ота, хафа бўлманг, тузуксиз-ку ахир, — деди Маҳмуджон чолни юпатиб.

— Унг кўкрагим сирқирайди. Оғригандаям дегин кундузи унчалик эмас-у, кечаси ёмон.

— Докторга кўрсатиш керак! — деди Маҳмуджон жиддий. — Қаратайлик деса кўнмапсиз?!

Чол индамади. У неварасини жуда яхши кўрарди. Шунинг учун ҳеч гапини икки қилмасди. Бунинг устига унинг шаҳарда ўқишиям озгина ҳурматга лойиқ эди.

Сайдали бобо бор-йўғи иккита фарзанд кўрган — Турсунхон ва Абдували. Турсунхон тирноққа зор ўтди.

Абдували... қаттиқ гапирмасанг эшитмайди. Қулоғи оғир. Уқишгаям бормаган. Маҳмуджон унинг тўнғичи. Ҳозир Тошкентда, муаллимликка ўқияпти. Утган йили уйлаб ҳам қўйишди. Янаги йилга худо хоҳласа битиради.

Чол неварасига тикилиб тураркан, юзлари сўлишга-

нини, ҳали ёш бўлса-да, пешонасини ажин босганини пайқади. «Болага жабр бўлибди-да, ҳам ўқиш, ҳам турмуш. Учакишгандай сигирнинг ўтган йилги боласиям касалга чалиниб ҳаром ўлди. Бўлмаса сотиб пулини бериб юборардим. Устидаги кийимиям яхшимас, дўсту душман орасида... пенсиясидан олиб беради-ю, йигирма сўм нимаям бўларди».

Абдували бундан бир ой олдин Тошкентга бориб келган, ота-бола ҳозир шу ҳақда гаплашиб ўтирарди. Сайдали бува уларнинг сўхбатига қулоқ солди.

— Қандай, шаҳар ёқдимиз?

— Ёқишга ёқди-ю, шу... одамлари памил чой ичишаркан-да.

— Тошкентнинг ҳавоси оғир, — деди Маҳмуджон отасининг соддалигидан кулиб. — Памил чой ичмаса бўлмайди.

— Шунақами? Энди... кўк чой яхши-да! — деди Абдували.

— Абдували! Маҳмуд шу ердалигида айтиб қўяй. — Чол неварасига қаради. — Умаржон оғил қилаётган экан, икки қулоч ер сўраб кирди. Олавер десам, отангинан онанг: «Нимага инъом қиласиз, болаларимиз катта бўляпти, ер керакмасми ўзимизга», дейди. Хў, Абдували, Маҳмуджон. Иккала қулоғинлар билан эшитинлар: мендан кейин ер талашиб юрманлар. Агар ҳақ бўлсангизлар ҳам шундай қилманглар. Ҳаммадан қолади бу. Ана, Тоживой билан Қодирали, бир парча ернинг устида талашиб... Иккаласидан ҳам қолди.

Беморга гапириш куч келди. Бир-икки ихраб йўталди. Лабидан қон қочди. Буғдойранг юзида доим аниқ сезилиб турадиган ингичка майда қизил қон томирлари рангсизланиб кетди.

Абдували билан Маҳмуджон безовталанди, касалга яқин сурилишди. Чол қўлини қимирлатиб уларни тинчлантирди. Ва болишга суянди.

* * *

Сайдали буванинг ётганига бир ойдан ортиб кетди. Маҳмуджон уни докторга кўрсатди. Шамсиддин аканинг ўғли: «Агар шу қишдан омон чиқса, соғайиб кетади», деди. Бу орада уч марта қалин қор ёғиб, қаттиқ совуқ тушди. Сайдали буванинг уйига печкаям қуришди. Охирги марта қор ёққанида чол қизи Турсунхонникида эди. Бува бу ерда кўп туролмади. Куёви нос чекади. Печка ёнидаги кўмир пақирга тупураверади, тупураверади... Қизи кўргани келганларга: — Отам яхши бўп қолди. Қўй ёғи, қўй гўштинан боқяпман! Яктаклариям йўқ экан, уч-тўртта ятак тикиб бердим, — дейди...

Сайдали бува қизиникида эканлигида келди-кетди камайган эди. Абдувалиникига келган кунидан бошлаб яна одамлар «қуюқлашди».

Бир куни чолни кўргани бир ёш йигит келди. Абдували билан қуюқ сўрашди. Маҳмуджонни йўқлади.

— Бува, мени яхши танимаяпсиз-а? Мен Ўринбойкани ўғли бўламан! — деб чолга ўзини танитди у.

— Ўринбойни ҳалиги чўлда ишлайдиган ўғли сенми-сан?

— Ҳа, ўшаниси, — деди йигит гап оҳангига мос бош силкиб.

— Отанг хўп яхши одам эди-да, раҳматли. Отанг билан шерик бўп қовун эканимизни биласанми?

— Ий-й, билмасдан-чи? Биз Маҳмуджон билан қовун кўриқлардик...

Сайдали бува кўкрагини ушлаб қолди. Оғриқ яна кучайган эди. У кўзларини юмди. Абдували дори келтириб отасининг кўкрагига суртди. Чол ёнбошлаб анча ётгач, кўзини очди. Атрофга зимдан назар солди. Абдували

бошида турибди. Бояги Ўринбойнинг ўғли кўринмайди.

Сайдали бува Ўринбой раҳматли билан қайсидир бир йили колхознинг олмазор боғига шерик бўлиб қовун экишган. Жиндай ортиб қолган ерга ва майдоннинг атрофига бўш ётмасин деб ошқовоқ уруғидан ташлаб қўйишди. Шу йил ҳосил бир бўлди, қовундан ҳам ошқовоқ зўр бўлди. Қовунни эшакаравада бўлишди. Навбат ошқовоққа келганда Ўринбой маслаҳат солди:

— Сайдали ака, шу... раисимиз ошқовоқни жа яхши кўради деб эшитаман. Хил-хилидан бир арава элтиб берсам нима дейсиз?! Янаги йил пича кўпроқ ер берар миди?..

— Майли, элтинг!

Ўринбой ошқовоқни юклаб, энди силжиганида шу Маҳмуджон келиб:

— Катта ота, ўйига олиб кетади у, ўзига олиб кетади! — деган.

Ўринбой унга бир ўқрайди, тағин эшагини чўхлаб кетаверди. Шу-шу, Маҳмуджонни раҳматли ёмон кўриб қолган. Ўзи ёмон одам эмасди, энди ҳаммадаям бир камчилик бўлади-да...

Кечга томон Сатим новча билан Қосим ўғри келди. Чол уларни хушламайгина қаршилади. Меҳмонлар унинг икки ёнига бўлинишиб ўтирди. Сатим новча озгин, қошлари йўқ ҳисоби эди. Гапни ўз оҳанг билан, чертиб-чертиб гапирарди. Ёши бир жойга бориб қолган бўлса-да, соқол қўймаган. Қосим ўғрининг бўйи униқидан сал пастроқ, қорачадан келган, мушукникига ўхшаш кўзлари доим ўйнаб турарди.

Сайдали бува ўзини хушламаганлигини билдирмаслик учун:

— Сотимбой, энди ким азон қақиряпти? — деб сўради.

— Ҳе, Абдураим чийиллоқ. Ўзингиз бўлмасангиз бўлмайди экан. Унинг овози қисир эчкининг маърашига ўхшаб, магазиндан бу ёғига ўтмайди. Эркакнинг овози эркакникидай бўлса-да!

Сайдали бува кўзини юмиб олди. У: «Бўлмаса ўзингиз қақиринг!», демоқчиям бўлди, аммо тилини тийди. Чунки Сотим новча азон қақирини бу ёқда турсин дўппи тор келганда дину имонидан тонади. Номозгаям шунчаки номига бориб келади. Бунга ўтган-кетганини ғийбатини қилиш бўлса. Одамларгаям ҳайронсан, колхозни деб жигар-бағри эзилганлар бу ёқда қолиб, шунга ўхшаганларни кўтар-кўтар қилишади-я.

Аслида Қосим ўғриям... Нечтанинг мол-қўйини еб юборган. Не-не қиз-жувонларни йўлдан урмаган. Энди уни ҳеч ким ўғри демайди, тўғрироғи, деёлмайди. Айтгани айтган, дегани деган.

Буларда орийат бўлмас экан-да ўзи. Куздаги воқеадан кейин Қосим ўғри кўчага чиқолмас керак деб ўйловди ҳамма. Қаёқда.

Нишонбойга келин бўлиб тушган қизини мактабда биттаси билан тутиб олишибди-ю, бу бўлса Мирзашукурнинг тўйида Собир чўлоқнинг ғийбатини қилиб ўтирибди.

Ўшандан кейин ҳам одамларга ақл бўлиб юраверди. Мана, ҳозир ҳам Сайдаливой ухлаяпти деб иккаласи ниманидир шивирлашяпти!

Чол секин кўзини очди. Улар гапидан тўхтаб Сайдали бувага юзланишди.

— Эртага Тўти бувининг ўғли уйланыпти. Шунинг маслаҳатига борадиганмиз. Ҳали жа тайинлаб айтишувди.

— Унчалик зарур ишларинг бўлса майли, — деди чол қаршиликсиз.

Меҳмонлар чиқишгач, Сайдали бува ўғлига деди:

* * *

Уйладим: «Ер учун дарёда оқсам...»
 Тоҳир пайдо бўлди қаршимда шу он:
 «Ишқ боис Жайхунда оқизсалар ҳам,
 Билки, Хоразмга етмоғинг гумон...»
 Оҳ урдим. Оҳимдан уйғонди Мажнун.
 Дедим: «Сизга ўхшаб сахрога кетсам...»
 Деди: «Мушкулинг ҳал, шу жой ҳам бир кун
 Сахродек бўлгуси беш-ўн йил кутсанг...»
 Чорладим. Фарҳод ҳам тирилди такрор.
 Дедим: «Хазар сувин бурмоқ нажотми?!»
 Деди: «Асрай десанг ер-сувинг, зинҳор
 Гарчи оқ бўлса-да, олтинга сотма!»

Эртакка ёзилган шеър

«Шаҳзода қонига беланиб, қумда ётиб
 қолибди. Иккала ака қизни, қушни,
 отни олиб, мамлакатига жўнабди...»
 «Булбулигўё»дан

Бергил деса, берар эдим жонимни,
 Адашибман, оғам дебман ғанимни,
 Ўз қонимга фарқ қилдилар танимни —
 Қоним эмас, қадрим мени йиғлатар.
 Уртаса ҳам мардни душман яроғи,
 Ешга тўлмас асло икки қароғи,
 Мен — дарахтнинг боғбон узган япроғи —
 Яқинлардан кўрган жабрим йиғлатар.
 Қўрқмаганман не балонинг қасдидан,
 Ўзим борган йўлнинг баланд-пастидан.
 Энди номард оғаларнинг дастидан
 Ўзга юрда қолар қабрим йиғлатар.

Фотиҳа

Йўлингни берсин, йигит,
 Йўқолмасин бардошинг.
 Сен уйғонган бир умид,
 Сени кутар қардошинг.
 Йилдиримдай ёниб бор,
 Ғовлар куйиб кетсин-эй,
 Шиддат билан яниб бор,
 Ёвлар куйиб кетсин-эй.
 Тўғримисан, тўғри бор,
 Йўллар эгри бўлса-да.
 Бало сенга қилмас кор
 Юз бор сеҳри бўлса-да.
 Йўлингни берсин, йигит
 Йўқолмасин бардошинг.
 Гар йиқилсанг, йўлдошинг
 Қўлини берсин, йигит.

* * *

Авжга чиқаётган най ноласидай
 Кучайиб боради кўнглимда армон.
 Ёшлигим бошланса сен билан агар,
 Қайтадан яшашга ҳозир тайёрман.
 Дард деб куйганларим мўъжаз дард экан,
 Қалбим билмас экан на ғам, на кадар.
 Сенсиз ўтиб кетган кунлар азоби
 Дамашқ шамширидай ўткир нақадар!
 Майли, ўтмиш билан қолсин пушаймон,
 Дардим даволашга фақат сен қодир.
 Сочларинг мавжида оқиб кетсинлар
 Мени қийнаётган ғашлик, хавотир.

Менга насиб этсин энди ҳар кун
 Сенинг қароғингда акс этмоқ бахти,
 Сен кирган кунларнинг қувончларини
 Хотирга умрбод нақш этмоқ бахти...
 Авжга чиқаётган най ноласидай
 Кучайиб боради кўнглимда армон.
 Ёшлигим бошланса сен билан, жоним,
 Қайтадан яшашга ҳозир тайёрман.

* * *

Оҳ дейин, минг оҳ дейин,
 Севмаслик гуноҳ дейин.
 Дийдоринг дардга даво
 Доривор гиёҳдайин.
 Ишқ дейин, кўшиқ дейин,
 Умрим бўйи куйларман.
 «Наво», «Ушшоқ» — дардларим,
 Танбур бўлиб сўйларман.
 Арз дейин, арз-қол дейин,
 Дил розим насим бўлсин.
 Хонангга ҳар тонг севгим
 Етмоғи расм бўлсин.
 Оҳ дейин, минг оҳ дейин,
 Севмаган гумроҳ дейин.
 Насиб этса севишмак,
 Гадо яшар шоҳдайин.

* * *

Гулни сев, сен учун очилган гулни,
 Умрингга ифори сочилган гулни.

Зор эди, ёр энди сенга ул ғунча,
 Хумор бўл ўзинг ҳам унга ўлгунча.

Умрбод сеники бу юзи гулгун,
 Ки сен ҳам доимо вафоли бўлгин.

Ўйлама гуллар кўп, гулзор кенг дея,
 Битта гул очилур фақат сен дея.

Гулни сев, сен учун очилган гулни,
 Умрингга ифори сочилган гулни.

Етмагай

Азизам,
 Сархуш қилиб ёшлик ҳаваси,
 Сенсиз кетдим. Сенсиз... енгилдим.
 Энди сенинг дардинг давоси
 Туйғулари ўзга кўнгилнинг.

Бугун кезиб қишлоғимизнинг
 Ойдин, сокин кўчаларини,
 Хотирлайман бир гўзал қизнинг
 Зор йиғлаган кечаларини.

Борай десам, йўлим етмагай.
 Юпатмоққа қўлим етмагай.
 У — ўзганинг кўксидаги гул,
 Менинг отган гулим етмагай.

Зулфия Бобоева

Бу тоғларнинг...

Келадиган очик йўли йўк,
Забони йўк, билмас сўзларни.
Бу тоғларнинг узун қўли йўк,
Чўзай деса кўкка уларни.

Ўз ўрнидан кўзғатмоқ душвор,
Оғирлашар кун ўтган сари.
Бу тоғларнинг хаёллари бор,
Бор ўзидан оғир дардлари...

* * *

Соғликдан шикоят йўқ эди, магар
Нафас олмас эдим бундай ҳарсиллаб.
Қуёшни мўлжаллаб бир тош отдилар,
Ўша тош кўзимга тегди қарсиллаб.

Чироғимни ҳали улгурмай осиб,
Бир қадам ташламай ҳали нарига,
Қип-қизил қон бўлдим, оёқни босиб
Кўзим ойнасининг синиқларига.

Наҳот мен...

Мен наҳот булбулни севаман дея,
Рашкини кўзғатиб гулни йиғлатдим.
Сен бунда яшадинг қандай, нортуя? —
Деб наҳот пастладим, чўлни йиғлатдим.

Сен оғир, ўтганлар айтди-ку дедим,
Ўзим ўтмаганим йўлни йиғлатдим.
Наҳот дарёларни тинмай мақтадим,
Оқмаган гуноҳсиз кўлни йиғлатдим.

Наҳот мен урушни эслаган чоғда,
Ёрига вафодор тулни йиғлатдим.
Эркисизликни кўриб қоп-қора доғда,
Ҳуқуқсиз минг-минглаб қулни йиғлатдим.

Наҳот мен кулгудан шунчалар тўйдим,
Ярмини бермадим тўймаганларга.
Бас, етар демадим, наҳот йўл кўйдим,
Яна йиғлагани йиғлаганларга?!

Ишқимиз

У тилсим демадик, дедик оддий, жўн,
На олтин, на кумуш, на қиёси зар.
Дедик: оддий ўтдан сачради учқун,
Энг оддий хаёлдан туғилди улар.

У кетди, бормадик ортидан етиб,
Юзма-юз турибмиз ушбу кун мана.
На-да насиб қилди Сизни шод этиб,
Мени ўлдирмади насиб қилиб на.

У қайтмас чақирса, мингта сўз деса,
Биз қолдик ортидан аламли кулиб.
Биз қолдик, у эса, ишқимиз эса,
Қизарган уфққа сингди қон бўлиб.

Ишқимиз... биз уни не дейлик атаб,
Бўлмаймизми оёқ босгандек чўққа,
Гоҳо талпинганда ўшани кўмсаб,
Ўзимиз сезмаган ҳолда уфққа?..

* * *

Бошқа бир муродга, мақсадга етдинг,
Келмайсан гуноҳкор кўзингни ёшлаб.
Сен менга охирги мактубни битдинг,
Сен мени унутдинг шу кундан бошлаб.

Наҳот мени у ҳам энди унутди,
Ахтараман тинмай қалбимда нолам.
Шу ерда турганди, қаерга кетди,
Қаерга беркинди кўзимдан олам?!.

* * *

Бошим эгиклиги эмасдир таъна,
Шу ҳолда яшайман умримни якка.
Сиз келиб қолмайсиз, бундоқ кўтариб
Термулганим билан фалакка...

* * *

Хавотир аралаш боқар нигоҳим, —
Эзилган майсалар балки гуноҳим.
Боролмадим, хоҳламади илоҳим,
Қадамимга муштоқ қир нима бўлди?

Дилга эзгу ўйни солмаган бўлсак,
То ўзликни поклай олмаган бўлсак,
Аждодларга содиқ қолмаган бўлсак,
Бизгача тукилган тер нима бўлди?

Ёзган нарсамизда бўлсин маъно чин,
Юракдан чиқдим юракка қайтсин.
У санъат бўлмаса, муаллиф айтсин,
Вақт сарфлаб ёзилган шеър нима бўлди?

Тўғри жавоб бермоқ лозимдир биздан,
Мендан, ҳар бир йигит, ҳар битта қиздан.
Сўроқлайди Қуёш тинмай олисдан:
— Хабар етказинг, — деб — Ер нима бўлди?

Орзуга етинг

Осмонга қўл узатиб кўринг,
Балки етар, етмайди балким.
Етмаса шахт ўриндан туринг,
Ва узатинг қўлларни ҳар кун.

Оғриси ҳам чўзинг пайлари,
Ичинг бу май бўлса ҳам тахир.
Порлар қараб кўкда сиз сари,
Орзу деган бир юлдуз ахир.

Интилингиз жадал ҳар куни,
Шу юлдузга бўлингиз эга.
Лекин тутманг ҳеч қачон уни
Орни қўйиб оёқ тагига!

Меҳмон Офтоббининг Ҳазортол қишлоғида тура- диган синглиси Садаф момо экан... Узоқ сўрашдилар. Мусо чой дамлаб келди.

— Кеча денг, болала ёвондан гап топиб боришибди. Байрам куни Уктамбой ичиб келганмиш. Муслимани ур- ганмиш. Кейин Муслима ўзимни каналга ташлайман дебди, сиз қайтариб қолибсизми-е? — деди Садаф мо- мо рўмолининг учи билан пешонасидан қуйилиб келаёт- ган терларни артиб.

— Бир-икки шаппот урибди-да, кўзингга шамол. Ҳаммаси шу ароқдан. Ичмаса яхшику-я.

— Ўзи ҳам суягингизни чақиб юборди, баттол. Тўқ- қизта боласи бор! Шу ароқни чиқарганинг уйи куйсин. Одамларни шу заҳар тамом қиялпти...

Садаф момо бирпас ўтириб, сўнг йўлга тушди.

— Келин дўхтирга бормоқчийди. Бир сўраб чиқай, дедим. Боринг, опа, мундоқ ётадиган бўлиб.

— Насиб бўлса бораман. Ҳаммагинасини сўра. Ҳар қанақа гапларга ҳовлиқиб юрмагин. Омон бўл!..

Синглисини жўнатиб, Офтоббининг кўнгли аллане- чук маънос тортди. Набирасига ёздирган хатини минг мулоҳазаларга бориб йиртиб ташлади. Ўзи шаҳарда эзилиб юрган бўлса, тагин ҳадеб китобга термулгани- термулган. Бундан Офтоббининг юраги сиқилиб ке- тади. Олдинги йили кичик набираси туғилганида, Уткир- никкида уч ой турувди. Шароити оғир; уйи икки хонали, биттаси наҳангнинг оғзидай кенг, шифти баланд, агар лампочкаси куйиб қолса, нарвон билан алмаштиришади. Газ ёнадиган печка ҳам шу хонада. Димоғларни ёғ доғи тутиб, овқат пишади. Ёзда ҳаммомдай исийди. Иккинчи- си кичкина, худди томи босиб қоладигандай паст. Дера- засиз. Товуқ катакниқидай, димиқиб ётади. Йўлкаси ичакдек тор, икки хўжалик кириб чиқади. Кўзойнақсиз юролмайдиган қўшни кампирнинг айтишича, бу уйлар урушдан олдин тикланган бўлиб, «барак» дейиларкан... Уч йилдан буён ишхонасидан янги уй беришмоқчи-ю, негадир пайсалга солишяпти. Эҳтимол... Ҳозир кўпчи- ликда инсоф деган нарса қолмади. Одамлар бир-бири- ни тушунмайдиган бўлиб боришяпти. Улар ўртасида меҳр-муҳаббат қолмаяпти...

Офтоббиби уч ойга базўр чидади. Набираларидан ха- вотиранлиб, «Уктам ичиб келмадимикин? Уларни урма- димикин?» деб ўйлагани-ўйлаган. Тушида набираларини кўрса эзилиб юради. Ўғлининг маст ҳолатлари кўз ўнги- дан кетмайди.

Ўғлининг маст ҳолатлари!.. Бу кўргуликлар кампир- нинг нафақат кўз ўнгида, ҳатто қалбида ҳам муҳрланиб қолган.

Баъзан «хурмача»сини тўлдириб олса, бешиктебра- тардай тебраниб келади-да, болаларини тўплаб: «Би- ровнинг ҳақинга кўз олайтирманглар. Аммо ўз ҳақла- рингга бек бўлинглар. Ҳеч маҳал ёлғон сўзламанг, эга- сиз уйга кирманг, арақ ичманг. Ичкилик одамни енгади, адо қилади. Араққа берилганинг келажаги бўлмайди. Уқинглар», — деб узоқ насиҳат қилади. Сўнг раҳматли отасини эслайди.

— Ота ҳам бир давлат экан. Агар у тирик бўлганида, Нормурод ғилайга ўхшаб бойвачча бўлиб юрардим. Уни отаси ўқитди, мошин олиб берди, энди биздайларнинг саломига алик олмайди, — дея қаттиқ ўксинарди...

Кейин бир оз тинчиб, атрофи ялтираб кетган телпаги- ни бошидан олиб, эски қўшиғини хиргойи қиларди:

**Ерғинчоқ тортмас эдим, ҳей,
Оч қолганимдан тортаман.
Мен қўшиқ айтмас эдим, ҳей,
Дил тўлганидан айтаман...**

Офтоббиби ўғлининг бу қилиқларидан ҳеч кимга но- лимамайди. Она бўлгани учун ҳам кўниқиб кетган. Чунки, ёлғизгина! Бу оламда энг ёмони ёлғиз кишининг дилига озор бериш. Парвардигор раҳм айлаб, шугинани қол- дирганига баъзида йиғлаб шукр қилади. Фарзандлари тўртта эди. Ҳаёт бешафқат деганларича ҳам бор. Олдин эрини, бирин-кетин болаларини бағридан юлиб олди. Пешонасига нимадир ёзуғликмикан, ҳувиллаб қолган қалбини шу ёлғизгина боласи тўлдириб юрибди. Мана, бир этак набира. Олди элга қўшилди. Энди ўғли ичмаса дуруст. Гаплари бурро-бурро. Ундай-бундай даврада оғзидагини олдирмайди. Болаларини уришганда ҳам дўқдан нарига ўтмайди. Фақат ичса айнийди...

Офтоббиби ўғлининг биринчи маст бўлиб келганини эслади. Ушанда катта қизи фотиҳали. Ўғли бўз бола, ара- ва ҳайдарди. Бир куни ҳовлиқиб, «Янги кийимларимни топинг. Шаҳарга раиснинг буғдойини олиб бораркан- миз», деб қолди.

— Битта ўзингми ё шерикларинг борми?

— Учта аравада борамиз. Раиснинг ўзи ҳам боради.

— Ҳушёргина бўлиб бориб кел, болам. Аравани кў- зингга қараб ҳайда, — деб тайинлади онаси.

Ўктамни уч кундан сўнг бир аҳволда олиб келишди. Оёғида тура олмайди. Кўзлари ғалати. Янгигина кийим- лари ҳам расво. Нуқул қорнини ушлаб: «ёняпти-ей», дейди. Она бечора додлаганча уни бағрига босди. Алла- қандай кўнгул айнатадиган ёқимсиз ҳиддан боши айлан- ди. Уни суяб келганлар гўё билмасдан ароқ ичишганини айтишди.

Шўрлик бола анча кун кўзлари киртайиб, лаблари ге- зариб юрди. Ушанда у ўғлини уришиб, тергаган эди. Опагинаси тўй олдидан омонатини топшириб кетгани- дан сўнг, Офтоббиби ёлғиз суянчиғи — ўғлига бир оғиз ҳам қаттиқ гапирмади. Ичиб келса ҳам индамайдиган бўлди. Ичишни ташлар деб ўйлади. Жонидан ўтган пайт- ларда: «арақни чиқорганинг гўрида олов ёнсин», — деб қарғади.

Бир сафар келини моматалоқ бўлиб, милицияга бормоқчи бўлганида Офтоббиби йиғлаб ёлворди: «Ёл- ғизгина болам. Раҳм қилинг, болалари кўпайса ўзини бо- сиб олар!» Йўқ, Уктам яхши бўлиш ўрнига баттар бўлди.

Энди ўғлига ҳам оғир-да. Ёлғиз ўзи ишлаб катта оила- ни тебратиб келяпти. Суянадиган, қўллаб-қувватлайди- ган туғишгани йўқ. Қозонининг қулоғидан ёғ томиб тура- диган тоғалари бор-у, улар ҳам ўзидан ортмайди. Жў- жабирдай жон. Қариндош-уруғчилик ҳам чўнтакка қа- раб бўлаётган бир замонда тоғалари унга қайишарми- ди? Қайтанга ундан юлишади. Худди ўтини йўқдан кў- мир сўрагандай. Уктам мол сўйса, гўштни насияга оли- шади. Томорқадаги ҳосилдан ҳам қоп билан олиб кети- шади. Уктам ориятли. Ўзлари инсоф қилишар, деб қарз- ларини сўрамайди. Баъзида «ҳаммамиз бир авлодмиз- ку, қолиб кетмас, улар билмас, худо билар», деб ўйлайди. Агар қўлидан тузукроқ иш келганида борми, шу тоғалари унинг тагига пўстак эмас, гулдор кўрпача солишарди.

Ойлик ўлгур ҳам учма-уч бўлиб етади. Кўпдан буён дўконнинг «қарзлар дафтари»дан фамилияси тушмай- ди. Ҳар куни бир марта ўчоқдан, ҳафтада икки марта тандирдан тутун чиқмаса бўлмайди. Бунинг устига кел- ди-кетди бор, болаларнинг кийим-боши, мактаби, қа- риндошларнинг маърақаси... Айниқса, мактаб чатоқ!..

Мана ўн беш кундан бери кенжаси мактабга борма- йди. Формаси йўқлигидан муаллим ҳайдаб юборибди. «Дадам, ойлиги келса олиб берарканла», деса ҳам кўн- мабди. Ҳар куни эрталаб кўз ёши, энди ойликни олиши билан қарзларни тўламай, қизчасига мактаб формаси олиб бериши керак. Акрамжон ҳам хархаша қилиб

юрибди. «Эшакнинг яғри чиқиб кетди. Янги тўқим олиб беринг», — дейди.

Қалбини кемириб юрган ана шу туганмас дардлар ичиб олганида ёдига тушадию феъли айниди...

Офтоббиви хонадонидан баҳордай яхши кунлар ҳам бўлди. Уғли ичмади. Бундан болалар ҳам севиниб, уй осойишта бўлиб қолди...

Бироқ бу яхши ва осойишта кунлар узоққа чўзилмади. Уғли уйга яна девор соатининг капгиридай тебраниб келадиган бўлди. Ҳаммалари кечки овқатга йиғилишганди. Уғли қип-қизил кўзларини сузиб, остонада чайқалиб турдию ўзини ичкарига ташлади. Болаларининг ранги ўчиб, овқат ейишдан тўхташди. Катталари у ёқ-бу ёққа аланглаб, юзларида қўрқув аралаш безовталиқ акс этди. Онасининг тиззасида овқат еб ўтирган гўдак чириллаб йиғлай бошлади. Ёмон нарсани уларнинг қалби тез пайқайди.

— Тур, ҳов хўкиз, этигимни торт! — деди отаси қийиқ кўзлари олайиб, пишиллаб зўрға гавдасини кўтараркан. Акрам билан Абдулла баравар туришди. Отасининг чанг босган этигини тортиб, ечиб олишди. Хонани аллақандай иштаҳани бўғадиган бадбўй хид қоплади. Катта қизи тоғора билан офтобани олиб келди. Отаси худди шуни кутиб тургандай, қизининг қўлидан офтобани олиб ура кетди. Баҳона — саёҳатга сўрамасдан кетгани.

— Уйдагиларга билдирмай ҳар куни шаҳарга бориб

юрадиган Барно дарознинг қизи туғиб қўйди. Мусулмончилик расво бўлди... Ота-онасини шарманда қилди, — дейди. Ажратмоқчи бўлган хотинини ҳам ура кетди... Охири набирасининг фарёдига чидай олмаган Офтоббиви ўрнидан кўзгалди.

— Уктамжон, урма, айланай урма! Улиб қолади-ку! — дея додлаганча ўғлининг офтоба ушлаган қўлидан тутмоқчи бўлди. Аммо офтобани тутиб қолишга кучи етмади... Дармонсиз қўллари қалтираб, йиқилиб тушди, пешонасидан қон сизиб чиқди.

Ён қўшнилари Ботир тоға келдию «жанг» барҳам топди...

Офтоббиви тегирмондай ғувиллаётган бошини қўллари орасига олиб, кулчадай бўлиб ўтираркан, хонага ҳовлиққанча Мусо кирди:

— Мома, хат келди! Ўткир акамдан. Яқинда бораман деб ёзибди.

Офтоббивининг зимистон қалбида чироқ ёнгандай бўлди. Ахир унинг келишини жон-жон деб кутяпти-ку. Мусонинг қўлидан хатни олиб юзларига босди. Кундан-кун нурсизланиб бораётган кўзлари ёшланди... Насиб этиб набираси келса, ёлғиз ўғилнинг бу бемаъни қилиқларини бир ёқлик қилдиради. Энди унинг қалби ортиқча озорга чидай олмайди. Уғлининг олдига қатъий қарор қўяди: Ё шу касофат ичкиликни ташлаб, дурустгина одам бўлади. Ё...

Ваъда

Барча азоб ва изтироблар эртасига бошланди.

Кеча эса... давра қизғин, «олинг-олинг» ва «қани-қани»лар авжида эди. Бўш қадаҳлар зум ўтмай тўлар, кимгадир сўз берилар, у эса узоқ чайналиб, эски пластинкадай бир гапни қайтараверарди. «Нутқ»ни охиригача эшитишга сабри чидамаган кимдир «қани-қани, шу ажойиб сўзлар учун олдик», дегач, таппа ичилади. Сўнг...

Матрасул кечаги кунни эсласа, кўнгли айнийди. Ёқимсиз нарса ичини таталагандай бўлади. Ўрнидан туришга ҳоли йўқ. Танаси увадага ўхшайди. Боши «тарс» ёриланман, дейди. Тонг маҳал уйғониб, бир дона «Баралгин»ни чайнаб ичиб юборган. Шу кўйи инқиллаб ётибди. Унга нима зарур эди, ичиб. Ичмайман, деса биров зўрлаб оғзидан қуймасди-ку. Ҳаммасига ўзининг иродасизлиги, тўғрироғи, кўнгли бўшлиги сабаб. Бир неча бор, энди ичмайман, деб ўз-ўзига ваъда берди-ю, лекин ваъдасининг устидан чиқолмади. Агар улфатлар тўпланиб қолишса, меҳмонга борса тамом — ҳаммасини унутади. Қадаҳ узатилса, «Йўқ!» дейиш ўрнига «э, қандай бўларкин?» дейдию олаверади. Қандай бўлишнинг азобини эса, эртаси куни тортади. Эски диванда ўлик илондай чўзилиб, инграб ётади. Узидан ўтганни ўзи билади... Унинг дардини ким ҳам эшитарди? Кечаги ўтириш ҳам тасодиф бўлиб қолди. Бирга ишлайдиган Мусоқул акани излаб Термиздан курсдоши келди. Матрасулни ҳам юринг-юринг деб қўйишмади. Кўнгли бўш-да, эргашиб кетаверди. Олдин ресторанга, кейин Мусоқул аканин уйига боришди. Эҳ, икки курсдошнинг юраги тўлиб кетган экан, дунёнинг у бошидан «кириб», бу бошидан «чиқишди». Эсга тушган ҳар бир яхши-ёмон воқеа учун қадаҳ жаранглади. Бу орада Ҳалима деган курсдош қизни эслашди. Бирови «Сен шу қизга уйланасан, деб индамаган эдим», — деди.

Кечаги эҳтиросли сўзларни эсларкан, энди уларнинг беҳудалигини ҳис қилди. Чунки, бундай бир қолипдаги сўзлар ҳар даврада, ҳар гал қадаҳ қўлга олинганда айтилавериб, Матрасулнинг жонига теккан. Тўғрироғи, бундай хавойи сўзлардан зериккан. Шундай пайтларда одамлар сал майдалашиб, сергап бўлиб кетмаяптими-

кан, деб ташвишланади. Шу бефойда сўзлар учун ичганига пушаймон ейди...

Барча йиғи-сиғи эртасига рўй беради.

— Ойлигингизни яна шишага чўктириб юборибсиз-ку, дадаси, — дейди хотини одатдагидек йиғлаб. — Рўзғорда нима бор, нима йўқлигини бундоқ сўрамайсиз ҳам. Ёғ тугаган. Боғчанинг пулини тўлаш керак. Кеча олтинчи қаватдаги қўшни қарзини яна сўради. Мани ойлигим бола-чақанин кийимидан ортмаса... Сиз ҳам бундоқ ўйлайсизми, йўқми? Қани берган ваъдангиз? Ичмайман, тамом, қайтиб оғзимга олмайман, деган эдингиз-ку!..

Тавба, ваъда эмиш. У айтилган жойида қолиб кетди. Агар ваъда шунчалик зарур бўлса, ҳозир ҳам янгисини бериши мумкин. Ваъда ароқ эмаски, маст қилса. Ёки у чиндан ҳам ваъда берганмиди?.. Ўтган куни «хурмачасини» тўлдириб келганида ҳам хотини роса кўз ёши қилганди, бечора. Йиғлаб туриб: «Агар сизга бир гап бўлиб қолса, бешта бола билан мен нима қиламан?» деб зорланган. Матрасулнинг ўзи ҳам бу гаплардан сесканди. Вужудини совуқ бир ўй тирнади. «Бўлди! Бошқа ичмайман! Агар ичсам...» дея яна сўз берди. Хотинини ишонтирди. Ваъдасига амал қилиб икки кун ичмай келди. Икки кун уйда байрам бўлди. Ичиб келганида ундан ҳайиқиб яқинига йўламайдиган болалари тиззасидан тушмай қолди. Афсуски, уларнинг севинчи узоққа бормади. Матрасул яна ваъдасига хиёнат қилди. Мана энди азобини тортиб ётибди.

— Шу савил ичимликни деб, уйнинг ремонтни бу йил ҳам қолиб кетди. Деворларнинг қоғозлари кўчиб, бетон кўриниб турибди. Келган меҳмондан уяласан киши. Агар ичишингиз шу бўлса, ҳали-бери ремонт қилолмай-миз...

— Бўлди! Мунча хира пашшага ўхшаб минғиллашсан, — деди у зардаси қайнаб, — Бетон уйни ремонт қилиш шарт эмас. Барибир йиқилмайди... Агар шу ичиб келиб кўзингга ёмон кўринаётган бўлсам, ташлайман! Бўлди! Қайтиб ичмайман. Агар ичсам...

У қизишиб кетиб хотинига яна ваъда берди. Шунда

— Ҳе-е, қишлоқилигингиз бор-да! Ахир, бу ёғи Фарғонаю Андижондан, бу ёғи Қорақалпоғистондан автобусда келаётган йўловчилар-чи? Шу одамлар кечаси қаерда тунашади?

— Ҳай, нима қилайлик энди? Мен уйимга олиб бораёйми?

— Вой, Қадам ака-ей, намунча гўлсиз! Икковимизнинг ҳам уйимиз бу ердан олис. Йўловчиларни бор-ку, шу ерга олиб келса дейман, ҳай? Гаснисса қилса... Бу ерда сиз ётсангиз, манави томонлар бўш, ҳай? Печка ёниб турибди, тайёр жой-да, ҳай?

Қадам калта оғзини очганича ўйланиб қолди.

— Ҳи, бу тахтада ким ётарди?— деди сўнгра.

— Ана Алимардоннинг апталакисиди кўрпачалар бор, олиб келиб тўшаймиз.

Иккала ҳамкасб охири бир қарорга келишди: Нўмон дароз бугун ҳам уйда тунамайди. Ҳаво унчалик совуқ эмас, кечаси билан автовокзалда бўлади. Қадам калта жойларни тайёрлаб, печкага ўтинни мўлроқ ғамлаб қўяди.

— Агар тўрттадан ошиқ одам келиб қолса, мен ётмай ҳам тонг оттиравераман, бир кеча минг кеча эмас,— деди Қадам калта.

Шундай қилиб гап пишди. Қадам калтанинг юзлари ёришиб, ҳаракатлари чаққон бўлди. Мой, сигарет ҳидига тўлган вагончани супуриб-сидирди. Нўмон дароз ўғли армиядан олиб келган оқ пўстинни қўлтиғига қисиб, эски ва янги чопонларини устма-уст кийиб ав-

ТАНИШИНГ: ҒАФУР ЙЎЛДОШЕВ

Гуржистон киночилари биздагилар ҳавас қилса арзирли ажойиб миллий фильмлар яратганлар. Бу асарларнинг беистисно ҳамма халқларга тушунарли эканлигининг бош сабаби, менимча, ғоянинг ва ижронинг самимийлигида. Хусусан, «Солдат отаси» картинасидаги сўнги эпизодни эсланг: ўғил жон берапти, ота шу жон бераётган умиднинг бошини кучоғида олиб ўтирибди, ораларида бўлса... бу йил узум қандай ҳосил қилганию иккаласинигина соғинтирган, шакли юпунгина гаплар. На урушга лазнат, на фашизм номига қарғиш ва на бўлғуси жанглар учун қасамёд. Қисқа ҳажмли фильмлардаги гуржи чоллари-чи! Масалан, ҳалиги — синган хумнинг ичига кириб олиб ямаган уста, унинг томошасига тўпланган қўшнилари, хумнинг эгасини кўз олдингизга келтириган.

Санъатда кучанишнинг, ирғишланишнинг, соғ юракни чангаллаб «қизамиқдай» (М. М. Дўст) дардларни овоза қилишнинг нақадар арзимас эканини ҳар бир ўтаётган йил қайта-қайта юзимизга соляпти. Ошкоралик эълон этилгандан бери қанча жабрдийдалар аввал пусиб ётган қаҳрамонлар адабиётга судраб келтирилди, бироқ уларнинг аксарияти журнал ва газета саҳифаларида ўзларига сўнги макон топишди. Сабаби бўлса, ёзувчи қаламининг, шоир дардининг аввал бошдан самимий бўлмаганида. «Меҳмондўст кишилар» ҳикоясида ўша мен соғинган самимий одамлардан учтасини кўргандай бўлдим. Икки қоровулу ҳикоянинг муаллифи. Қоровуллар шу қадар соддаки, бирор талабчан танқидчи «йўқ, бу ҳаётда бўлиши мумкин эмас», деб юборса нима бўлади, деб ўйлаб қоласан одам. Ҳолбуки, ҳаётда мумкин экан, бировнинг уч сўм ҳақидан ҳазар қилиш мумкин экан, ҳаром аралаштирмай фарзанд катта қилиш мумкин экан. Бунини ёш ёзувчи Ғафур Йўлдошев исботлабди. Бу қаҳрамонлар виждон қаршида тўлғонини ўтиришмайди, йўқ, меллисадан чўчишади холос. Чунки улар нафақат виждон билан, балки меллиса билан зид тушадиган ишни ҳам қилишдан сақланишади. Сақланганда ҳам ҳавойи гапларнинг ҳаёлисиз, оддий сабаб — ҳали қишга кўмир ғамланмаганию маҳалла-кўй нима дейди, деган андиша орқасида сақланилмади. Шунинг баробарида Сиз йўқолиб бораётган бу ўзбекона андишанинг қадрини чиндан англай бошлайсиз. Мен бекорга муаллифни қаҳрамонлари ёнига қўшаётганини йўқ. У умумий ғоядагина эмас, конкрет ҳолатларда ҳам шу иккаласининг ёнбошида юради. Ана, бир қаҳрамони мусофир йигитни «каврамоқчи» бўлиб турганида, иш бузилиб қолишига сал қолди: «Оҳ лазнати, шу пайт қаердандир пайдо бўлган энгил маши-

товокзалга жўнади. Скамейкалардан бирига ўтириб номаълум меҳмонларни кута бошлади. Совуқ унча забтига олмагани учун совқотмади, фақат бир оз жунжикди, холос. Ниҳоят, биринчи автобус ҳам келди. Нақ ярим кеча бўлганди-ёв! Келди-ю, негадир автовокзалга кирмай нариги катта йўл бўйида тўхтади. Нўмон худди шу жойнинг қоровулидай дарҳол скамейкага ёнбошлаб олди. Ётган кўйи автобусдан кўзини узмасди. Узоқроқ бўлса-да, кўриниб турибди, симёғоч чироғи ёритаётган майдонга уч киши тушди: бир кампир, ўрта ёшлардаги бир жувон ва йигит. У аввалига булар бир оила бўлса керак деб ўйлади. Тагин яхши: агар эр киши йўқ, анови иккови бўлганидами, совуқда қотардики, танимаган ерига ухлашга ўлса ҳам кирмасди. Аммо унинг тахмини нотўғри чиқди. Иккала аёл тез-тез юриб нарёқдаги кўчага кириб кетишди. Уларнинг ортидан йигит нимадир деганди, кампир Нўмон дароз томонни кўрсатди. «Автовокзални сўради» ўйлади у. Йигит ҳам шу тарафга қараб юрди. Яқинлашаркан, бўй-баста намён бўлди: новча, тим қора пальтоли ўттиз ёшлар чамасидаги йигит. Тоза телпак кийибди. Атрофга аланг-жаланг қарайди.

— Ҳа, ука?— деди сабри чидамай Нўмон дароз ёнбошлаб ётган ерида.

— Ассалому алайкум ака, автовокзал қаерда?

— Шу ер, иним. Шу — автовокзал бўлади, қани келинг бунда,— оёқ томонига имлади дароз.

— Ия, областнинг автовокзали-я?

на автовокзал томонга бурилди... Муаллиф қаҳрамони билан ўйлаш жараёнида ўзи сезиб-сезмай ғалати бир ҳақиқатни олдинга суради. «Кийимлари тоза, юзлари оқиб, офтоб емаган, қаерда ишларкин-а...» Мулоҳаза қиласан одам. Агар акси бўлганда... нима бўлишини кўплар билади. Демак, талаш-таланишнинг бошланиши, даражаси, кўлами бу нарсага жуда боғлиқ экан-да...

Ҳикояда катта ёзувчилар ҳам тан олса бўлаверадиган битта руҳий ҳолат борки, бунини ўқувчи дарров сезгандир: «Йигитнинг... сўлаги чаккаларидан оқиб ним қоронғуда йилтираяпти. Қоровуллар учун бу айни чоғда далда бўлди: милицияда ишлайдиган одам гўё оғзидан сўлаги оқиб ухламайдигандай туюлдию иккаласи бирдай энгил нафас олишди...» Уларнинг бу соддалиги профессионал, олий маълумотли порахўрлар мийғида кулги уйғотиб, уларнинг масҳарасига сабаб бўлади, албатта. Рост-да, битта машина ёки квартирани навбатсиз бериб юбориб, кичкинагина базага биттагина одами жойлаштириб, биттагина ёзма ишнинг у-бу жойига озгинагина ручка теккизиб қўйиб... бундан минг баравар (!) кўпроқ ҳаром пулни ўзлаштириб юбориш мумкин бўлган бир пайтда бу иккаласининг қандайдир ёғим уч сўм учун кечаси билан ухламаслиги, ҳатто шунини ҳам ололмаслиги...

Ҳарқалай, Ғафуржон тан олса керак — ҳикоянинг бошланиши уни анча қийнабди. Қаҳрамонларни таништириш, уларни ҳарактерлаб олишда китобийлик сезилиб турибди. Менимча, «замонавий руҳ» учун киритилган, мажлиснинг бошқача ўтгани халқ райкомни ҳам гапиртирмай, раисни ишдан олиб юборгани тўғрисидаги гап ҳикояга ортиқча. Эътибор берилса, мен шу пайтгача қаҳрамонларнинг исмини тилга олмадим. Очиғи, бу «исм-лақаблар» сал ғашимни келтирди. Ғафуржоннинг ҳикояси карикатура руҳидаги нарса эмас. Шундай экан, «калта-дароз» типидидаги лақаблар йўлидан кўра исм танлашда ҳам (ахир бу — Сизнинг қаҳрамонингиз!) самимий, табиий йўлдан боравериш керак.

Ғафуржоннинг кейинги ҳикоясини кутиб қоламан.

Раҳмон Қўчқоров

Ғафур ЙЎЛДОШЕВ 1960 йили Андижон областида туғилган. М. Горький номидаги Адабиёт институтида сиртдан ўқиш билан бирга республика радиосининг «Ёшлик» редакциясида хизмат қилади.

— Шу-шу, эскиси шу. Янгиси у томонда — энди куриляпти.

— Соатингиз йўқми?

— ...Ун иккидан йигирма беш минут ўтибди. Ҳай, қани ўтиринг, буёққа энди.

Йигит уф тортди. Раҳмат айтаркан, қўлидаги сумкачани нариги ўриндиққа ташлади. Ҳайратини яширолмай: «Наҳотки, бутун бошли областнинг автовокзали шу бўлса?» — деб яна сўради.

Нўмон дароз олдин вагонча бўлганлигини, ёниб кетганлигини, янгиси энди куриляётганини айтаркан, йўловчини зимдан кузатди. Тағин учар болалардан бўлса қоровулхонага қўйиб бўладими. Лекин кўринишидан ёмонга ўхшамайди. Сураткашмикин, қўлидаги сумкачаси расм оладиган аппаратникига ўхшайди. Секин гапга солди, бу ерларга нега келганини, ҳозирги автобус қаерники эканлигини сўради.

— Командировкага келдим. Биринчи келишим. Ҳозирги «Тошкент—Ғиждувон» автобуси эди. Эрталаб етса керак деб чиқиб олибман. Буни ярим кечада келишини ким билибди дейсиз. Ишқилиб, бу ёқларда такси бўладими?

— Иби, ярим кечаси-я?! Қаерга бормоқчисиз ўзи?

— Область касалхонасига боришим керак эди.

— Касалхона? Ҳай, бу ерга жуда узоқ — ўн икки километр.

Оҳ, лаънати, шу пайт қаердандир пайдо бўлган энгил машина автовокзал томонга бурилди. Йигит тараддулланиб қолди.

— Ҳай ука, касалхона бу ердан ўн икки километр — ўн беш сўмга олиб бориб қўяди, — деди шоша-пиша Нўмон дароз. — Яхшиси, мен сизга жой топиб берман. Эрталабгача мазза қилиб дамни олиб, эрталаб беш тийин билан етиб оласиз.

Йўловчи иккиланиб қолганди, Нўмон дароз гап едиришга тушди:

— Ҳарқалай бальнисага борар экансиз... ҳозир ҳамма ухляпти. Бунинг устига бундай шофёрларни билиб бўладими? Қоронғунинг кўзи кўр-да.

Бу пайт неон ёруғида ярқираган «Жигули» кенг майдонни айланиб ўн қадамча нарироқда тўхтади. Эшик очилганда, пахмоқсоч, тақа мўйлов бир барзангининг тунд башараси кўринди.

— Кетамизми? — сўради у.

Нўмон дароз ўрнидан туриб улгурган, пўстинини энди қўлтиғига қистираётганди. Ёнидаги йигитнинг биллагидан ушлаб, «юринг», деди ва «Жигули» ҳайдовчисига:

— Иби, биз шу ерлик, иним, — деди.

Кетиб боришаркан, йигитга яна ўз гапини маъқуллаш бошлади у: — Ҳозир, мана, ўн беш сўмга тушардингиз. Ўзи Тошкентдан саккиз сўм билан келган бўлсангиз. Биз топиб берган жойда ётасиз, уч сўм берасиз, бўлади. Мазза қилиб уйқуни уриб, эрта билан кетаверасиз. Касалхонага ҳозир бориб бўладими? Ҳамма ухлаган, иби!

Етиб келишди. «Агропром гаражи» деб белги қўйилган темир панжарали равогга киришди, Нўмон дароз овоз чиқариб шеригини чақирди:

— Ҳо, Қадам ака! Қадам акў-ўв!

Ҳамкасбининг «ҳозир» дегани эшитилди. Ҳовлининг қарши бурчагидан вовуллаб келган лайча Нўмон дарозни таниб жимида, қийшанглаб думини ликиллади.

Қадам калта ухламай кутиб ўтирганини билиб қолмасликлари учун ичкарида пича нафас ростлаб, эшикни атайлаб шарақ-шуруқ қилиб, кейин чиқди. Ташқарида биргина йигитни кўргач, ўзини йўқотди.

— Очинг-эй бундай! Ухлайверадими қоровул деган! — деди Нўмон дароз. Ҳамкасби яқинлашаркан,

қаттиқ-қаттиқ гапиришга тушди.— Қадам ака, шу йигит мусопир экан, бир кечага бошпана беринг энди! Савоб бўладию, а! Эрталаб сизга учта сўм бериб чиқиб кетади. Сизни рози қилади! Рози қиласиз-а?

— Ҳм, Ҳм,— деди йигит.

Ҳамкасбининг гап оҳанги Қадам калтага далда бўлиб, ўзини қўлга олди.

— Бемалол, бемалол,— деди. Кўришиб ичкари етаклади. Нўъмон дароз ҳам уларга кўшилиб вагончага кирди.

— Мана ука, шу жой,— деди дароз,— эрталабгача бемалол дамни олаверасиз...

У яна пулга шама қилмоқчи эди, энди йўловчига яқиндан назар солдию ўйлиниб холди: кийимлари тоза, юзлари оқиш, офтоб емаган, қаерда ишларкин-а бу йигит ўзи? Агар милицияда...

Унинг юраги орқасига тортиб кетди.

— Биз тарафларга йўлингиз тушибди?— гап олмоқчи бўлди меҳмондан.

— Ҳа, бир айланай...— деди йигит ва ҳорғин қиёфада у кўрсатган жойга чўкди.

— Чарчабсиз шекилли-а? Йўл азоби — гўр азобида,— деди Қадам калта.— Чой кўймоқчи эдим, ётиб дам оласизми?

— Чойни кейин ичармиз, ҳозир ётиб дам олсак.

— Ҳай майли, сизлар дам олинглар,— Нўъмон дароз ўрнидан турди.

— Сиз бўлмаса, чўзила беринг,— деди Қадам калта.— Мен дарвозани беркитиб қўяй.

Шундай дея у чироқни ўчириб, Нўъмон дарознинг орқасидан ташқарига чиқди. Нарироққа боргач, меҳмон эшитсин дедими, атайлаб овозини баландлатиб:

— Ҳа энди, мусопирчилик-да, Нўъмонбой, шу йигитнинг савобини оладиган бўлдик,— деди.

Аммо, негадир ҳамкасби жавоб бермади. Дарвозадан чиқишаркан, аста, бу ёққа юринг, деди.

— Қадам ака, ҳали айтувдим-а... «Қирқ йилда бир эшак йўн», тўғрими? Ҳали бу ишнинг ҳавосини олганимизча йўқ, а? — деди негадир жиддий тортиб қолган дароз, улар ён томондаги бино панасига ўтишгач.— Энди битта нарсадан хавфим бор, гапнинг очиги, бу йигитнинг ишлаш жойини сўраб олмабмиз-да.

— Ҳаҳ, Нўъмонбой-ей, қизиқ-қизиқ одатларингиз бор-да, — яйраб кулди Қадам калта. — Пул берса бўлди-да, ишлаш ерини нима қиласиз?

— Кейин тиқиб кўйсачи обориб, пора оляпсан деб, а?

— Қанақа пора?

— Иби, эрталаб оладиган учта сўм пулингиз-чи, пораими?!

— А?!

Ҳамкасблар бир-бирига қараб қолишди.

— Сизнинг йўриғингизга йўрғалаган одамни ўзи...— дўнғиллади Қадам калта, юзини чеккага бурганича зарда билан тупириб. — Ана, кириб ётинг энди ўзингиз?

— Иби, ҳай, одатингиз қизиқ, сизми, менми — уйда бир қоп ун қолмади деган?!

— Шунақа қилиб бола боқадиган бўлсам, нақ очдан ўлишга розиман!

— Бас-эй! Бас қилинг-эй! Ҳали у сизни ушлаб олдию олиб бориб қамаб қўйдими? Ахир, пулини олганимиз йўқ-ку?!

— Энди бундай қиласиз,— давом этди дароз.

— Йўқ, ҳеч нарса қилмайман! Ана, ўзингиз кириб ётасиз!

— Иби! Сиз-ку, ахир исменда! Э, боринг деб кетиб юбораман, ўзингизга қийин бўлади! Гапга қулоқ солинг:

ҳозир кириб, индамай, кишибилмас ётаверасиз. Соат бешларда уйғотинг. Урнингиздан туриб тарақ-туруқ қилсангиз ўзи уйғонади. Унгача мен ҳам келаман. Аввал секин сўраб билалик-чи — ким ўзи бу йигит, қаерда ишлайди. Кейин ана ўшанга қараб муомала қиламиз. Уёғини менинг ўзимга қўйиб берасиз. Ҳа, айтгандай, пул масаласида, ҳазиллашгандик, бизнинг юртинг одамлари меҳмондўст деймиз.

— Менга керак эмас пули! Ҳе-е! Агар уч сўм берса мен ҳам устига уч сўм қўшиб бераман сизга! Ойлигимдан! Ҳе-ей... шунақа яшашди!— Қадам калта зарда билан бурилиб гараж тарафга юрди. Нўъмон дароз унинг ортидан ҳайратланиб қараб турди-да, охири ўнг қўлини силтаганича, чап қўлигида пўстин билан уйга қараб кетди.

Равотни беркитгач, Қадам калта вагонча ёнига яқинлашиб келди-ю, шартта тўхтади. Ичкарига киргани юраги дов бермади. Нарироқда тизилишиб турган машиналар томон кетди. Томдаги прожектор ҳовлини олачалоқ ёритиб турарди, ўша ерда дам у ёнга, дам бу ёнга юрди. Орқасидан думини ликиллашиб лайча эрга-шаркан, «кет-э знангни!» деди.

Бўлмади, бирор соатлар ўтгач, совуқ ўтди, ичкари киришга мажбур бўлди. Қирғач, секингина чироқни ёқиб, юқорига назар ташлади: меҳмон йигит нариги ёққа ўгирилганича ухлаяпти. Михга пальтосини, тоза костюмини ва ола-чипор галстугини устма-уст илиб қўйибди. Бу кийимларнинг салобати босиб, Қадам калтанинг юраги бир ҳаприқди. Дарров печкага томон эгилди. Ути ўчиб қолаётган экан, ўтини қалаштириб солди. Энди қаддини ростлаган эди ҳамки, меҳмоннинг уйқусираб, «ум-м» дея ўрнидан ағдарилганини кўриб тағин хавотирга тушди. Қадам калта нима қиларини билмай қолди. Серрайиб туравериш ўзига ҳам малол келди. Ноилож чироқни ўчириб жойига чўзилди. Анча ётди. Уйланди: фалокат босиб қамалиб кетгундай бўлса... оиласи қанча ташвиш чекади; гаплашиб қўйган кўмирни ҳали олиб бориб бермаган, айниқса, қиш қаттиқ келаётган бу йилда... кичкинасининг ботинкаси аллақачон йиртилган... ва бошқа бир талай ташвишлар. Уйқуси ўчди. Маҳалла-кўй, қариндош-уруғ, хусусан болаларининг у қамалаётган чоғда, қай ҳолга тушишларини тасаввур қиларкан, чидолмади, ўрнидан турди. Лекин... инграниш яна эшитилди. У тезда жойига чўзилди...

Нўъмон дароз тонг отар-отмас етиб келганида Қадам калтанинг энди кўзи илинган экан, чўчиб кўзини очди.

— Уйғондими?— бошини эгганича, овозини пасайтириб сўради дароз.

— Ухлаяпти,— деди ҳамкасби уҳ тортиб.

Иккаласининг ҳам кўзи меҳмонда эди. Устидаги кўрпачани уйқусираб очиб юборган йигитнинг сочлари тўзиб кетган, оёғини бесўнақай кериб чалқанча ётарди. Сўлаги чаккаларидан оқиб ним қоронғуда йилтираяпти. Қоровуллар учун бу айни чоғда далда бўлди: милицияда ишлайдиган одам гўё оғзидан сўлаги оқиб ухламайдигандай туюлдию иккаласи бирдай енгил нафас олишди. Бири стулга, бири сўрига ўтирди.

— Нўъмонбой,— деди Қадам калта паст овозда, меҳмон томонга қараб оларкан,— келинг, шу... пулдан гап очмайлик.

— Э-э, бўлди-е, Қадам ака! Айтдим-ку, бу — бир меҳмондўстликда энди! Мусопир йигит экан, кечаси йўлда қолмасин дедик-да. Пули кимга керак, уч сўмга одам бой бўлиб кетармиди...

Шу вақт меҳмон йигит қимирлаб қолди. Қадам калта нафас олишдан тўхтаб, Нўъмон дарознинг эса кўзлари йириклашиб тез ўша тарафга ўгирилишди. Улар тарадудланиб қолишди...

Муртазо Қаршибоев

«Тўқайга ўт кетса...»

Иккинчи мақола

Фожиа тўғрисида рўй-рост гапиришдан кўра, бахт ҳақида фалсафа сотиш осон. Чунки сўзловчининг ҳам, тингловчининг ҳам кайфияти қувноқ оҳангларга тез мослашади. Бунинг боиси не? Сир эмаски, бахт мавҳум тушунча, фожиа эса бахтнинг саробга айланган моддий кўринишидир. Инсон ҳамиша мавҳумликка интилади, ундан аниқлик қидиради. Афсуски, бахт аталмиш чаманзорнинг бир чеккасида доимо ёлгон гуллайди. Фожиа сўқмоғидан эса ҳақиқат қарвони қўнғироқ чалиб ўтаверади. Инсон ҳақиқатни чаманзор ичидан топмоқчи бўлади. Бахт ҳақида сўзлаётган нотиқнинг юзига ишқ-муҳаббат бўйи сочилади. Фожиа тўғрисида оғиз очган кишининг юрагига ундов аломатлари найзадек санчиблиб туради. Бахтдан қуйлаган оқин гуноҳдор заминдан қанчалик ҳавога кўтарилса, фожиадан нақл бошлаган олим заминга шунчалик яқинлашиб бораверади. Бу зиддиятни пировард натижа бирлаштириб турганга ўхшайди: Олий мақсад. Фожиа мазорида ётган, жисми — хоки туброқ бўлиб, бироқ руҳи барҳаёт марҳумлар назарида бу икки терс инсоний ҳаракатнинг ўзи-да буюк фожиадир. Шундай экан, ажодлар қисматиға адолатли баҳо берсак келажак олдиде юзимиз қизармайди.

Сталин қанчалик қаттиққўл ва тадбиркор бўлмасин, лекин барибир кенг қўламдаги қирғинни бир ўзи бошлай олмасди, бошласа-да, тўла амалга оширолмаган бўларди. Репрессиядан манфаатдор бўлган кимсалар, яъни ўзларининг қора ниётларини алоҳида ҳисоб-китоб дафтарчасига ёзиб юрган ғаламислар анчагина эди. Эҳтимол, даҳшатли ўлат занжирига библиб-билмай илашиб қолганлар ҳам, ўша вақтга қадар пана-панада юриб, «Давринг келди давронингни сур!» деб от қамчилаб қолганлар ҳам кам бўлмагандир. Ҳар қалай, бу «бир актёр театри» эмасди, балки оммавий сахналарни талаб қиладиган фожиа эди. Унинг бутун даҳшатини бадий умумлашма тарзида ифодалаб бериш учун юзлаб шекспирлар камлик қилса не ажаб! «Ўз трагизми билан антик даврни ҳам ортда қолдириб кетадиган бизнинг асримизнинг фожиаси турли мақсадни кўзлаган кишиларнинг ҳал қилиб бўлмас конфликтга киришганида эмас. Янги даврдаги (социалистик) фожиа шундаки, бир бў-

рон болалари бўлган кишилар ўзаро ҳаёт-мамонт жангини бошладилар. Аслида, улар кўзлаган мақсад ягона эди. Шу боисдан ҳамма учун бўлмаганида ҳам кўпчилик учун қаёзи муяллақ муқаррар бўлиб чиқди» (Йоганнес Р. Бехер, «Литературная газета», 1988 йил 27 июль, 30-сон).

Бизни шу пайтгача ноҳақлик қурбонлари кўпроқ қизиқтирди, холос. Зўр бериб «Қурбонлар кимлар?» деган саволга жавоб изладик. Аммо масалани ойдинлаштириш учун, фожианинг тўрт томонини ҳам айлантириб қараш учун «Кимлар омон қолди ва нима учун?» деган иккинчи бир мантиқий саволга-да жавоб излашимиз шарт. Албатта, саволнинг ўзиёқ аъзойи баданимизни музлатиб юборади. Нима учун? Чунки тирик қолганлар давлатни бошқарди, шулар саноатни ва қишлоқ хўжалигини «оёққа турғазди» ёки турғунлик деган гилам тўшаб ён-бошлатиб қўйишди, ўшалар туфайли маданиятимиз «гуллаб-яшнади» ёки отарчи-санъаткорлар, гонорархўр қаламкашлар кенг фронт бўйлаб ҳаракат бошлаб юборишди. Шундай экан, уларга тил теккизиш — пайғамбар ҳузурида «Қуръон»га тупуриш билан баробар эмасми? Йўқ, асло ундай эмас. Ҳақиқатан ҳам кўпгина соҳаларнинг бошида турган кишилар ватан ва халқ эъзозиде. Баъзан улар керагидан ортиқча мақталади. Ноўрин олқишлардан уларнинг ўзлари уялишмаган эса-да, келажак авлод ийманиши, мақтовлардан юз буриши аниқ. Ўринсиз тортиқлар уларга ортиқчалик қилмаса-да, ҳақиқат учун, тарих учун ортиқчалик қилади, даврнинг асл қиёфасини очишга ҳалақит беради. Биз бугун ҳақиқатни айтмас эканмиз, эртага ўзимиз ҳам ўша кишилар қаторига бориб туришга мажбур бўламиз. Ҳақ гапни сўзлаш кимнидир камситиш бўлиб туюлмагани керак. Заифлик ҳам, ожизлик ҳам инсонга хос унсур саналади; гоҳ хато қилинади, гоҳ жасорат сари қадам ташланади. Бу ҳолни тан олмаслик инсонийликдан ё жуда юқори, ё жуда паст туришдан далолат беради. Тан олмаслик инсонни ҳақорат қилишдир. Инсонни тушуниш учун унинг мавжудлигини қайд этмасдан илож йўқ. Инсоннинг ана шундай азалий заиф ва ожиз хусусиятлари сабабми, ё бошқа омиллар таъсиридами Ўзбекистондаги оммавий қирғиннинг кўрсаткичларини таъминлашда ўша давр республика партия, совет ташкилотларининг етакчи раҳбарлари «ўзларининг муносиб ҳиссаларини» қўшмагани кимин деган шубҳага боряпмиз. Дабдурустдан, шайтон йўлдан урдими, нима бало, дейишнингиз мумкин. Йўқ, шайтон ҳам, парвардигор ҳам биз билан алоқасини узган. Лекин шубҳамизнинг ишончли асослари бор. Биринчидан, оддий мантиқ ўз-ўзидан шундай хулосага олиб келиши табиий: тирик қолишнинг (айниқса, юқори лавозимда) бир йўли — йиқилганларни топташ эди. Ўша давр воқеаларидан хабардор кишилар, бу гапни айтмасанг ҳам билармиз, Америка очмай қўя қол, деб таъна қилишгаётган бўлсалар ажаб эмас. Унда, иккинчи бир таънага лойиқ асосимизни баён қиламиз: даврнинг энг оммавий ҳужжатлари (темир тортмаларда сақланаётган жилдлар ҳақида гапирмасак ҳам бўлади) — газета материаллари, алоҳида шахслар шаънига битилган мадҳия шеърлар шубҳамизни ҳақиқатга айлантиради. ЎзКП(б) МКнинг биринчи секретари Усмон Юсупов, республика Ижроия Қўмитасининг раиси Йўлдош Охунбоев, республика Халқ Комиссарлари Советининг раиси Султон Сеғизбоев, ЎзКП(б) секретарлари Павел Николай Яковлев, Иброҳим Худойқуловларнинг матбуотда эълон қилинган таржимаи ҳолларида уларнинг мақола ва нутқларида, мадҳия шеърларда янги раҳбарлар халқ душманларини қандай яқсон қилганлари хусусида гоҳ ифтихор билан, гоҳ ғазаб билан сўз юритилади. Албатта, Акмал Икромов, Файзулла Хўжаев ва минглаб шулар сингари халқ фарзандларининг жазаго тортилишига айнан юқорида қайд этилган раҳбар ходимлар сабабчи дейишдан йироқмиз. Уларнинг ўрнида бошқа бировлар бўлганида ҳам фожианинг моҳияти ўзгариб қолмасди. Лекин айнан шу моҳиятни тўғри тушунишимиз учун фактларни минг мақомга солмай акс эттирмоғимиз шарт. Тарих эса факт сифатида қўлимизга юқоридаги номларни тўтказяпти. Шу ўринда яна бир ибратли фактни эслатиб кетайлик. «Дружба народов» журналининг бош муҳаррири келгуси йилда Р. Медведовнинг «Хрушчев» ва «Брежнев» деб номланган асарларини чоп этишни режалаштирганликлари ҳақида маълум қилди.¹ Бу улўғларимиз ҳақидаги ҳақиқатни китобларга жойлаш у ёқда турсин, шунчаки иш манфаати учун таъкидлаб ўтишдан ҳам чўчиймиз. Улар тўғрисида китоблар яратилмади эмас, яратилди. Аммо қандай ки-

¹ Қаранг: «Литературная газета», 1988 йил 3 август, 31-сон.

тоблар?.. Майли, қизишмайлик. Ҳис-ҳаяжонларимизни яна бир бор ақл-идрок бўғовига рўбарў қилайлик. Жангга киришдан олдин волидасининг пойини ўпган жангчи мисол бир зум сукут сақлаб, ўйга толайлик. Улуғларни адолат танқидига тутишдан аввал ўзимизни виждон таъқибига дучор қилиб, ўзгага аталган тигни ўзимизга санчиб кўрайлик: жароҳат қолмайдими? Жарроҳлигимиз охир-оқибатда жаллодлик бўлиб чиқмайдими? Йўқ, ният пок. Ниятки, кимсанинг эгни-бошидан мағзава ағдариш эмас, уни тарих саҳнасида аниқроқ кўриш, кўриб тушунишга интилиш. Биз на Йўлдош ота Охунбобоевнинг, на Усмон Юсуповнинг қутлуғ номига қора чапламоқчи эмасмиз. Бундай ният бўлганида ҳам уни амалга ошириш имкондан ташқари бир нарса бўлиб қолган бўларди. Чунки, ҳар ким ўз қисмат китобини ўзи яратади. Бу китоб бировга ёқмади, бировга ёқмайди. Лекин бу нарса китобнинг қийматига даҳл қилолмайди-ку! Қийматни баҳо мезонига солиш ниятимиз ҳам йўқ, ниҳоят машъум йиллар даҳшатини бор бўйича тасаввур қилмоқчимиз, холос! Хуллас, ҳозирча улуғларимизга бир узр айтиб, асосий гапга ўтаемиз.

«Қизил Ўзбекистон» газетасидан

Халқ душманлари, ажнабий давлат жосуслари Файзулла Хўжаев, Икромов, Цехер, Манжара, Р. Исломов, Целкина, Каримов, Немцович ва бошқалар ўзбек халқига кўп ёмонлик ва ифлослик қилдилар. Улар пахтачиликнинг ривожланишига тўсуқ бўлдилар, алмошлаб экишни буздилар, уруғликларга касал юктириб буздилар, Ўзбекистондаги ҳаётнинг асосий манбаи сув хўжалигини емирдилар.

Улар саноят, энергетик ва ирригация қурулишига тўсуқ бўлдилар ва буздилар.

Қора молларни заҳарладилар, юкумли касаллар тарқатдилар, қоракўл сифатини буздилар, қора молларни қирдилар.

Улар ВКП(б) Марказқўми, СССР Халқ Комиссарлар Совети қарорларини ва Қишлоқ хўжалик артели уставини бузиб, ўн минглаб колхозчилардан томорқа ерларини тортиб олдилар, колхозчиларни сутли сигирлардан маҳрум қилдилар.

Халқ душманлари хўжалик ва маданий қурулишнинг кўп участкаларида зиён етказиш ва ўсишга тўсуқ бўлиш учун ҳамма чораларни кўрдилар. Баъзи участкаларда ҳали фош қилинмоғон уларнинг қолдиқлари ҳозир ҳам зиён етказаятирлар ва зиёнчилик оқибатларини тугатиш тадбирларига соботож қилмоқдалар. [«Янги ғалабалар сари олға!» мақоласидан, муаллиф: Усмон Юсупов, 1937 й. 10 ноябрь сони.]

Бир нарса ҳайрон қолдиради. Шунча зараркунандачиликни амалга оширилган «халқ душманлари» наҳотки Усмон Юсуповдек ҳалол, даврига содиқ раҳбарларни (ўша даврда у республика Озиқ-овқат санвати халқ комиссари эди) бирёқли қилишолмаган бўлса?! Аслида, ҳайрон қоладиган жойи йўқ: Сталинча бошқаришнинг зарурий қонуниятларидан бири шундан иборат эдики, ким кимнинг ўрнини эгалласа ўшани сўкарди: Усмон Юсупов Акмал Икромовни, Брежнев Хрушевни, Рашидов Камоловни, Усмонхўжаев Рашидовни ва ҳоказо... Эскининг ўрнига ўтирган янгидан алоҳида ўрناق кўрсатиш, ишонччи оқлаш талаб этиларди (дарвоқе, бу анъана ҳозир ҳам тирик).

«Қизил Ўзбекистон» газетасидан

Ўртоқ Усмон Юсуповнинг кураш йўллари (таржимаи ҳолдан маълумотлар)

Ўзбекистон Коммунист (большевик)лар партияси Марказий Қўмитасининг IV пленуми Усмон Юсуповнинг Ўзбекистондаги совет ва партия ташкилотларига суқилиб кирган халқ душманлари, ажнабий давлат жосусларини фош қилиш йўлидаги фаол курашини назарда тутиб, уни Ўзбекистон Коммунист (большевик)лар партияси Марказий Қўмитасининг биринчи секретари қилиб сайлади. [1937 йил 23 ноябрь сони]

1934 йилнинг декабрида Усмон Юсуповни Москвага ВКП(б) Марказий Комитети ҳузурдаги марксизм-ленинизм курсларига ўқишга юборишади.

Уша йиллари партия Марказқўмида қандай аҳвол ҳукм сургани ҳеч кимга сир эмас. Сталиннинг зўравонлиқка, эркин фикрликни менсимасликка асосланган сиёсати ленинча ғоя-

лар билан ниқобланиб, кўпчиликини ишонтариб қўйган эди. Шундай ишонч Усмон Юсуповдек содда одамни ҳам четлаб ўтмаган, албатта. Қолаверса, 1937 йили республиканинг етакчи раҳбарлари қаторига тайинланган Султон Сегизбоев ҳам, Павел Николаевич Яковлев ҳам Москвада билим ва тажриба тўплаб келишган эди.

Хуллас, «фoш этиш» илмининг назарий аспекти ва уни амалга оширишнинг практик усуллари юқорида махсус тайёрланганини шундан ҳам билса бўлади. Сир эмаски, 70-йиллардаги турғунлик жараёни ҳам Марказнинг ўз ташаббуси билан бошланган эди.

Султон Сегизбоев Қизил профессорлар курсини тамомлагач, 1930 йилда ВКП(б) Марказий Қўмитасининг қарори билан Урта Осиёга келади. У Ленин номидаги академиянинг Урта Осиё бўлимида директор ва Бутуниттифоқ Пахтачилик илмий-текшириш институтининг директори вазифаларида ишлаб бошлайди. Лекин кейинчалик яна Москвага кетади.

«Қизил Ўзбекистон» газетасидан

(Ўртоқ Султон Сегизбоевнинг таржимаи ҳолидан қисқача маълумот)

Маҳкам большевик ўртоқ Султон Сегизбоевич жосус Акмал Икромов бошчилигидаги аксилинқилобий шайкага қарши раҳмсиз кураш олиб борди. Шу сабабдан ҳам буржуа миллатчилари, халқ душманлари ўртоқ Султон Сегизбоевни сира кўролмас эдилар. Хоин Акмал Икромов ва унинг шериклари ўртоқ Сегизбоевга қарши қаттиқ курашларни давом эттирдилар, улар ўртоқ Султон Сегизбоевнинг Урта Осиёда ишлаб, партиянинг Ленин-Сталин миллий сиёсати учун жонбозлик билан курашувига тўсқинлик қилиш учун қўлларидан келган бутун чораларни кўрдилар. Халқ душмани Икромов ва унинг шериклари ўртоқ Султон Сегизбоевни Москвага қайтариб юбордилар.

[1937 йил 24 ноябрь сони]

«Фoш этиш» илмини Москвага бормасдан маҳаллий тажрибаларга таяниб, мустақил ўрганган партия ва давлат раҳбарлари ҳам бор эди.

«Қизил Ўзбекистон» газетасидан

(Ўртоқ Охунбобоев таржимаи ҳолидан баъзи маълумотлар)

Ўртоқ Охунбобоев ўз иш даврида партия ва совет душманларига, халқ душманларига қарши актив курашиб келди. Ўртоқ Охунбобоев Ўзбекистон Коммунист (большевик)лар партиясининг қурултойидаёқ партияга суқулиб кирган Рамз, Боту, Бунашевларни ва буларнинг суянчиғи бўлган ҳозирги кунда фoш қилинган халқнинг ашаддий душманлари Икромов ва Файзулла Хўжаевларни қаттиқ танқид қилган эди. Ўртоқ Охунбобоев то шу дамгача халқ душманлари Икромов ва Файзулла Хўжаевга қарши, хоин Файзулла Хўжаевнинг «18 лар» группасига қарши курашиб келди. Ўртоқ Охунбобоев разилар разили, гермон-япон жосусларининг малайлари билан курашда ўзининг чин большевик эканини амалда кўрсатди. [1937 йил 27 ноябрь сони]

Айтаверсак — гап кўп. Аммо ҳар гапида шарт-шароит деган даъво ни лаганга солиб узатадиган сафсатабозларга эслатиб қўймоқчимиз: шарт-шароит муайян ижтимоий гуруҳларнинг ўз ҳаракатидан ҳосил бўладиган категория. Ҳадеб шароитни пеш қилавериш, уни мутлақ ҳақиқатга айлантариш — объектив тараққиётдан ташқарида шароитни белгилаб турувчи қандайдир куч борлигини тан олишдир. Юқорида номлари қандай этилган улуғларимиз «халқ душманлари»ни фoш этишда бевосита қатнашмадилар ҳам дейлик, майли. Бироқ, ноҳақдан-ноҳақ калтакланаётганларни кўриб, ҳеч бўлмаса уларга ёрдам қўлини чўзишлари мумкин эди-ку? Лоқайдликнинг ўзи гуноҳ эмасми?! Майли, яхшилик қилишнинг ҳам иложи йўқ эди, дейлик (ҳар кимнинг жони ўзига азиз), аммо ёмонлик қилмасликнинг иложи бор эди-ку!

Узримизга муҳтарам шоирларимизнинг шеъридан олинган парчани илова қилмоқчимиз:

«Қизил Ўзбекистон» газетасидан

Сараланган ўғил

(ўртоқ Усмон Юсупов кандидатурага)

Бир, икки сотқинди, ялоқхўр, малай,
Гуллаган юртимда қирқмоқчи эди пай,
Товон билан эдик биз ҳам аямай
Ўз бошига етди ноқулай соқкон.
Ушланди душманинг пичоқли, долли,
Вафонинга шохиддир курашнинг йўли,
Сенсан ватанимнинг бир камтар ўғли,
Партия сазовор бахтага посибон.

Шайхзода,

Ғафур Ғулом

(1937 йил 26 ноябрь сони)

Юқорида келтирилган сиёсий-идеологик, бадий формадаги айбонмалар суд ҳукмидан анча олдин («Ўнглар ва троцкийчилар бломи» раҳбарлари сифатида айбланган кишилар гуруҳи, жумладан, А. Икромов ва Ф. Хўжаевлар устидан 1938 йилнинг 11 мартда ҳукм чиқарилди) янграган эди. Суднинг қандай далиллар асосида иш олиб боргани ҳақида гапирмасак ҳам бўлади. Мабодо суд ҳукми адолатли бўлиб, «халқ душманлари» номига айтилган юқоридаги каби тахқиромуз гаплар бу ҳукм таъсирида айтилган бўлганида ҳам уларни оқлаб бўлмасди. Чунки ҳеч қандай ҳукм инсоннинг инсонлик шайнини ерга уриш учун, уни лаънатлаш учун ҳуқуқ беролмайди. Инсон муайян жамият ичида қилган гуноҳи учун шу жамиятдаги граждандлик ҳуқуқларининг у ёки бу тарзда чекланиши орқалигина жазоланади. Аммо унинг инсонлиги, инсоний ҳуқуқлари доимо дахлсиз бўлиб қолавериши шарт! Чунки одам жамият танлаб туғилмайди, унда дунё танлаш ҳуқуқи ҳам йўқ. Зеро, тириклар дунёси битта. Инсонда туғилиш ҳуқуқи ҳам йўқ. У туғилишга мажбур, ўлишга мажбур! Унда фақат яшаш ҳуқуқи бор, холос! Бу ҳақиқатлар энг ибтидоий қонунларга таяниб иш юритган жамиятларда ҳам ўз қадрини йўқотмаган. Шунинг учун жиноятчининг фақат жиноятигина қораланади. Унинг инсонлиги қошида пайғамбарлар ҳам сукут сақлашга мажбур.

Донишмандлар одамни имондан айирмасин, жаҳонини йўқотгандан умид бор-у, имонини йўқотгандан умид йўқ, деган эканлар. Инсон ёвузликка юз тутса борми, олисдаги саробни деб яқиндаги қадриятларини ерга уради. Ҳеч нарсадан қайтмайди — на отасини танийди, на онасини. 37-йилдаги жон талаш-ш, ситамгарликлар ҳақида ўқиб калаванинг учини йўқотиб, гаранг бўлиб қоласиз: наҳотки, атиги 20 йил олдин инқилоб учун жангга кирган кишилар шунчалик забун аҳволга тушиб қолишган бўлса?! Ахир инқилоб учун қон тўкканлар ҳам ўшалар эди-ку! Энг ёмони шундаки, энди улар ўзларини инқилоб ғалабаларини халқ душманларидан асрашга сафарбар қилинганлар деб ҳисоблашарди. Инсоннинг ҳаётини биргина сўз билан ҳал этиб юбориш ҳеч гап бўлмай қолган эди. Бу ҳам инқилоб юзага чиқарган шароит талаби сифатида талқин қилинарди. Кишилиқнинг азалий бойликлари унутиларди, улар учун фақат бир нарса — Сталинга ва инқилобга содиқлик муҳим эди. Давр одамларни инқилоб очган дарвозадан янги олам сари йўллаш ўрнига, фақат шу дарвоза остонасига сажда қилиб, ундан узоклашмасликка ундарди. Бир жойга уймалашган, бир нуқтага бош уриш учунгина бир-бирини сиқиб, бир-бирининг устида ўрмалаб юрган кишилар ур-ийқитдан қочиб, ичкарига ўтиб кетаётган оқилларни муборак саждагоҳни менсимасликда айблардилар. Айбда мантқиқ бўлиши учун ёлгонлар денгизига қалла ташлаб, мўл-мўл бўҳтонларни кўтариб чиқишар ва бошини яна бояги остонага бир теккизиб олишиб бақирардилар: «Мана, ҳақиқат! Ортиқов халқ душмани экан! Билмай юрган эканмиз!» О, у йилларнинг бўҳтонлари! Нақадар жанангдор, нақадар кескир, нақадар сержилло! Ҳозирги бўҳтончилар 37-йиллардаги ҳамкасбларига тенглаша оладиларми, йўқми буни шу соҳа мутахассислари аниқлаб айтишар (ҳозир кенг кўламдаги изланишлар олиб борилмоқда), лекин у даврдаги бўҳтонлардан бир чимдим тотиб кўрганлар ё Уралдан нарига, ё Магаданга бориб тушишлари аниқ эди. Бўҳтонлар воситасида йўқсулни қулоққа чиқариш, бўйдоқни хотинли қилиш, уйланмаганларни бирдан болали-чақали қилиб қўйишга эришса бўларди. Бўҳтоннинг яшил чироғига ҳамма кўчадан жой топилар, фақат тепасига Сталиннинг сурати осиб қўйилса бас эди. Йўқса, Ёшлар союзининг энг юқори матбуот нашри ҳисобланган «Комсомольская правда» газетасида (1937 йил 8 сентябрь, 12 сентябрь, 14 сентябрь, 15 сентябрь сонларида) Ўзбекистон комсо-

молининг биринчи секретари Ортиқов ва бошқа комсомол раҳбарлари ҳақида қип-қизил ёлғондан иборат мақолалар босилармиди?! Мақолалардан бирда («Акселинқилобчи миллатчилар тазйиқида», «Комсомольская правда», 1937 йил 12 сентябрь сони, «Комсомолец Узбекистана», 1937 йил 14 сентябрь сони) Ортиқов республика комсомолининг асосий нашрларини «ўзининг оилавий альбомига айлантириб олган», дейилса, бошқа бирида («Исроил Ортиқовнинг ахлоқий қиёфаси», «Комсомольская правда», 1937 йил 14 сентябрь сони; «Комсомолец Узбекистана», ўша йил 16 сентябрь сони) Ортиқовнинг доклад ва мақолалари «Ёш ленинчи» газетасининг юзини кўрмаган бўлса-да, у редакциядан қалам ҳақи талаб қилади, дейилади. Бундан ташқари, ўнлаб айблар тақалади (бу ҳақда биринчи мақоламизда ҳам айтилган эди). Лекин бу айбонмалар кун сайин семириб бораверади.

«Комсомольская правда» газетасидан

Ортиқовнинг ахлоқий қиёфаси

Бир неча йил аввал Ортиқов ўн уч ёшли қизга уйланди. Ортиқов билан ўтказган етти йиллик умр унинг учун оғир синов бўлди. Бу одам, яна айтиш мумкин бўлса, «фаол» хотинини чўрига айлантириб олди. Унинг дуохон опаси Ортиқовнинг хотинини паранжи ёпиниб юришга мажбур қиларди. Ёш келинчақ эрининг уйда ҳақоратларга чидай олмай Қўқон шаҳрига кетиб қолади ва у ерда ўқишга кирди. Лекин тез орада Ортиқовнинг кистови билан уни ўқишдан ажратиб олишади. У эрининг қарамоғига қайтиб келишга мажбур бўлади.

Ёш келинчақ шундан кейин ҳам умидсизликка тушмади. Эрига билдирмай яна ўқишга кирди. Фақат уч ойдан сўнггина Ортиқов хотинини ўзига бўйсунмаётганини билиб қолади. У хотинини мажбурлаб Қўқонга юборади ва ўқишни ман қилади.

Ортиқов ўз болаларини ҳам худди шундай ҳақорат қиларди. Уларнинг ғамини емасди. Болалар тез-тез оғриб туришар, Ортиқов бўлса, ҳатто врач чақиришни ҳам ўйламасди. Болалар бу дунёдан кўз юмишди. Шундан сўнг Ортиқов хотинини уйдан қувиб чиқарди. Унга сариқ чақа ҳам бермай, кўчада қолдирди.

Ҳақоратлар шу билангина тугаб қолгани йўқ. Ўз эрининг нодонликлари қошида бош эгини хоҳламаган ва шу туфайли айбдор саналган аёл ҳеч қаердан паноҳ тополмади. Ниҳоят, ситамгар аёлнинг тоқати тоқ бўлиб, ўзининг талоқ қилишини сўраганида Ортиқов унинг тақлифини рад қилади. У талоқ хатини сўраб мурожаат қилган ЗАГС эса эрининг розилигисиз ажралишни расмийлаштиришдан бош тортди. Ортиқов ўз хотинини таъқиқ қилишни давом эттираверди. У қаерда ишламасин, ўқимасин Ортиқов тинимсиз уни бадном қилишга муваффақ бўларди. (1937 йил 14 сентябрь сони)

Ортиқов шу мақола чиқишидан бори-йўғи бир ярим ой илгари ёзган таржимаи ҳолида (5 август) у ва кадрлар ҳисоби бўйича тўлдирган варақада (3 август) ўзининг бўйдоқ эканини маълум қилади. Наҳотки, у бир ярим ой давомида уйланиб, бола-чақали бўлиб, яна улардан ажралишга ҳам улгурган бўлса! Эртақларда ҳам учрамайдиган синаот! Мақолада келтирилган даъволар бир-бирига ёпишмаётгани шундоқ сезилиб турибди. Наҳотки республика комсомол ташкилоти Марказий Қўмитасининг етакчиси ҳамма ташвишларни бир четга йиғиштириб қўйиб фақат хотин «қувилди» билан кун ўтказган бўлсал Сталин даврида раҳбар ходимларнинг бундай «эркин» ҳаёт кечириши ҳеч бир тасаввурга сиғмайди. Брежнев замони ҳақида шу гаплар айтилса бошқа гап, ишонса бўлади. Мақолада фақат Ортиқовнинг опаси борлиги ҳақидаги фактгина тўғри холос. У ҳақиқатан ҳам уқасниқиде яшарди. Келинига зуғум ўтказганларичи, дерсиз? Келиннинг ўзи бўлмаган бўлса, у бечора қандай зуғум ўтказсин! Ортиқовнинг отасига тааллуқли гаплар ҳам («Комсомолец Узбекистана», 1937 йил 14 сентябрь сони) бошдан-оёқ бўҳтондан иборат эди. Гуё у босмачиларга қурол-яррог етказиб бериб турганмиш.

Архивдан
Таржимаи ҳол³

1907 йил Қўқон шаҳрида «Қизил Ўзбекистон» кварталда, 71-уйда туғилдим.

¹ Ўз КП ҳузуридаги Партия тарихи институти. Фонд 58, опись 65, ед. хр. 73, л. 76.

² Уша фонд, опись 65; хр. 73, л. 74.

³ Юқорида кўрсатилган манба.

Отам хунарманд бўлиб, дўппиларга тасмалар тайёрларди. Онам уй бекаси. Уйланмаганман. Отам косиб сифатида бировнинг меҳнатидан фойдаланмаган, хунармандчилик молларини то 1918 йилгача ўзи (дўкони бор эди) Кўконнинг эски шаҳрида сотарди. Бир хонадан иборат уйи бўлиб, бутун оила (беш бола, ўзи ва онам) шу уйда яшарди. Бундан ташқари, ижарачилар яшайдиган уй ҳам бор эди (бу уй отамнинг опасидан қолган маблағларга қурилганди). 1918 йилдан сўнг уйнинг бир қисми бузилди кетди ва қолган қисми коммунал хўжалик ихтиёрига ўтказилди. Бошқа ҳеч қандай мулки йўқ эди.

Совет ҳокимияти ўрнатилган кезлар 1918 йилда отам уйда ўтирганида дошноқлар партиясининг аъзолари келиб, уни олиб чиқиб кетишди ва кейинги кварталга судраб бориб ўлдиришди. У пайтлар бундай ҳодисалар сон-саноксиз эди.

Онам 1925 йил вафот этди. Мен катта акам — коммунист, темир йўл ишчиси Аҳмадjon Ортиқов қарамоғида қолдим. У 1927 йили касалхонада операция пайти жон беради.

1919 йилгача акамнинг қарамоғида яшадим. Кейин Исоқ бойнинг қўлида батрак бўлиб ишлаб бошладим. (Кўконда уни ҳамма танийди). Унинг қўлида уч йилча ишлаб юргач, Холмонча Хўжага яна батрак бўлиб ишга кирдим. Бойнинг ери кўп бўлиб, ўзбеки ҳаммоми бор эди. Иккинчи акам Иброҳим Ортиқов Ҳарбий мактабга ўқишга кетаётганида унинг ўрнига ишга ўтдим. У Фарғона жиноят қидирув бўлимида чопар ва агент вазифасида ишларди. Бу акам (Иброҳим Ортиқов) 1924 йилдан бугунги кунгача армияда — ҳозир капитан — Ҳарбий Округ ихтиёрида хизмат қилади.

Ортиқов кейинчалик турли жойларда, турли вазифаларда ишлаб юрди. Комсомолга кирди (1920 йили). Фаоллар сафида иш олиб боради. 1928 йили Боғдод район комсомол конференцияси уни район кўмитаси котиби қилиб сайлади. Унинг раҳбарлик фаолияти бошланди. 1931 йилдан УзКП(б) бюро аъзоллигига кандидат ва пленум аъзоси эди. Ҳеч қаерда ўқимаган. Ўқишга шароит ҳам, фурсат ҳам йўқ эди. Ҳамма нарсани ўзи мустақил ўқиб-ўрганди.

Яна архивдан

1929 йили ва 1934 йилда тозалашдан ўтганман.

Оппозицияда, оғишларда, гуруҳларда ва шунга ўхшашларда бўлмаганман.

Таржиман ҳолиманда кўрсатганимдек, мен 11 ёшимдан бошлаб ишлаб келаяпман (1918 йилдан буён). Ун йилдан бери сайлаб қўйиладиган комсомол раҳбарлигида ишдаман.

Комсомолда ишлашни хоҳлайман ва мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайман.

Ўзи ҳақидаги бўхтонларга ҳар қандай одам ҳам ишонмайди. Чунки унинг рад этиб бўлмас далили — унинг ўзи. Лекин бошқалар ҳақидаги бўхтонларга ишонмаслик учун оддий инсон бўлишининг ўзи камлик қилса керак. Тепангда болта кўтариб турган жаллод ғазабдан ҳайқмай ўзгаларнинг хавф остидаги ҳаётини ҳам ўйлай олиш учун бошқалар ҳақидаги тасаввур ё ўта жўн, ё ўта олий қиймат касб этиб келган бўлиши керак. Хўш, Ортиқов ўз бошида ажал болтаси ярақлаб турганини билса-да, ўзгалар ҳаётидан қайғурдимиз? Албатта, бундай саволнинг ўзи бемаънироқ. Чунки кемага тушганнинг жони бир. Ортиқов, Тарасов сингари раҳбар ходимлар бир кемада эдилар. Аслида, репрессия — бир кемада юриб, жонлари битта эканини билмаган кишиларнинг фожиаси эди.

Архивдан

Ўзбекистон ёш коммунистлар союзи Марказий Кўмитаси
Тошкент ш. Гоголь кўчаси, 74-уй
1937 й. 21 сентябрь

№ 81/1—6

Жўнатилади:

1. ВЛКСМ МКга
2. УзКП(б)га
3. «Комсомолец Узбекистана», «Ёш ленинчи» газеталари редакциясига

МК мажлисининг 1937 й. «20» сентябрдаги 81-сон протоколдан кўчирма:

Эшитилди

1. Тарасов хусусида (ўрт. Вершков)

Партия тарихи институти. Фонд 58, опись 79, ед. хр. 141, л. 43.

Қарор қилинди

Халқ душманлари билан алоқада бўлгани учун ЎзЛКСМ МКнинг иккинчи секретари Тарасов ишдан олинсин ва ЎзЛКСМ МК пленуми, бюро аъзолари составдан чиқарилсин.

Мазкур қарор ЎзЛКСМ МК V пленумида тасдиқлаштириш учун кун тартибига қўйилсин.

ЎзЛКСМ МКнинг секретари Ортиқов.

Тўғри: ЎзЛКСМ МК махсус сектор бўлими мудирини (Гамаюков)

22 сентябрь куни «Комсомолец Узбекистана» газетасининг «Революцион ҳушёрликни оширайлик» номли бош мақолада юқорида келтирилган факт янги либослар кийиб, ясашиб чиқади.

«Комсомолец Узбекистана» газетасидан

Ҳозир республика комсомол ташкилоти раҳбарларидан бири тўла фош қилинди. Бу халқ душмани троцкийчи-бухаринчи ва миллатчи ярамаслар билан бевосита алоқада бўлган. ЎзЛКСМ аъзолари томонидан назоратнинг йўқлиги, МК ходимларининг сиёсий беларволиги Тарасовга комсомолда кўпуровчилик ишларини олиб боришга имкон берди. [1937 йил 22 сентябрь сони]

1937 йилнинг 23—29 сентябрь кунлари ЎзЛКСМ МК V пленуми бўлиб ўтди. Пленумда ВЛКСМ МКнинг секретари П. А. Вершков Узбекистон комсомоли раҳбарлик вазифаларига суқилиб кириб олган халқ душманлари ва уларни фош этиш ҳақида доклад қилди. Ўз-ўзидан шундай савол туғилади: Москвада ишлаётган МК ходими ЎзЛКСМ МК секретарларининг «кирдикорлари»ни қаердан била қолдирди?

Масалани ойдинлаштиришга «Огонёк» журналида чоп этилган Анатолий Головкиннинг «Ўзликдан воз кечмай туриб» (1988 йил 7-сон) мақоласи бирмунча ёрдам беради. Мақолада ВЛКСМ МКнинг собиқ секретари Валентина Пикина 1936 йил март ойдан бошлаб МКнинг янги сайланган составида иш бошлагани айтилади. Бу составга Таяна Васильева, Жена Файнберг, Павел Горшенин, Дмитрий Лукьянов, Петр Вершковлар киради. Сталинча бошқариш принципи ҳар бир янгиланган юқори состав вакилларидан қуйи бўғин составини ҳам янгилашни талаб қиларди. Мақолада ёзилишича, 1937 йилнинг 21 июлида Сталин ВЛКСМ МКнинг бош секретари Александр Косарёвни, секретарлардан Валентина Пикина ва Павел Горшенинни ўз ҳузурига чақиради. Кабинетда НКВДнинг ўша пайтдаги раиси Ежов ҳам бор эди. Шунда Сталин, комсомол халқ душманларини фош этишда НКВД органларига ёрдам бермаяпти, деб Косарёвга миннат қилади. Косарёв кечкурун уйга қайтиб, хотини билан маслаҳатлашади ва унга: «Нима қилса бўлади? Сталин қурбонлик талаб қиляпти, у одамларнинг бошини сўраяпти. Мен кимни айта оламан? Қани душманлар?» дейди.

МК бош котибининг иложсиз ҳолатини кўз олдингизга келтириб кўринг! Бир йил ўтар-ўтмас унинг ўзи ҳам бедодлик қурбони бўлди...

ЎзЛКСМ МКнинг V пленумида Ортиқов ва Тарасовлар билан бирга Шуригин («Комсомолец Узбекистана» газетасининг редактори), Файбуллаев («Ёш ленинчи» газетасининг редактори) ҳам «халқ душмани» деб эълон қилинди.

ЎзЛКСМ МКнинг V пленуми ўз ишини тугатгач, 29 сентябрь куни Тошкентда шаҳар комсомоли фаолларининг йиғилиши бўлиб ўтди. Йиғилишда шаҳар комсомол комитетининг котиби вазифасида вақтинча ишлаб турган Нуриддинов V пленум якунлари тўғрисида доклад қилди. Докладчи Ортиқов ва Тарасовга отилган тўхмат тошларини маъқуллаб, бўхтонлар гулчамбарига ўзининг ёлғонларини ҳам қадаб қўйиши лозим эди. Ундан шу нарсани кутиларди. Аммо не ажабки, Нуриддинов бу «шарафли» ишни бажаришдан кўра, ўзига ҳам «халқ душмани» деган ёрлик ёпиштирилишини маъқул кўради. Аммо «шарафли» ишларни бажариш учун тўхматчиларнинг махсус тайёргарликдан ўтган «номзод»лари бор эди. Шулар юқини ўз елкасига олдилар. ВЛКСМ МКнинг секретари Вершков халқ душманларининг «кирдикорлари»ни очиб ташлайди ва ҳамманинг олқишига сазовор бўлади. Шундан сўнг Икромов («Сельмаш» заводидан) ва фаол Муродовлар улоқни олиб кетадилар. Йиғилишда Ортиқов сўзга чиқиб, ўзининг ноҳақ айбланаётганлигини исботламоқчи бўлади. Лекин қон ҳидидан сармаст даъ-

вогарлар бегуноҳ инсоннинг дод-фарёдини эшитишга қодир эмас эдилар¹.

Фёдор Петрович Тарасов ҳам Ортиқов сингари катта ҳаёт йўлини босиб ўтган коммунистлардан эди. Таржимаи ҳолида ёзишча² у Тамбовда туғилган. Отаси деҳқон эди. 9 ёшида ота-онадан етим қолади. Биринчи жаҳон урушида қатнашади. Фельдшерлик касбини эгаллайди. Кейинчалик темир йўл ишчиси сифатида меҳнат қилади. Фёдор 13 (ё 14) йили темир йўл мактабига кириб ўқийди. Гражданлар уруши бошланиб қолиб, ўқишни тугатолмайди.

У комсомолдаги фаолиятини Ашхобод область комсомол ташкилотидан бошлайди. Кейинчалик Тожикистонда, Фарғона ва Самарқандда ишлади. Тошкент округи комсомоли ташкилоти секретари вазифасида ҳам бирмунча вақт фаолият кўрсатади. 30—31 йиллари Узбекистон ЛКСМ МК аппаратида турли бўлимларни бошқаради ва кейинча МКнинг иккинчи секретари этиб сайланади.

Куйида Тарасовга хос бўлган инсоний фазилатлар, унинг раҳбарлик қобилияти, сиёсий қарашлари хусусида маълумот берувчи ҳужжатни келтирмақчимиз.

Архивдан

Тожикистондаги ЛКСМ обкомсомоли ташкилий бўлими мудири ўрт. Тарасовнинг иши ҳақида
Хизмат отзиви³

Ўрт. Тарасов 1925 йилнинг 1 апрелидан 1926 йилнинг 1 августгача ТАССР обкомсомоли ташкилий бўлим мудири сифатида ишлади. Вақти-вақти билан обкомсомолнинг масъул секретари ва аграр ишлаб чиқариш бўлими мудири вазифаларида хизмат қилди. Бундан ташқари, Тарасов «Комсомолец» сиёсий-ўқув мактабини бошқарди, зарбдор мавсумларда, турли хил тафтишларда иштирок этди.

Ўрт. Тарасов Тожикистоннинг оғир шароитларида, совет ва партия аппаратларини йўлга қўйишнинг ташкилий даврида, уларни расмийлаштиришда, босмачилар ва қурғоқчилик билан курашда ўзини бой тажрибали, чидамли ва ишбилармон ходим сифатида намоён қилди.

Ўрт. Тарасов оғир вазиятда ўзини йўқотиб қўймайди. Совет ҳокимияти қурилишида, аппарат ишини йўлга қўйишда ва босмачилар билан курашда мураккаб масалаларни ҳал эта олади. Қатъиятли. Омmani тушуниш борасида сезгирлиги билан ажралиб туради. Ходимларни танлаш ва бошқаришнинг уддасидан чиқади. Юқори лавозимларга кўтариш мумкин ва мақсадга мувофиқдир.

Партия аъзоси сифатида сабр-тоқатли, интизомли, фаол, марксистик тайёргарлиги бор, яхши нотик. Халқпарвар. Ўз билимини ошириш устида системали иш олиб боради. Масъул ходимлар, партия аъзолари ва комсомол ташкилоти ўртасида обрўга эга.

Бузғунчиликларда ва гуруҳбозликларда қатнашмаган. ЎзКП(б) ташкилий бюро секретариати томонидан тасдиқланган.

25-сон протокол шу йилнинг 29 июлида имзоланган.

Масъул секретарь (имзо) Толпиго
Ташкилий-тақсимот бўлими мудири (имзо) Авдинов

Ортиқов ва Тарасовлар халқ душмани сифатида жазога маҳкум қилиндилар. Лекин бўҳтонлар ёнғини шу билан тугаб қолмади. «Одамхўр машина» сўворийлари учун ҳар бир Ортиқовнинг «фош этилиши» бир мукофот, ҳар бир Тарасовнинг ҳибсага олинishi бир раҳбатлантириш бўларди. Улар ўз зиммаларига қўшимча мажбуриятлар қабул қилишарди: «Октябрь» ғалабасининг 20 йиллиги нишонланадиган йилнинг охиригача яна минглаб ёт унсурларнинг бошини янчамиз! Бу бизнинг шонли юбилейга муносиб совғамиз бўлади!»

Кўчаларда, майдонларда хитобномалар янгарди, байрам қайфияти ҳукм суларди, хонадонларда эса мотам сукунати ҳукмронлик қиларди. Йигинларда ҳамма хушчақчақ эди, сокин гушаларда эса кимлардир ғам шаробини ичарди. Тутқунликдагилар лагер азобида ҳам ҳақиқатни айтишга ҳаракат қилдилар (Усмон Носир қамокда учта пьеса, бир шеър

роман ва кўплаб шеърлар яратган), эркинликдагилар эса мадҳиялар битиб, ҳақиқатни пардалашга уриндилар. Тутқунликдаги асл қаҳрамонлар халқ тақдирини ўйлаб фарёд чекдилар, эркинликдагилар эса Сталин номига қасидалар битиб ўз жонини асраб қолмоқчи бўлдилар. Тутқунликдагилар тириклардан инсоф кутдилар, эркинликдагилар эса марҳумларни сўкиб, инсофни сотдилар. Тирик қолдилар...

Газеталарда «Меҳнаткашлар хоризм колонияларида қандай яшаган эдилар?» («Комсомолец Узбекистана», 1937 йил 16 октябрь сони) сарлавҳали мақолалар беришар эди-ю Сталин даврида саноқсиз «одинокча»ларда инсонлик ғурури, шани-шарафи, ор-номуси бир тийинлик қилинган кишилар ҳақида, Сибирь лагерларида очлик ва касалликдан, алам ва изтиробдан жон таслим қилаётган совет ишчи-деҳқонлари тўғрисида, уларнинг кун кечирishi ҳақида ҳеч ким оғиз очайин демасди. «Тельман озод қилинсин!», «Тельман, Осетский, Минендорф — фашизм маҳбуслари!» («Қизил Узбекистон» газ. 1937 йил 29 ноябрь сони) деб ҳайқириларди-ю, минг бир қийноқлар билан терговга олиб чиқиладиган ўз доҳийларимизни озод қилиш тўғрисида бирор кимса юрак ютиб гапиролмасди. Унлаб тельманлар, юзлаб осетскийлар, минглаб минендорфлар сталинизм маҳбуслари, ежовчилик қурбонлари бўлаётганини сезиб юрганлар кўп эса-да, буни ошкор айта оладиганлар йўқ эди. Айтаман дейиш ўзингни тўп оғзига тутиб бериш билан тенг эди. Одамлар театрлардан қора мавр қисматига («Отелло») ачиниб, Гамлет тақдирига лаънатлар ўқиб, кўзёш тўкиб чиқиб кетаверишарди-ю, шундоққина ялтироқ ҳаёт пардаси ортида ўйналаётган фожиа ечимини тополмай гаранг бўлишарди.

Шоирлар фақат қасида, ёзувчилар эса мадҳия очерк ёзандиган бўлиб қолишди.

«Қизил Узбекистон» газетасидан Совет ёзувчилари — сайлов участкаларида

26 ноябрда Тошкент шаҳридаги совет ёзувчилари уйида ёзувчиларнинг умумий йиғилиши ўтказилиб, бу йиғилишда республика прокурори ўртоқ Шейндлин СССР Олий Советига сайловлар ва шу муносабат билан совет ёзувчиларининг вазифалари тўғрисида доклад қилди...

Докладдан кейин бошланган музокаралар — шоирлар ва ёзувчиларнинг Олий Совет депутатларига кандидати курсатилган партияли ва партиясиз большевикларга бағишланган шеър ва очерклардан парчалар ўқувига айланиб кетди.

Йиғилишда Ғафур Ғулум Совет Иттифоқи Қаҳрамони ўртоқ Папанинга, Шайхзода ўртоқ Сталинга, Ҳасан Пўлат ўртоқ Ворошиловга, Зафар Диёр ўртоқ Л. М. Кагановичга, Амин Умарий ўртоқ Усмон Юсуповга бағишланган шеърларини ўқуб бердилар. Йиғилишда ҳаммаси бўлиб шонли кандидатларимизга бағишланган 45 шеър ва битта очерк ўқулди. [1937 йил 29 ноябрь сони].

Бу сийқа даъвомизга сийқа жавоб ҳам тайёр: тарихий шароит шуни талаб қиларди. Лекин инсоният тарихида адабиёт ва санъатни ўзига мослаштиришга уринмаган, шу нарсани хоҳламаган тарихий шароит бўлганми? Адабиёт ва санъатнинг асл моҳияти — бўйсунмаслик, исён эмасми? Машраб шоҳларга мадҳиялар битса, тарихий шароитга мослашиб яшаса бўларди-ку! Биргина ҳақ сўзни айтиш учун қувғину таъқибларни бўйнига олиш осонмиди?

«Қизил Узбекистон» газетасидан Сталин

Эй, бахтимиз осмонда порлаган қуёш,
Кулган кўнгул тилакларга бўлдинг сен йўлдош.
Сен бошладинг севаги билан баҳор қўйнига.
Майин ҳидли қумуш тонлар наҳор қўйнига.
Нақарот

Саодатга чорлоғувчи эй, буюк раҳбар
Номинг билан қўлга олдинг ғалаба, зафар.

Муаллиф: Ғайратий. Шеърнинг музикасини нишондор композитор ўртоқ Толиб Содиқов ишлаган [1937 йил 7 ноябрь сони].

Шоирлар ҳамиша тарихий шароитни ўзгартириш учун курашиб келганлар. Шоирлар истаган, башорат қилган нарсалар амалга ошмай қолмайди (агар улар ҳақиқий шоир бўлса).

¹ «Комсомолец Узбекистана», 1937 йил 2 октябрь сони.

² Партия тарихи институти. Фонд 58, опись 79, ед. хр. 141, л. 38.

³ Партия тарихи институти. Фонд 58, опись 79, ед. хр. 141, л. 44.

Лекин 1937 йилги тарихий шароит (дарвоқе, у ростдан ҳам тарихиймиди, ростдан ҳам шароитмиди?) қаршисида кўпчилик шоирлар, нафақат шоирлар, балки жамият ожизлик қилди. Тарихий шароитни ўзгартиришдан умидларини узган шоирлар энди бошқа нарсани — ўз шахсий аҳволотини (шароитини) эпакага келтиришни ўйлай бошладилар. Тирикчиликнинг йўллари кўп эди... Бунинг асосий сабабларидан бири шунда эдики, шоирлар шоирлик моҳиятидан олислашиб кетган эди. Уларнинг онги бир хил қолига қамалган эди. «Менинг ҳаётимдаги асосий хато шундан иборатки, мен социализм инсоний фожиаларга барҳам беради ва инсон турмушидаги трагизмга тамоман чек қўяди деб ҳисоблардим. Асосий хатонинг асосий сабабларидан яна бири — социализм, кейинчалик коммунизм ҳар қандай ўзгаришларга тўла чек қўяди, турли фикрлилик эса фақатгина соф «академик» шаклга эга бўлади, деган тасаввур эди» (Иоганнес Р. Бехер. «Литературная газета», 1988 й. 27 июль сони).

Бир-бирини турткилаш, майда ҳасада, ифво ҳамма соҳада бош кўтариб чиқаверарди. Олимлар ҳатто илмий оппонентларининг, сал бошқача фикрлайдиган ҳамкасбларининг бошларида ёнғоқ чақини ўйлаб қолдилар.

«Қизил Ўзбекистон» газетасидан

Тил-имло соҳасидаги контрреволюцион ғояларни томири билан қурутайлик

1929 ва 1934 йиллардаги (1934 йил қурутойининг ютук томонлари ҳам борки, улар соғлом кишиларнинг ташаббуси натижасидир) ва ундан олдинги қурултой ва конференцияларда савод чиқаришни энг оғир ҳолга солиб, чигал, анархияга йўл очатурган қондаларни бердилар. Бу зиёнчилик партия ва ҳукуматимизнинг чинакам саводли ўқувчилар тайёрлаш, тўғри ва аниқ билим бериш ҳақидаги қарорини амалга оширишда тўсуқлик қилди. Бу ҳаракатлар бошида халқ душманлари — контрреволюционер миллатчи А. Ҳошимов, Ғози Олим Юнусов, Фитрат, К. Рамазон кабилар ташаббускор бўлдилар. Бу халқ душманлари таъсирида имло принциплари нотўғри тайин этилди. Улар дохий Маркс—Энгельс—Ленин—Сталин таълимотига қарши контрреволюцион теория — ўзига хослик теориясига асосланган, «Темир қонун» деб атаган сингармонизмни доим олдинга сурдилар. [1937 й. 23 ноябрь сони. Муаллифлар: Ҳусан Ғози, Фахри Камол]

Ўз тилини севиб, ўз тили учун куйинган одам миллатчи бўлса, тилнинг муайян муаммолари ҳақида ўз фикрига эга бўлган киши «халқ душмани» деган номга сазовор бўлса, «Қандай замон экан, дўстлар, у замон!»¹ Тил масаласи бўйича юқоридаги «баҳс»да ким ҳақу ким ноҳақлигини мутахассислар айтишар. Бизни бошқа бир принципиал масала қизиқтирарди. Мақола муаллифлари ўз оппонентларининг ўзбек тилшунослигида зарарли назарияни жорий қилаётганларини билишар экан, бу «зарарлилик»ка 1929—1934 йиллардаги қурултойлардаёқ зарба беришлари ва ўзларининг тўғри назарияларини ўтказишлари мумкин эди-ку! Қатли ом йилларини кутиб юриш шартмиди? Демак, улар ўз назарияларини чинакам илмий баҳслар орқали ўтказишга ожизлик қилганлар. Бу ожизликка қандайдир мадад керак эди. Мадад қутилмаган томондан келиб қолди. Аммо бу мадад қўлида болта билан келди...

«Қизил Ўзбекистон» газетасидан

Яна ўша мақола

Хулоса, аввалдаги имло конференциялари каби 1934 йил имло қурултойи қарорларининг кўп ўринлари ҳозирги социалистик қурулишимиз талабига мос эмас. Чунки бу қурултойда қизилга ўранган мудҳиш қора гавдалар, заҳарли илонлар, одамгарчилиги бўлмаган разил кишилар — Отажон Ҳошимов, Ғ. О. Юнусов, К. Рамазонов каби мунофиқлар «актив» қатнашгонлар.

Гап ўзбек имлосини мукамаллаштириш, даврга мослаштириш (дарвоқе, имлони «социалистик қурилиш талаби»га мослаштириш деганини қандай тушунмоқ керак? Тилдаги ўзгаришлар эволюцион йўл билан амалга ошмайdimи?) хусусида эмас экан, гапнинг бариси «мудҳиш қора гавдалар, заҳарли илонларда» экан...

¹ Абдулла Орипов сатри.

Ёмоннинг қилмишини айтган билан адо бўлмас, дейдилар. Ёмоннинг касалини юзига солганинг билан фойда йўқ, у тузалиб қолмайди. Бекорга ўзинга душман орттирасан, дейдилар яна. Ҳаммаси тўғри. Бизнинг гапларимиз ҳам ёмонлар учун эмас, яхшилар учундир. Ёмонлар осонликча тузалмайди. Шунинг учун беларво бўлмаслик керак. Зеро, бир марта рўй берган фалокат иккинчи марта ҳам, учинчи марта ҳам рўй бериши эҳтимолдан узоқ эмас.

«Комсомолец Узбекистана» газетасидан

Бугунги кунда буржуа миллатчиси сифатида фош этилган Асил Мансуров «Зарбдор» район газетасининг редактори вазифасида ишлаб, узоқ йиллар мобайнида Наманган шаҳар партия кўмитаси котиби Эрматовнинг ҳомилийги остида эди. Бу зоти паст газета саҳифаларини Сўфизода, Рафиқ Мўмин сингари аксилинқилбчиларнинг советларга қарши ёзилган шеърлари учун ажратиб берди. Буржуа миллатчиларининг кўлёмалари редакциянинг масъул котиби, комсомол аъзоси Ҳайит Алиевнинг қўл остидан ўтди. У ҳар хил йўллар билан миллатчи — аксилинқилбчиларнинг кирдикорларини яшириб юрди. Мансуров Қримда юрган вақтида Ҳайит Алиевга хат ёзиб, Рафиқ Мўминнинг аксилинқилбчий шеърларини юборишни сўради. Алиев буйруқни бажарди.

Шаҳар партия кўмитасининг секретари Эрматов сўнги вақтларгача давлат театрининг режиссёри, комсомол аъзоси Раззоқ Ҳамроевни ўз ҳимоясига олиб келди. Р. Ҳамроев ахлоқий бузуқ, хушомадгўй Эрматовга ва аксилинқилбчи Сўфизодага бағишлаб қўшиқлар ёзган. Бу қўшиқлар давлат театри саҳнасида куйланди.

Тинимсиз ичкиликбозлик Ҳамроевни бутунлай сиёсий бузуқлик йўлига киришга олиб берди. [«Буржуа миллатчиларини таг-томири билан қурутайлик» деган мақоладан, 1937 йил 14 сентябрь сони.]

Эрматов Раззоқ Ҳамроевни ҳимоя қилмаса, ким ҳимоя қилади! Бундай бағри кенг, адолатпарвар кишилар шаънига Раззоқ Ҳамроев дostonлар айтса-да кам. Бироқ, қўлидаги болтаю хаёлидаги Сталиннинг «Шафқатсиз жазолансин!» деган даъватидан ўзга ҳеч нарсани кўришни ҳам, эшитишни ҳам хоҳламайдиган темир одамларга мантиқдан дарс бериб бўлармиди! Миллион қисмли фожианинг кўринишлари ана шунақа манзаралар орқали давом этарди. Эндигина экспозиция тугаб, воқеалар кескинлаша бошлаган пайт эди...

Репрессия қурбонлари учун ёдгорлик ўрнатиш ташаббуси маъқулланди. Жамоатчилик талаби билан махсус ҳисоб очилди (700454). Бу янгича фикрлаш туфайли эришган ғалабаларимиздан биридир. Аммо қурбонлар хотираси мемориал ёдгорликдагина эмас, онгда, илмда ва санъатда ҳам абадий муҳрланмоғи шарт. Бунинг учун илм аҳлидан, адабиёт ва санъат фидойиларидан жасорат, фақат жасорат талаб қилинади. Муқаддас ишга кимнингдир майда манфаати, ғарази аралашмаслиги лозим. Ҳақиқат ҲАҚИҚАТдек айтилмоғи керак! Бир гапни айтсак Усмон Юсуповга тегиб кетмасмикин, унисини маълум қилиб қўйсак, Йўлдош отанинг руҳига ҳурматсизлик бўлмасмикин, деган андишалардан (андишанинг оти — кўрқоқ) воз кечар пайт келди. Ҳақиқатни айтиш — бировнинг тарихдаги ўрнини бировга олиб бериш эмас, ҳар кимга ўз ўрнини кўрсатишдир!

Умарқул Эгамов

Ўсмирда нима айб?

Бир пайтлар («Козера»ми, «Козара»ми аниқ эсимда йўқ) бир фильм бўларди. Ёшлар гоҳ даладан, гоҳ мактабдан қочиб, катталардан яширин ҳолда шу фильмни кўриб келишар, кейин бурчак-бурчакларда, ҳингир-ҳингирлар бошланарди. Болалар фашист солдатининг қилган ишидан нафратланиш ўрнига унинг буғдойзорда ёш рус қизини қандай зўрлаганини айтиб завқланишарди. Илгари ўзидан кичик қизга сингилдай ёки ўзидан катта қизга опадай қарайдиган бола энди уларга ёниб қарайдиган бўлганди!

Китоб ёзишдан асосий мақсад — кишиларни тарбиялаш бўлиши керак. Баъзи китобларнинг тез сотилишига сабаб уларда ёшларни жунбушга келтирадиган ишқий саргузаштларнинг завқ билан тасвирланишидир. Лекин бу хил китоблар уларга қандай таъсир қиляпти? Бу масала бизларни қизиқтирмапти. Шунинг учун 14 ва 20 ёшлилар орасида бўйида бўлиб қолишлар кўпаймоқда! Ҳар жой, ҳар жойларга ташлаб кетилаётган чақалоқлар ҳақида эшитиб турибмиз.

Бизнинг диёримизда нафақат ишқий фильмлар, балки сал энгил сўз ҳам иссиқ қонли ўсмир кўнглини бузади. Кўнгли бузилган ўсмир эса ҳавасини жиловлай олмайди.

Боладан нимани яширсанг у ўша нарсага кўпроқ қизиқади. Сигарета чекма десанг — чекади. Тескарисини қилиб, чекишнинг ёмон томонларини, оқибатини тушунтириб, «ма, чек», десанг у чўчийди. Чекмайди. Чойнакнинг қўлни куйдиришини тушунтириб, бармоғини теккизсанг иккинчи у чойнак олдига яқинлашмайди. Биз хоҳласак-хоҳламасак китоблар ёзилмаверди, фильмлар кўйилмаверди. Узимизникини тақиқласак, чет элдан кириб келади. Тўғриси айтганда, дунё миқёсидаги савиямизниям ўйлашимиз керак! Чет эллар кўп соҳада биздан ўзиб кетган, деб, уларни ўзимиздан юқориқоқ қўямиз.

Уларнинг кўп нарсалари — станоклари, электрон аппаратлари, машина-механизмлари билан ички ҳаётимизга кириб келишига кенг йўл очиб бермоқдамиз. Тўғри, бу жамиятнинг моддий-техника базасини яратишда, оқсаган экономикани йўлга солишда катта аҳамиятга эга. Аммо чет элдан очиқ ва яширин тарзда кириб келаётган «маданият» ҳаётимизни бузмоқда, бемаъниликлар билан тўлдирмоқда. «Эркин дунё» заҳарлари таъсирга тушуниб-тушунмай бериллаётган ёшларимиз, энгил-так катталаримиз ахлоқан бузилмоқда. Чет эл музыкасига жазавага тушиб ўйнаймиз, чет эл адабларининг китобларини мақтаб ўқиймиз, чет эл фильмларининг шайдосимиз, эркин дунё лаззатларининг ишқибозимиз. Бунинг таъсирга нафақат ҳали кўзи очилмаган ёшларимиз берилмоқда, балки катта-катта ишларда ишлайдиган амалдор акаларимиз, амалдор опаларимиз ҳам берилиб кетишмоқда. Баъзи пулдор бойваччалар эса каратэ, одамхўрлик, муштлашиш, сексини тарғиб қилувчи видеокассеталари билан фахрланишади. Уларни қадрдон, ҳурматли меҳмонларига қўйиб беришади. Тамаддидан кейин оила аъзолари билан маза қилиб кўришади, маданий ҳордиқ чиқаришади.

Видеобарларда тушлик пайтларида, иш вақти тугаганидан кейин бундай кўрсатув ишқибозлари эшикни ичидан қулфлаб, томоша кўрадилар. Саёқ видеокиночилар пана-панадаги уйларда, ҳатто жиҳозланган машиналарда эркин ҳаракат қилмоқдалар. Ҳаром ишларни тарғиб қилиб ҳаром пул тўпламоқдалар, боймоқдалар! Хўш, булар қандай инсонлар?! Менимча, булар маданий савияси паст, ахлоқан бузуқ, ўз халқининг энг яхши урф-одатларини топтаётган маънан тубан одамлардир! Наҳот биз шунчалик қоқоқлашиб кетган бўлсак? Бугунги кунга келиб чет эл маданиятига муҳтож бўлиб қолдикми?! Йўқ! Бир-иккита сохта шўхрат орттириш илинжида бўлган акаларимизгина бошқа дарахтга қўниб сайрашмоқда! У дарахт мевасининг ачиқ-заҳар эканлигини вақт кўрсатади. Лекин у пайт кеч бўлади! Бунақа энгил-елпи маданиятни импорт қилишни тўхтатиш керак!

Бундан ўн йил, йигирма йил олдинги ўзбек қизи, ўзбек йигити билан ҳозиргилар ўртасидаги фарқни солиштираман. У даврдаги ахлоқ-одоб, маданият, ғурур, ор-номус, оқибату ҳурмат билан ҳозиргилари ўртасида фарқ катта. Яхши томонгами? Йўқ, албатта, ёмон томонга! Нега шундай?! Бунга ўзларини одамлардан ақллироқ ҳисоблаётган, мен коммунистман, деб кўкракларига ураётган, «этикод»ларини исботлаш учун бефаросатларча ҳаракатлар қилаётган баъзи опаларимиз, баъзи акаларимиз сабаб бўлмоқдалар! Бефаросатларча йўрғалаётган маъмуриятчилик механизми ҳукмида халқимизнинг яхши урф-одатлари, маданиятига ўтмишнинг ёмон қолдиғи сифати берилиб хурофот паранжисига ўралмоқда!

Жиззахдаги катта бир фабрикага юқоридаги улўғлардан бирининг келаётганлигини эшитиб, корхона раҳбари буюради: «Фабрикадаги хотин-қизларнинг лозимлари ечилиб, оқ халат ва турси кийдирилсин!» Буйруқ сўзсиз бажарилади. Бажармаганлар ишдан бўшатилади. Чунки «катта»га фабрикадаги «илғор маданият» кўз-кўз қилиниши керак эди-да! Еки «формангизни» алмаштириб келинг, бу ер сизга чимилдиқ эмас, деб Оврўпа маданиятига сифнадиған ўқитувчи томонидан аудиториядан мақариб юборилган келинчак-талаба аҳволдан нима дейсиз? Еки баъзи сохта коммунистларнинг ўлик кўмиш маросимларидан оёқ тортаётганликларини нима билан изоҳлаш мумкин?

Баъзи жойларда мачитларга бульдозерлар солиш, муллаларни қувғин қилиш, уларнинг «тавбасини» матбуотда, радио-да беришимиз ишимизни куруқ кўз-кўзлаш учунгина бўлиб қолмаяптими? Дин муллалар томонидан қовоқ аридек гўнғиллаб ўқиладиган суралардангина иборат эмас-ку! Аввало унинг нима эканлигини билмоқ керак. Билмаган нарсани рад этиш кулгили-ку! Урганишимиз, ўрганишимиз ва тўғри таҳлил қила билишимиз керак.

Баъзи ёш оилаларнинг бозор қила билмаслиги, ҳатто оиласи учун магазинга бориб харид қилишга уялиши, мактаб болаларини бозорлардан, савдодан қувғин қилаётганимиз сабабли эмасмикин?! Узимизнинг тарбияда нўноқлигимиз, ҳар нарсани одил тушунтириб болаларни тўғри йўлга бошқара олмаётганимиз туйғайли ҳар хил кераксиз чегаралашларга дуч келямиз. Баъзи оилалардаги жанжалларнинг сабаби ҳам шу. Илгари бозорлар нафақат катталарни, болаларни ҳам тарбиялаган, муомалага ўргатган! Меҳнатни тақиқлаймиз, бозорларга

киритмаймиз, болаларимизни ким қилиб ўстирмоқчимиз ўзи? Эртага тагин уларни нўноқликда, муомалани билмасликда айблаймиз! Турли хил барлар ташкил қилиб ёшларга шароит яратиб берялмиз. Лекин бу «шароит» нимага хизмат қиялпти? Музикалар шовқинидан зириллаётган хоналарга бош суқиб, кашандаларча чекилаётган гиёҳлар тутунидан ўтирганларнинг қайсиси эркак, қайсиси аёл эканлигининг фарқигаям бориб бўлмапти. Улар ўртасидаги номаъқулчиликлар, жиноятлар, қонунбузарликларни-ку, қўяверасиз! Бир вақт келиб ҳозир ишлаб чиқариш бўйича чет эллардан шунча орқада қолиб кетдик деб аюҳаннос солаётганимиздек, маънавий қашшоқликда ҳам илгарилар кетишимиз деб сочимизни юлмасмикимиз!

Ҳозир Япония, Америка ва бошқа капиталистик мамлакатларда боғчадаёқ болаларга пул муомаласини ўргатишади. Савдо-сотик сирлардан бохабар бола ёшлигиданоқ дипломат бўлиб ўсади. Уз ҳаётининг «коммерсанти» бўлади. Моддий қийинчиликлардан чиқиш йўлларини, пул қадрини, «кирим-чиқим» вариантларини, оила бюджети харажатларини, уни қоплаш йўлларини англайди. Бизда эса вояга етган фарзандимиз савдо маданиятидан бохабар, мустақил қадам босолмайди. Шунинг учун ҳаётда тез қоқилади. Хато қилади ва биратўла ўнганмайди ҳам бўлиб тойиб кетади.

Новоосковскийда 1986 йил бошда рассом — безовчи Сергей Иванов бошчилигида 14-мактаб қошида ёш ижодкорлар клуби очилган. Юздан ортиқ юқори синф ўқувчиларини бирлаштирган бу клуб аъзолари ҳеч кимдан маблағ ҳам сўрамаганлар, ўзлари устав қабул қилиб, оёққа туриб олиш учун 2 сўмдан пул йиғишган. Бўш ётган кечки мактаб биносини ремонт қилишиб, ўзларига устакана қилиб олишган. Болалар слесарлик ишлари, ёғоч ўймакорлиги, безак ишлари билан шуғулланганлар. Қизлар палос тўқиганлар. Ҳозир бу клуб кенгайиб Бутунроссия маданий фондлари бадий ишлаб чиқариш комбинатига айланган. Унга «Изогриф» номи берилган. Ҳозир ҳисобиди 25 минг сўм маблағи бор. Иш ҳақи болалар меҳнатининг миқдори ва сифатига қараб тақсимланади. Ота-оналар бундан миннатдор! Клуб аъзолари дарсдан кейин ҳафтада 3 кун икки соатдан ишлашади. Аини кунда улар ўттизта мутахассис бошчилигида иш олиб бориб, гангли безак ишларини ўрганиптилар. Шахсий ўй қураётган одамлардан бунортмалар қабул қилмоқдалар, шахар болалар паркинги яратилиши устида иш олиб бормоқдалар. («Дети и деньги». «Известия». 1988 йил, 25 март, 85-сон 3-бет).

Атоқли совет педагоги А. С. Макаренко айтганидек, меҳнат таълим билан, сиёсий ва ижтимоий тарбия билан бирга қўшиб олиб борилсагина яхши натижа беради.

Мактаблар учун ўқув программасини тузиш ва тасдиқлашда умумий фанлардан ташқари ўтиладиган махсус ўқув дарсларини мамлакатимиз миқёсида бир хил қилиб қўймаслик лозим. Масалан, оила тўғрисида алоҳида фран жорий қилиниб, боғчадан, қуйи синфлардан бошлаб кўпроқ тарбияга эътибор қилинса. Салом-алиқни ҳам эринмай ўргатиш керак, шахсий гигиенани ҳам. Чунки тарбиясиз билимдондан, тарбияли инсон жамият учун зарурроқдир! Болаларимиз мактабдан мустақил ҳаётга тайёр бўлиб чиқиши учун ҳеч бўлмаса ҳуқуқнинг умумий қонун-қоидаларини ўргатишимиз, қонуний масъулият ҳиссини тарбиялашимиз керак.

Илгари тўйдан олдин қизга турмушга чиққан дугонаси ёки янгаси куёв йигитга эса уйланган ўртоғи маслаҳат беради. Ҳозирги ёшлар ҳамма балони билади, деб бу одатга ҳеч ким эътибор қилмай қўйди. Нима қилиш керак?!

Турмуш қуришга ариза беришгандан кейин ЗАГС бюрларида, қишлоқ Советида ёки бирор мутасадди ташкилот ихтиёрида ёш йигит ва қизлар учун алоҳида курс ташкил этилса. Унда оилавий ҳаётнинг ҳамма қирралари ўқитилсин, ўргатилсин.

Бунга турли соҳа мутахассислари — социологлар, психологлар, юристлар, медалар, шу билан бирга қўйиб болали ота-оналар жалб қилинсин! Қайнона-қайнота, эр-хотин, бола психологияси чуқурроқ ўргатилса, сексуал ҳаётнинг сеҳри, пинҳоний томонлари, интим туйғу, унинг вақти-соати, шарт-шароити, баъзида ёшлар иродасидан устун келадиган бу туйғунинг бевақт хуружини жиловлаш, ундан қўтилиш йўл-йўригини тушунирилса, биринчи кечада кучли нерв қўзғалишидан, ҳаяжондан, қўрқувдан, уятдан қиз боқира бўлса ҳам «уша нарсанинг» келмай қолиши мумкинлигини, ёш куёвнинг бу хил таъсирлар ўтгунича, ўз вазифасини ўтай олмаслигини маълум қилиб, тўғри йўл-йўригини сездирса бўлади-ку!

Тегишли курсни битирганлигини аниқлаш мақсадида қиз ва йигит алоҳида-алоҳида суҳбатдан ўтказилганидан кейингина улар ЗАГСдан рўйхатдан ўтказилса. Бу усул нафақат ўзбек миллати фарзандларига, балки Совет мамлакатига мансуб ҳамма миллат ёшларига зарур деб ўйлайман. Қўйди-чиқди кўпайган бир пайтда бу давр тақозосидир! Чунки кўпгина жанжаллар нафақат оиладаги йўқчиликдан ёки тўқчиликдан, балки интим муомалани билмаслик, ахлоқсиз хатти-ҳаракатлардан келиб чиқади.

Баъзи ёзувчиларимиз интим яқинликни илоҳий лаззат сифатида таърифлаб қаҳрамонларнинг сокин гўшаларда қандай дон олишганларини ёзиш билан ўқувчилар эътиборини қозонмоқчи бўлишяпти. Бу хилдаги яқинлик ҳайвонга хослигини, инсон учун бу маънавий доғ эканини, оқибати — майибликка, фарзандсизликка олиб келишини, таносил касалликларига сабаб эканини, бундай енгилтақликдан кейин фоҳишаларча ҳаётга мункиб кетишини, улар нега ёритишмайди? Нега ўзбек қизининг боқира қиз бўлиб, оқ фотиҳа билан чимилдиққа киришини тарғиб қилмайди? Ёки бу ҳам хурофотми?! Йўқ, ўртоқлар, бу адабиётимиздаги хурофотдир!!!

Йигитлар мард бўлса, севганининг ифратини дуч келган жойда булғамасин! Қизда ор-номус, ғурур бўлса, ҳар қандай хийла-найрангга ҳам бўйин бермасин, тўйини кутсин! Оқ либосу оқ фотиҳада чимилдиққа кирганга не етсин! Фақат тўй кечаси ўзини ёрига бахш этсин! Ушандагина у бу тунни, бу лаҳзани интиқлик билан кутган бесабр севгилиси — умр йўлдоши олдидаям, унга бахт тилаган тўй иштирокчилари, дўст-танишлари, келин бўлиб тушган хонадон, маҳалла олдида ҳам юзи ёруғ, қалби пок, мусаффо бўлади. Энди Вафодорлиқни, кутиб яшашни ўрганишади. Бундай турмуш ҳар қандай қийинчиликларга дош беради. Ҳар хил гап-сўзлар, совуқчилик тўғрисида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Энди улар фарзандларига ҳам шундай ҳаёт ваъда қилиб яшашади.

Шу ерда модалар ҳақида икки оғиз гапириб ўтмоқчиман. Модадан мақсад инсонни ҳар хил рангларга бўялган латта-пултларга ўраш эмас, унинг бўйи-бастни, ранги-рўйи, гавада тузилишига қараб кундузу кеч, ёзу қиш, баҳору кузда шу инсон гавдасига мос тушадиган, уни очадиган, қадамларини, ҳаракатини янада гўзаллаштирадиган кийим бўлиши керак. Модалар намойиш этиладиган жойга борсанг ёки журнални varaқласанг айниқса аёлларимизга тақдим этилаётган нарсаларнинг кўпчилиги одамнинг кулгисини қистатади.

Ўзингиз тасаввур қилинг: ҳаво 25—35 даражада иссиқ. Автобус тиқилинч. Кўпи ёшлар. Унга аёл киши чиқади. У ўрта ёшда, сипо кийинган, лекин қадам босганида липпаси ёриқ модадаги кофтасидан, ҳаммом эшиги тирқишидан бехосдан кўзга ташланиб қолгандек аёл болдирига кўзингиз тушади! Аёлнинг эса парвойигаям келмайди.

Қўзғайдиган ҳам ўзимиз, радио-телевизорда эшиттириб, кўрсатаётган ҳам ўзимиз, китобларга ёзиб пинҳона йўл-йўриқлар бераётган ҳам ўзимиз! Тагин «Безилиб кетган, бузилиб кетишяпти», деб ўсмирларни ёмонлаймиз! Чуқурроқ ўйлаб кўрсак бўларди! Болаларга танбеҳ беришдан аввал ўзимизни тарбиялаб олайлик!

Бир кенгаш олдида театрда артистлар «Майсарининг ишидан» парча кўрсатишди. Майсара ролида ўйнаган ёш ижрочи аёл саҳнада шундай очилиб кетган эдики, атрофимда ўтирганлар ўзларича таҳсинлар айта бошлашди. Ҳаял ўтмай шу аёл чикиб бир жуфт қўшиқ айтди. Одамларнинг ҳафсаласи пир бўлди. Бири: «Думи юлуқ товуққа ўхшаркан», деб қўйди. Чунки роль ўйнаганида аёл маҳси-қалиш, қўйлаги устидан узун бекасам камзул кийиб олганди. Узига ярашган дурраси пешонасига тангилганди. Сочлари йўғон-йўғон иккита эди. Қўшиқ айтганида эса сочлари йўқ, боши думалоқ, эғнида ёқасиз атлас қўйлак ва туфлида эди.

...Амаким ҳарбий хизматдан ўрсини чиқига уйланиб келди. 60-йиллар эди, қишлоқда жуда катта шов-шув бўлди. Ҳаял ўтмай ҳар хил гап-сўзлар қилиб юрган маҳалладагилар ҳам рус аёлни яхши кўриб қолишди. Чунки у ўзбекчани кунт билан ўрганиб, чуқуқ тил билан гапирадиган бўлиб қолган, кийинишида ўзбек хотин-қизларидан фарқ йўқ эди. Азага маҳси-қалишда, камзул кийиб, белини боғлаб боради. Ўзбек аёллари садрга тушса, садрга тушади. Айтувчилик қилишса, ширин тил билан айтувчилик қилади:

— Энди қандай қиламиз Хамеджан! Безларде кемга ташлаб кет-де-ен у-ка-жан!..

Маҳси-калишда, пешонасига танғиб боғланган рўмолда, ўрисойим ва умуман барча аёллар менга ажиб бир сеҳрли бўлиб кўринишар, улар олдида шўхлигимдан асар ҳам қолмас, мўмин-қобил бўлиб қолардим. Ҳозир ҳам шундай кийинган аёлни кўрсам унинг ёшидан қатъи назар ҳурматим ошиб кетади. Қалбимда миннатдорчилик ҳисси жўш уради! Ҳақиқий ўзбек аёли! Модалар кетидан қувмаган, ҳаёга ўралган **ЎЗБЕК АЕЛИ!** Фақат ёрига ёр, кичикка она — ўзбек аёли! Фақат сени шундай тасаввур қила оламан, холос! Дунёнинг қайси бурчагига борма **ТУРКМАН АЕЛИ!** Дек кўзга ташланиб тур! Сени кўрганида қайси миллат бўлмасин ҳеч иккиланмасдан, адашмасдан айта олсин:

— Ана, ана **ЎЗБЕК АЕЛИ!** — дея олсин.

Ўйланиб қоламан, модлёрлар ичида ўзбек аёллари йўқми?! Бўлмаса нега моддаларимиздан нукул Оврупаннинг иси келди!

Ҳурматли раққосамиз Мукаррама Турғунбоевнинг пардоз-андозсиз қоматлари кўз олдимида муҳрланиб қолган. Шу шамойилдаги аёлларни водийга борганимда кўп кўрдим. Ҳурматим ошди. Сочлари кўкка бўялган, кўз-юзлари ҳар хил ранглар билан чаплаган, олабайроқ кийимли аёл — «клоун»га кўзим тушса, ўшаларни эслайман. Уларга мингдан-миг раҳматлар айтаман!

Баъзи шоир, ёзувчиларимиз ревматизмга учраган беморларга ўхшайдилар! Ҳавонинг ўзгаришини олдиндан сезадилар. Унинг жамият учун фойдаси ҳам, зарари ҳам уларга барибир! Маълум вақт кузатиб, пойлаб турадилар ва шамолнинг эсган томонига қараб илҳом байтларини шундай савалашадик, жазавога тушиб ундан ҳам олдинга ўтиб кетишади!

Порахўрлар, лаганбардорлар, сотқинлар, хавфли рецидивистлар, товламачиларга тупириб, ўзларининг хатти-ҳаракатларини «халқимнинг виждониман», деган ибора билан пардалаб, тирсиллоқ қоринлари, юмшоқ креслолари, «порлоқ келажаклари» учун ҳар қачон кураш формасини топа билган, машъум мақсадлари учун ўз халқини зинапоя қилаётган бундай «Хамелеонларга» офаринлар айтаман. Булар ўзларини ҳаммадан ақлли санайдилар. Ўзларининг хатти-ҳаракатлари билан оддий халққа кулгу бўлаётганларини сезиб сезмасликка оладилар! Бундайлар социалистик турмуш тарзимизга ёт ишлар қилаётган фоҳишадан ҳам хавфлидирлар! Чунки фоҳиша бирини, кўпга борса ўрни бузади. Шоир ёки ёзувчининг «фоҳишаси» эса мингларни, миллионларни бузади, тўғри ҳаётдан чалғитади, адаштиради! Фоҳиша санокли одамларни касаллантирса шоир ёки ёзувчининг «фоҳишаси» жамиятни касаллантиради, келажакни касаллантиради! Фоҳиша тарқатган касалликни даволашга маълум вақт керак бўлса, шоир ёки ёзувчининг «фоҳишаси» тарқатган касалликни даволашга ўн йиллар, юз йиллар, ҳаттоки минг йиллар керак бўлади!

Бундайларни кўриб, йўқ худога нола қиламан: «Осмонда нима қиласан, пастга туш! Бандаларингни бундай шайтонлардан асра, худойим!», дейман.

Ёзувчи халқининг виждони, унинг қалби экан, у китобининг тез сотилишини ўйламасдан, китоб ўқилганидан кейинги таъсир, у келтириб чиқарадиган оқибатни, жамиятга нима беришини ўйлаши керак! Мен ишонаманки, совет ёзувчилари баъзи чет эл ёзувчиларига ўхшаб китоб қанча тез кетса, ундан шунча тез келадиган шахсий даромадни ўйлаб ёзишмайди. Ҳурматли ёзувчимиз Абдулла Қаҳҳор изидан бориб баъзи ёзувчиларимиз меҳнаткашларнинг дардини ўз бошимдан ўтказай, деб вақтинча бўлса ҳам соя-салқин ижод боғларини тарк этиб, бири трактор штурвалини тутган, бирининг елкасида кетмон — сув таратган, бирининг устида қизил форма қидирув группаси билан жинойтчиларни қувиб юрибди. Яна бирининг қулоғи динг, чойхонада чой ичган киши бўлиб одамларнинг дардини тинглаб ўтирибди.

Бу менинг тасаввуримда... Ҳаётда-чи?! Афсус, афсус...

Машҳур бўлиб олганингдан кейин курсинг банд, тушиш қийин! Сенинг сўзинг — сўз! Атрофингда тик гапирадиган кимса топилмайди. Битта-яримта ботирроқлари ҳам уйдан жуда шитоб билан чиққани билан йўлда анча совийди. Ҳашаматли бино олдида келгач, бир қалқиб тушади. Зиналардан чиққунича бўшаган пуфакдек бўлиб қолади. Энди уни шашти пасайган, дерматинли эшик унга андиша бўлиб кўринади. Ичкарига кирмайди. Кирса ҳам ҳол-аҳвол сўрашиб, қўли кўксига, калла бир томонга қийшайган, маъқул-маъқул билан чиқиб кетади. Ҳамма бало шунинг касофатидан бўлмоқда!

— Ешлигимизда, — деб ҳикоя қилади колхозчи Асқар ака, — шийпонда, бир хонада, қизлар кўрқмасин деб бир ўғил билан

бир қизни ёнма-ён ётқизиб қўйишарди. Калламизга бир ёмон фикр келмабди ўшанда. Ишлаб чарчамасдик. Ой ёруғида яшинмачоқми, оқ теракми-кўк терак ўйнардик. Бирорта қиз ёки ўғил хомуш кўринса ўшанинг устида ҳаммамиз ўлиб қолардик! Телевизор йўқ эди. Лекин ёшлар ўртасида меҳр-оқибат, катталарга ҳурмат, ҳозиргиларга нисбатан кўпроқ эди. Ҳозирги ёшлар шум бўлиб кетишган! Телевизор билан сенинг ўша китобларинг буларни бузаяпти!

Ҳаёт муаммоларини тўғри таҳлил қилиш учун психологлар, социологлар нондек зарур бўлиб қолди! Метеорологлар ҳаво авзойини олдиндан айтиб анчагина кўнгилсизликларнинг олди олинади. Бизда психологлар жуда кам ёки улар ёмон ишлаш япти, ишларига эътибор йўқ! Ҳаёт муаммоларга тўла экан психологларга, социологларга эътиборни кучайтирмоғимиз зарур! Бу биометеорологлар жамиятдаги ҳар хил хуржларни касалликларни олдиндан сезиб, айтиб берадилар. Қонун чиқариш ишларида қатнашадилар. Ҳаёт тўлқинларини, селларини маълум бир оқимга соладилар.

Ўз замонаси, жамияти тақдирини ўйламаган инсон нафақат кийим кийгазилган қуруқ гавда, балки жамиятнинг, келажакнинг ўғриси ҳамдир. Ҳозирги революцион ошкоралик даврида активлик ҳар бир инсондан. Ҳеч кимнинг кузатувчи бўлиб қолишга ҳаққи йўқ деб ўйлайман!

Рўзимбой Ҳасанов

Сурхонданмисиз, Қўқонданми?

— Ким дединг?... Хоразмлик бўлса керак-да! Исми айтиб турибди: Оллошукур! Э-э, уларнинг ҳаммаси шунақа. Қизларини четга узатишмайди, фақат бир-бирига сотишади, холос.

— Узимизнинг водийликлар зўр! Ҳатто «Куйди жоним»ни ёзган шоир ҳам — Водийга кувё бўлган, ҳа!

Талабалар ётоқхонасида қулоққа чалинган ушбу суҳбатнинг астарини ағдариб кўринг... Айни чоқда уларнинг ҳаммаси ал Форобий, Фарғоний, Бобур авлодларини бошлаб тузлайдилар. Ҳатто номларини тилга олишни исташмайди — «ўшалар» деб қўяқолишади.

Маҳаллийчилик!

Маҳаллийчилик партия ва ҳукуратимиз томонидан доимо қораланган. Айниқса, жамият ҳаётини қайта қуришдек эзгу ишнинг бошланмаси бўлган КПСС Марказий Комитетининг 1985 йил апрель Пленумидан буён ўтган уч ярим йиллик муддатда мамлакат ички ва ташқи сиёсати муҳокама қилинган неки йўл бор маҳаллийчилик тўғрисида албатта гап-сўз бўлди. Сир эмаски, турғунлик йилларида рўй берган салбий ҳодисаларнинг бир учи ўша иллатга — маҳаллийчиликка бориб тақалади. Асосан — кадрлар масаласида.

Маҳаллийчилик — жамиятга ёт унсур: тинч-тотув кун кечираётган қўшнилари орасига нифоқ тушади, пахса-девор ошириб қўшни чорбоғга тош отилади. Маҳаллийчилик — бир қориндан таллашиб тушган, бир қозондан овқат еб, бир дастурхондан туз тотган ака-укаларни, опа-сингилларни бир-бирига гиж-гижлайди. Фарзанд падарга, қиз модарга ўғай бўлиб қолади. Биродаркушлик — маҳаллийчиликнинг серҳосил меваси!

Ўзбек тили — буюк тил. Буни тилимизда мавжуд бўлган қирқдан ошиқ лаҳжа ва шевалар ҳам исботлайди.

Ўзбекистон Совет Социалистик республикаси деб аталадиган гўша — икки дарё оралиғига ҳам сифмаган юртимизнинг бир-биридан гўзал манзилгоҳлари, қадамжойлари бисёр. Шимолда Хоразм, жанубда Сурхон, шарқда Тошкент қўр тўкиб турибди. Бир томонда Фарғона — таърифи ҳамсага сифмайди-ган гавҳар, бир томонда юртимизнинг юраги, тарихимизнинг бебаҳо зийнати — Самарқанд, яна бир томонда қиблагоҳимиз, ишонч ва ироданинг мустаҳкам қўрғони — қадим Бухоро...

«Мен самарқандликман!» «Мен бухороликман!» «Биз тошкентликмиз!» «Камина сурхондарёлик», «ўзларидан сўрасак? Дўппингизга қараганда Намангандансиз шекилли, янглишмадим-а?» Булар — ҳар кунги одатий суҳбатлар; замонавий мусофирхоналар оstonасида бўш ҳужра излаб, қош-кўзи популдеккина таъвияларга илтижо билан боқиб турган пайтингизда ўзингизга ҳамроҳ бўлган нотаниш кимсага айтадиган сўзларингиз. Туғилиш гувоҳномасида ҳам, гўрковнинг сўнги расмий ҳужжатида ҳам ҳар бир одамнинг туғилган жойи хатланган бўлади. Бу яхши. Юртинг бор, ўз уйинг — ўлан тўшагинг бор. Лекин... туғилган жойини фахр билан айтаётган киши бошқа бир жўғрофий нуқтани бепасанд оҳангда тилга олса-чи? Масалан, мана бундай: «Узимизнинг Сурхон одамларига тенг келадигани йўқ! Э-э, қўй, ўша бухороликларни эслатма!»

Маҳаллийчилик!

«ФАН» (Фарғона, Андижон, Наманган), «Сурқаш» (Сурхондарё, Қашқадарё) каби нолегал группа ва ташкилотлар борлигини биласизми, эшитганмисиз? Пойтахтда бир-икки йил таҳсил кўриб, талабалик номини еган бўлсангиз — биласиз. Балки, вақтида ўшалардан бирига аъзо бўлиб, гердаиб юргандирсиз? Тўғрими? Ҳа, балли! Эсдан чиқадими, «Хуршидани бир хоразмлик йигит кинога олиб тушибди» деган миш-мишдан кейин, ётоқхонада хоразмликлар билан бўлган олишув! Ёки сигарет сўраган бухоролик «борзи» бачанинг танобини тортиб қўйиш учун экс ётоқxonани «погром» қилганларингиз... Айтаверсак — гап кўп. Салгина баҳона топилса — бас, муштумзўрлик бошланиб кетарди. Хоразмликлар О. Отажоновнинг қўшиқларини севишади, водий ҳамда бошқа бир қатор вилоят ёшлари Шерали Жўраевнинг мухлислари, самарқандлик йигит тўртинчи қават айвончасида О. Отажоновни «сайратаётган» андижонлик йигитга зуғум қилади: «Учир!» «Сен ўчир Шералингни!» Ана, тамом! Қарабсизки, мусиқа илмида алифни ҳас-са дейдиган икки йигит бир-бирини ғажиб ташлашга тайёр икки оломонни бошига тўплайди. Ишқибозлар орасидаги «мангу жанг» — маҳаллийчиликка айланади. О. Отажонов ҳам, Ш. Жўраев ҳам шунчаки баҳона, ёлғондакам байроқ холос. Уртада бировнинг: «Мен Хоразм фарзандиман!», деганино бошқасининг: «Билиб қўй, шерларнинг макониданман!» деб куйлаган қўшиғи сарсон. Концертда ногоҳ айтиб юборилган бир-икки жумла эса шундоқ ҳам ловуллаб бораётган гулҳанга керосин сепади. «Менинг шогирдларим кўп. Улар қўшиққа қалбини ҳам қўшиб юборишади. Улар танти юртининг ўғлонлари...» Ана шундан кейин истайсизми-йўқми, шу сўзлар қақриққа айланади-кетади. Гумроҳлар уни инқилобий «Байналминал» каби жўр бўлишиб куйлай бошлайдилар. Кимга қарши, кимларга қарши? Ака-укаларига, оға-иниларига, қондош, жондош биродарларига қарши, албатта.

Маҳаллийчилик!

Олтмишинчи йилларда Пелега, етмишинчи йилларда Круиффга, саксонинчи йилларда Марадонага сифинган ёшларнинг — ишқибозларнинг тақлидчиларини кўрганмисиз? «Буларнинг адабини бериб қўйиш керак! «Навбахор» дарвозасига урилган ҳар бир голни ўшаларнинг бурнидан булоқ қиламиз. Қани, кетдик!»

Кетишди... Уйин тугаган. Мағлуб команда аъзолари ҳорғин қиёфада, бошларини ҳам қилишиб (яшириш қийин) кийиниш хонасига йўл олишади. Стадионда эса курашнинг «учинчи тайми» бошланмоқда. Мағлуб команда билан ғолиб команданинг ашаддий ишқибозлари ўзаро «ҳисоб-китоб» қилишмоқда.

Ур-йиқит! «Бўш келманг, наманганликлар!» «Андижонликлар, олға, ахир сизлар шерларнинг маконидансиз!» «Учинчи тайм»-ни бошқарадиган «ҳақам» — қози йўқ. Улар ноилож бир четда ҳай-ҳайлаб туришибди. Истақлари, қани ҳозир елкаларига зилдек ботган погонларни чўнтакка уриб, енгни шимариб издиҳомга ўзларини уриша! Тўпурақ команданинг ишқибозларини «нокаут» қилиша! Шунда сменалари яхши ўтиб, кечаси тинч ухлашармиди? Уларни тўхтатиш қийин. Гап-сўз ортиқча. Ваҳшийлашган тўданинг «эзувалеси» болаликда пиширилган, аввало, ўз уйини қўшни болалардан ҳимоя қилади. Кейин маҳалла маҳалла билан ҳисоб-китоби тўғрилайди. Сўнгра колхоз колхоз билан, қарабсизки, район районга «уруш эълон қилиб» ўтирибди. Мактабда шундай таҳсил кўриб, катта «саваш»ларда ҳам олиб, ҳам олдириган ўсмир пойтахтга илм излаб келибдики, тагин ўша «севимли машғулот» яқун топмайди. Курашларда чиниққан «акахон»лари уни дарров «земляк»ка айлантиришади...

Маҳаллийчилик!

Бу лаънати иллат бизга бобомерос. Икки дарё оралиғида яшаган аждодларимиз учун не-не асрлар биродарқушлик одавий ҳол бўлиб келди. Кушонлар, сомонийлар, хоразмийлар, қораконийлар, темирчилик... Бир тилда сўзлашиб, бир тупроқда улгайган, бир дарёдан сув ичган халқ «Ватан» тушунчасини «ҳокимият» тушунчасига айирбошлаган тахт эгаларининг айби билан бир-бирларига қирпичоқ бўлишди. Қодирий алам билан ёзган, «тарихимизнинг энг қора кунлари» — уч хонлик даврини олинг: Хива хонлиги, Бухоро хонлиги, Қўқон хонлиги. Бу бўлиниш замирида ҳам ўша иллат — маҳаллийчилик. Маҳаллийчилик туфайли бўлинган халқ — ташқи душман ҳамласига дош беролмайди, пароканда бўлган давлатлар таназзулга юз тутади...

Маҳаллийчилик!

Бир райком секретарининг колхозга янги раис сайлаш пайти тавсия этилаётган номзодни (у бошқа ҳўжаликдан бўлиб, одамлар унга норозилик билдиришган эди) куйиб-пишиб ҳимоя қилганининг шохиди бўлганман. У шундай деган: «Мана ҳозир айрим колхозчилар ўзимизнинг қишлоқда туғилиб, ўсган одам раис бўлсин дейишмоқда. Майли, улар айтганча бўла қолсин. Лекин мен ҳозирданоқ бунинг «минус» томонларини кўриб турибман. Дейлик, колхознинг «оёқ» участкасидан бирор раис бўлди. Қарабсизки, бир йил ўтар-ўтмас ҳўжалик фондининг катта қисми ўша участканинг йўлларини тузатишга, кўчаларини обод қилишга, ўша ерда янги иморатлар қуришга сарфланади. Агар колхознинг «атов» участкасидан раис қўйилса, асосий маблағ энди тескари томонга оқа бошлайди. Бу ҳаёт тажрибасида кўп марта кузатишган ҳодиса. Улар ҳамма ишни қонуний равишда амалга оширишади. Олдинги раисларингизнинг фаолиятига бир назар ташланг, ахир! Яна, ўзингиздан сайланадиган раиснинг бутун қариндош-уруғи ҳам шу ерда... Агар бошқа ҳўжаликдан раис сайласак унга «оёқ»ликлар ҳам, «атов»ликлар ҳам — бир. Дўстига колхоз ҳисобидан иморат қуриб беролмайди, яқин қариндошини «ёғлиқ» жойга ишга қўёлмайди. Айтадиган гапим шу. Ўзларингиз ўйлаб кўринглар...»

Ушунда райком секретари ёқлаётган номзод — қўшни колхозлик агроном йигит раисликка сайланди. Одамлар қамровни кенгроқ олдидилар, шекилли. Партия ходими гарчи бу зиддият тағида маҳаллийчилик ётганини айтмаса-да, турғунлик даврида болалаб кетган иллат — маҳаллийчиликни қайта қуриш мезони инкор этаётганини биларди.

Бошқа бир ҳўжаликда район партия комитети бюроси тавсия этган ёш кадр бошқа ҳўжаликдан бўлгани сабабли ҳам сайловдан ўта олмади. Гарчи бу ҳўжалик «бурнигача» қарзга ботган, олдинги раислар одамларни кўп сарсон қилишган бўлишига қарамасдан колхозчилар, ўзимиздан раис сайлаб бера-сан, деб туриб олишди. Кекса бир колхозчининг райком секретарига айтган гапи сира эсимдан чиқмайди: «Бу йигит осмонни ерга олиб тушадиган бўлса-да, керакмас. Агар итти раис қилсанг ҳам, ўша ит ўзимизнинг колхоздан бўлсин!» Бу ўринда изоҳ ортиқча.

Маҳаллийчилик!

Бу лаънати бидъатни давринг онгли, илғор кишилари — солномачилар ҳам енга олишмаган. Адабий гуруҳлар орасида айрим пайтлари маҳаллийчилик юқори чўққига кўтарилади. Айтайлик, водийлик бирор қаламқаш нуфузли наشريётга «катта» бўлдим, демак водийлик аҳли қаламнинг ошиғи олчи: қўлёмзаси тортмаларда йиллаб чанг босиб ётмайди, асарла-

ри кўп нусхада, ялтироқ муқоваларда босилади. Самарқандлик мунаққид ёки хоразмлик шоир ноширлар курсисига ўтирдими, юртдошлари (бу сўзни шартли равишда ишлатяпмиз, албатта) қўлини-қўлига ишқаб (Эҳ, замон келди-ку!) келишаверади, келишаверади: «Қачонгача водийликлар потирлатиб китобларини чиқариб ётишаверади?!»

Шу тариқа маҳаллийчиликни байроқ қилиб олган тўдалар бирлашиб, мазмун ва моҳиятан яқдил адабий доираларда жуда катта кучга — ҳатто бир-бирига тазийқ ўтказадиган, зуғум қиладиган қудратга айланади. Катта-катта давраларда бирор асарнинг бадийлиги, ёзилиш услуби, тил бойлиги ҳақида баҳс бошланиб кетса, «Адабиёт назарияси» бир четда қолиб тўмтоқ фикр, чиркин гоё, маҳаллийчилик «зарбдор кучга айланади. «Ур, деса номард қочур, мард қолур майдон ичинда». Аслида, гуруҳбозлар орасида мард деб аташга арзийдиган кишининг ўзи йўқ. Акасига қўл кўтарган, сингилсини ҳақоратлайдиган, отасига ақл ўргатадиган одам қачон мард саналган? Бу қайси рисолада бор?

Водийда киндик қони томган мунаққид ўз юртдошининг дўконларда чанг босиб ётган дostonлар мажмуасини кўкларга кўтаради: «Ҳазрати Навоий давридан буён ҳали бундай етук мисралар яралган эмас!» Воҳалик танкидчи эса элдошининг сўнгги асари (қошки шу сўнггиси бўлсал) — ҳўппасемизлигинан носфурушлар кунда «ўқиб», элга «тарғиб» қилаётган романини ҳамду саноларга кўмиб юборади: «Ҳатто Қодирий бу даражада ёза билмаган!»

Раҳмат, минг қарра раҳмат сизларга!

Журналистлар даврасига бир назар солинг! Маҳаллий нашрларда маҳаллийчилик сал бўлмаса қонуний тулсан олган. Адабий журналларда бирор нима чиқариш учун камида икки «камёб» нарсадан бири сизда бўлиши шарт: ё тенгсиз талант ёки юртдошингиз редакцияда ишлаши лозим. Республика матбуотларининг областларини ўз муҳбирлари адо этадиган ишлардан бири — ўз юртдошларини бир-бирдан ошириб мақташ. Маълумки, сон кетидан қувшиш ўша даҳшатли «олти миллион» рақамини дунёга келтирган. Ўртимизни «олти миллионли қуруқ рақамга айлантиришга энг кўп ҳисса қўшганлар ҳам ўшалар — шошқалоқ журналистлар. «Фалон райондан шикоят хати тушган. Танишиб, ўқишли бир материал тайёрласангиз бўларди», деб топшириқ беради бўлим мудри областдаги ўз муҳбирига қўнғироқ қилиб. «Энди... биласиз, шу ерда яшаб тургандан кейин... Бизга ҳам қийин. Яхшиси, бошқа бировни юбора қолинг», дейди ўз муҳбир ўта одоб билан. Пойтахтдан келган махсус муҳбир воқеани батафсил ўрганиб, айбдорнинг ҳар туки тикланиб кетадиган фельетон эълон қилган кунни, ўша «ўз муҳбир» кун ора юз-юзга тушадиган ҳамтовоқларидан бирига замзама қилади: «Мен-ку ёзмагандим. Уша йигитга ҳам шунча айтдим, ҳеч рози бўлмади-да. Асли водийлик-да, аяб ўтирармиди...»

«Усадиган эл бир-бирини «ботирим» дейди!»

Университетда таҳсил кўриб юрган пайтимизда гувоҳ бўлган бир воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди. Ҳар эсга тушганда майда-лашиб, бачканалашиб бораётганимиз, бутунлик, улғулик биздан кун ора юз ўгирётганини ўйлаб кетаман.

Жиккакина гавдаси учундир балки, талабалар орасида «Саккокий» деган лақаб олган адабиётчи домламити машғулотлардан бирида темирчилик даври ҳақида ҳикоя қиларкан, томдан тараша тушгандек бирдан: «Фалон йили Мирзо Улуғбек исён кўтарган тошкентликларнинг додини бериб...» У шундай дея тингловчиларга маънодор назар ташлаган эди. Тошкентликлар ерга қапишиб кетишган, самарқандликларнинг бўйлари бир газ ўсган...

Пойтахтдаги катта бир министрликка нозир бўлган «акахони» ортидан чумолидек эргашиб борадиган маддоҳларини айтнинг. «Раз, нозир биздан бўлдим, қолганлари ҳам ўзимиздан бўлади-да! Фақат эшиги олдида ўтирадиган «ғалча»си бошқа жойники. Рост, бошқаларни ўнган дуруст». Қарабсизки, ҳаммаси гўё рисолада ёзилгандек. Дейлик, республикага раҳбарлик қилаётган тармоқ нозирлиги бир гуруҳ маҳаллийчилар қўлида. Ноёб ускуналар, дастдоҳлар юртига оқаверади. Уша жойдан шу «акахон»ини қора тортиб келишаверади. Бошқаларга эса лимит рўқач қилинади. Чидасангиз — шу!

Энди партиянинг сайлаб қўйиладиган юқори органлари хусусида. Узоқ йиллар пойтахт кўчаларида «тирикчилик қилган» ГАИчилар учун яққаю ягона орзу — «ДД»дан бошланадиган номерли машиналар ҳайдовчиларининг талонини бир марта тешиш бўлиб келди. Рашидов қулаган йилдан бошлаб эса

«ДД»лар иложи борича пойтахт ГАИчилари кўзига кўринмасликка интилишди. Лекин бу пайтда бечора ГАИчилар қўрқадиган бошқа ҳарф пайдо бўлган эди — «Ф» Энди эса...

«Ўзбекистон ССР маъмурий-территориал бўлинишига ўзгартишлар киритиш тўғрисида» республика Олий Совети Президиумининг Фармони ҳали эълон қилинмасдан туриб, бўлиб ўтган гап-сўзлар, машмашаларни айтинг. «Менинг районим тугармиш». «Бизнинг областни йўқ қилишмоқчи эмиш...» Гўё райони тугатиладию бўзликлар, олотликлар, пешкуликлар, чортоқликлар, норинликлар, зарбдорликлар, навбахорликлар ўз юртидан айри тушишади. Майда-чуйда курсиларга елимланиб қолган айрим калтабинлар бундан ўз мақсадлари йўлида фойдаланишни кўзлашди: «Ана, сизларни йўқ қилиб юборишмоқда. Минг йиллик районингизни бошқаларга қўшишмоқчи. Қарам бўлиб қоласизлар...»

Ахир биз УЗБЕКлармиз. Ер юзида атиги ўн олти миллион

бўлган, шундан ўн уч миллиондан ошиқроғи қадимий тупроғида яшаб, кун кечираётган ўзбеклармиз. Уни яна юз пора қилиш, кичик-кичик бўлақларга ажратиб юбориш кимга фойда?! Бўлингани бўри ейди, деган экан донолар. Бизни бўри емайди, Биз бир-биримизни ғажиймиз, холос.

Айтаверсак — гап кўп. Пойтахтликлар ҳар дақиқада гувоҳ бўлиб турган кўринишлар — маҳаллийчилик иллатининг томири узун, у чуқурликлардан озуқ олмоқда. Укаларимиз (тарбияни ёшлардан бошламоқ керак), тенгқурларимиз ва ақли ноқис катталар танасига ўйлаб кўриб, ақл билан иш юритадиган, маҳаллийчиликни таг-томири билан тугатиб юборадиган фурсат етмадими? Етди! Агар бугун шу ҳақда ўйламасак, дўпини бошдан олиб, мушоҳадани кенгроқ юритмасак, эртага кеч бўлиши мумкин. Эртага, севимли шоиримиз ёзганидек, «худо урган халқнинг» ҳолига маймунлар йиғламайдими?

Мен УЗБЕКМАН! Хоразмлик ёки Қўқонлик эмасман! Сизчи?!

Редакциямизга яна хушxabар келди. Ўзбекистон Ленин комсомолининг адабий мукофоти бу йил коллективимиз аъзоси, истеъдодли ёзувчи Гаффор Ҳотамовга берилди. Ғ. Ҳотамов проза бўлимининг мудири сифатида самарали ишламоқда. Бўлимнинг насримиз келажаги учун қатор янги номларни кашф этаётгани жуда қувонарлидир. Мукофот муборак, Гаффоржон! Шу камтарин меҳнат ва ҳалол изланишлар Сизга янги-янги ютуқлар олиб келаверсин!

Ҳамкасblарингиз

«Рост сўзини қадри» баҳсига

«Ҳали ёш боласан...»

«Ёшлик» журналининг шу йилги 6-сонида «Рост сўзини қадр» умумий сарлавҳа остида мақолалар босилди. Унда сеvimли адибларимиз Худойберди Тўхтабоев, Анвар Обиджон, Миразиз Аъзам, Турсунбой Адашбоевлар болалар адабиёти равнақи йўлида учраётган муаммолар, уларни бартараф этиш йўллари ҳақидаги фикрларини рўй-рост айтганлар.

Баҳс иштирокчиларининг фикрларини қувватлаган ҳолда мен ҳам мулоҳазаларимни ёзишни лозим топдим. Тўғри, маслаҳат бериш осон. Лекин индамай, қўл қовуштириб ўтириш ҳам кечирилмас хатодир.

Таълим-тарбия соҳасидаги ташвишли ҳолдан қутулиш учун, менимча, аввало ота-оналар фидойи бўлмоғи лозим. Сўзимни асослашга иш фаолиятимда учраган бир-икки воқеани айтиб берай. Балки ишонмассизлар. Лекин ҳақиқатдан кўз юмиб бўлмайди-ку. Айниқса, бу воқеаларнинг асосий «қаҳрамон»и ёш ота-оналар экани ачинарли ҳолдир.

Бир ўқувчига ҳарфларни эндигина боғлаб ёзишни ўргатган эдим. Ёш ота унинг иш дафтари кузатиб, «дона-дона» ёзишни талаб қилибди, қулоғидан чўзибди...

Бир онага фарзандининг ўқиш тезлигини оширишга ёрдам беришни илтимос қилсам, нима дейди денг: «Домла, хафа бўлманг, катта бўлса йўлини топиб кетади. Ана ака-опаларидан киёс...»

Бизнинг ўзбек оилалари серфарзанд. Бу жуда яхши, чунки «Болали уй — бозор» дейди доно халқимиз. Фарзанд тарбиясида маънавий жиҳатга эътибор бериш келажакка мустаҳкам пойдевор яратиш билан баробар экани ҳеч кимга сир эмас. Бунинг учун ўша берадиган маънавий «витамин» аввало ўзимизда мавжуд бўлиши керак. Шундагина болаларимизнинг кетма-кет берадиган саволларига жавоб тополмай, «Ҳали ёшсан, катта бўлсанг биласан», дея ўнғайсизлиб қолмаймиз. Бола фикрини рағбатлантириб, биргаликда жавоб изласак, қандай яхши. Сафарлардан қайтганда ширинликлар билан бир қаторда, совғага албатта китоблар ҳам олиб келсак, аъло иш бўлур эди.

Китобга меҳр уйғотишда муаллимларнинг хизмати беқиёс бўлмоғи шарт. Бошланғич синфлар ўқиш китобига кирган баъзи шеърлар остига «ёд олинг» деб ёзиб қўйилади. Лекин уларнинг айримлари ўқувчи диққатини тортолмайди, завқлантиролмайди. Едлаган тақдирда ҳам, тез кунда унутилиб кетади. Акси бўлса-чи, беихтиёр топириқсиз ҳам ўрганиб, қўшиқ қилиб айтиб юришади. Уқитувчилар эса, «Синфдан ташқари ўқиш» соатларида дарсликка ёпишиб олмай, янги асарлар билан болаларни мунтазам таништириб борсалар, аини муддао бўлур эди.

Болалар адабиётини ривожлантиришда кутубхоналар фаолияти ҳам муҳим ўрин тутаети. Лекин шу кундаги аҳвол ҳеч бир болани қониқтирмайди. Чунки мактаб кутубхоналарида ҳам болалар адабиёти бўлими номигагина ташкил этилган. Борида ҳам санокли эски китобчалар сарғайиб ётади. Масалан, бизнинг районда ягона марказий болалар кутубхонаси бор. Ишингиз тушса, А. Неъматуллаев массиви оралаб юраверасиз-юраверасиз ва ниҳоят хонадонлар орасидан топасиз уни. Албатта, ишингиз битмайди — кўпинча берк бўлади-да. Китоб магазинларидаги аҳвол ҳам бундан аъло эмас. Номигагина болалар адабиёти бўлимчаси мавжуд. Бир зумда кузатасиз, қўясиз. Сотувда ўтмаган китоблар савдо марказларидан кутубхоналарга «посилка» қилинади.

Учрашувларга келадиган ёзувчию шоир акалар, давралар учун махсус тайёрланган «тўти» фаолларнинг сўзига маҳлиё бўлмай, болалар қалбига қулоқ солинглар. Улар билан ўртоқдек суҳбатлашинглар. Шундагина яхши асарлар яратишингиз мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, болалар — ота-оналарининг, ўқитувчиларнинг, кутубхоначиларнинг, адилларнинг қай даражада ҳамжиҳат бўлиб тарбия бераётганликларини ҳаққоний кўрсатиб турувчи энг сезгир «барометр»лардандир.

Вали АҲМАДЖОН,
Фарғона область Бағдод районидagi
3-ўрта мактабининг
бошланғич синф ўқитувчиси

Болани алдамайлик

Сеvimли ёзувчимиз Х. Тўхтабоев ёзганидек, биз «ҳамон болаларга катта маданият беришда оқсамоқдамиз. Шеъриятимизда янгилик, замон нафаси, шиддатли тараққиёт таъсирида психика ва онгда юз бераётган ўзгаришлар, умуман, болаликнинг руҳий кайфияти чуқур акс эттирилмаяпти». («Ёшлик» журнали, 1988 йил 6-сон.)

Тўғри, болаларга атаб ҳар йили кўплаб яхши, ўқишли китоблар нашр этиб келинмоқда. Уларнинг баъзилари ҳатто китоб дўконларида талаш ҳам бўлиб кетмоқда. Буни инкор этмаймиз. Бироқ, афсуски, бадий жиҳатдан заиф, қиёмига етмаган, ўқувчи қалбига ёғду соча олмайдиган асарлар ҳам чоп этилиб турибди.

Мана, кўлимда шоир Одил Абдурахмоннинг «Ёш гвардия» нашриёти 1988 йили нашр этган «Қуёшни юмалатиб» шеърини тўплами. Китобча 10 минг нусхада босиб тарқатилган.

Одил аканинг асарларини мен ўқувчилик чоғларимдан бошлаб мутлола қилиб келаман. Муваффақиятларидан беҳад қувонганман. У кишининг ижодини, болалар адабиётидаги хизматини ҳурмат қилганим ҳолда, шуни айтмоқчиманки, муаллиф, назаримда, бу галги тўпламини ўқувчилар ҳукмига ҳавола этишга андак шошган кўринади.

Китобчага киритилган машқларнинг ҳаммаси ҳам яроқсиз демоқчимасман. Хусусан, шоирнинг «Бобом эртаги»даги

«Бобом эртақ
айтяпти
Ёшлигига
қайтяпти.
Укам эса
улғайиб, эртақ тинглар
Мунғайиб»,

сингари самимий сатрлари шубҳасиз ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди. Аммо аксари шеърларда шоир фикрини ифодалашда пала-партишликка йўл қўяди, тўғрироғи, шеърларда яқин, ниҳояланиш йўқдек туюлади кишига. Масалан, шоир «Бешлар қўшиғи» шеърини

Қачонки бир-биримизнинг майда манфаатларимиздан келиб чиқмай, одилонга танқид қилишга, бу танқидни ғаразғўйлик деб эмас, дўстона қабул қилишга ўрганмас эканмиз, ҳеч қачон, ҳеч нарсага эришолмаслигимиз тайин. Гап мазмунан саёз, сохта қўшиқлар ҳақида борар экан, мен кейинги пайтларда, айниқса, радио орқали тез-тез тинглаётганим — марҳум қўшиқчи шоирлар Акмал Пўлат, Восит Саъдулла, Маъруф Назар, шунингдек Барот Исроил, Зоҳиджон Обидов, А. Ғаффорий, Малика Мирзаева кабиларнинг шеърлари билан айтиладиган ашулалар хусусида тўхталиб ўтмоқчиман.

Маълумки, қўшиқ учун илк туртки кўпинча шоир юрагида туғилади. Дард сўзга айланади. Сўз эса бастакор муסיқаси ва хонанданинг овози билан сайқал топади. Демак, қўшиқнинг бадний савияси, таъсирчанлиги аввало шоирга боғлиқ. Қўшиқ дастлаб бадий сўз — шеър шаклида дунёга келар экан, қўшиқчи шоирларимиз унга қанчалик масъулият билан ёндош-яптилар? Донишмандлар дунёда энг оғир машаққат — сўз машаққати, дейишади. Қўшиқчи шоирлар шу машаққатдан оз даражада бўлса ҳам «Тинчики» кўряптиларми? Бундан ташқарис, дунёда виждон иши, ҳақиқат учун кураш ва бошқа муқаддас азоблар бурчи ҳам мавжуд. Бу фазилатларни бизнинг қўшиқчиларимизга ҳам нисбат берса бўладими? Афсуски, бу каби саволларга «йўқ»дан ўзга жавоб йўқ. Биз ҳар қандай қофия-бозга «қўшиқчи шоир» атамасини тақайвердик, оқибатда шунга ўрганиб қолдик. Аввало, шу атаманинг ўзи мантиқан ночор. Шоирларни қўшиқчи, қўшиқчи эмас, деб ажратишнинг ўзи нотўғри. Яхши қўшиқ ёзолмаган одамнинг яхши шеър ёзиши ҳам гумон. Биз эса неча йиллардан бери шундай «шоир»лар ижодининг маҳсули бўлган қуруқ, баландпарвоз, ҳавойи қўшиқларни тинглаб келяпмиз. Энг ёмон иллатлардан бири — қўшиқ ёзиш аввало қўшиқчиликда бошланган эди. Қўшиқларда юртимиз жуда эрта «шарқ машъали»га айланган, ҳаммадан аввал «эл бахтиёр, биз бахтиёр, фаровон ҳаёт» бўлган эди. Енгил-елпи бахту иқбол тароналари тинмай қулоғига қуйилган, оғир меҳнат ҳолдан тойдирган халқ ўзи истамаган ҳолда, беихтиёр бундай қўшиқларга жўр бўлди. Турмушнинг ситамкорлигига кўникиб қолди. «Бу қўшиқлар бизни алдаётир», дейдиган одам топилмади. Ачинарлиси шундаки, бу ҳол ҳозиргача давом этмоқда. Акмал Пўлат сўзи билан айтиладиган «Ўзбекистон қизлари», «Ойгулим» каби қўшиқларни кўп тинлагансиз. Айниқса, пахта йиғим-теримидек долзарб мавсумда шундай қўшиқларнинг кўни туғади. Музиқали эшиттириш ва кўрсатувларнинг бирортаси бундай қўшиқларсиз ўтмайди. Муסיқа, оҳанг сеҳри, хонанданинг ёқимли овози билан «йўрқанган» «Ўзбекистон қизлари» қўшиғининг сўзини бир синчиклаб ўқийлик-чи:

...Ақлу идрокда аъло,
Қалби тоза бебаҳо,
Мақтовга арзир расо
Ўзбекистон қизлари.

Олтин қўлли пахтакор,
Илму ҳунарда илғор,
Дўст-ёрга вафодор
Ўзбекистон қизлари.

Тинчлик, дўстлик шiori,
Мустаҳкамдир қарори,
Ватанинг ифтихори
Ўзбекистон қизлари.

Акмал куйлар мадҳингиз,
Тилар доим бахтингиз,
Бузманг сира аҳдингиз
Ўзбекистон қизлари.

Мақтов ҳам шунчалик сохта бўладими? Сийқаси чиққан, умумий таъриф-таъсирларни қофия ипига тизиш, «сизга бахт тилайман, аҳдингизни бузманг» каби хира ташвиқот сўзлари Ўзбекистон қизларининг яратувчилик фаолиятига ҳақорат эмасми? Шоиримизнинг ўзи ошириб мақтаётган қизларни яна «Мақтовга арзир расо», деб тушунтириш бериб кетишини қандай тушунсак бўлади? Ғоявий қашшоқ, мавзуси сийқа бундай қўшиқларни тўрт-беш бандда тугатмай истаганча давом эттиришимиз мумкин. Фақат қофия топиб тизишдан эринмасак бўлгани.

Энди яна шу шоир сўзи билан янгроччи «Ойгулим» кўшиғини «тинглаб» кўрайлик:

Севгилим йўқдир жаҳонда,
Ойгулим, сендан бўлак.
Дилраболар ичда,
Сунбулим, сендан бўлак.

Бахту иқбол сендадур,
Ярқирар нулли йўлинг.
Пахтазор машъали сенсан
Чарчамас олтин қўлинг...

Яна юқоридоги манзара. Фақат бу ерда шоир пахтакор қизни ўзига янада яқин олиб, уни «севгилим» дер экан, садоқатига ишонтириш учун зўр бериб уринади. Пахтакор қизнинг «бахт-иқбол» соҳибаси экани, унинг «нулли йўли ялтираётгани», «олтин қўлининг чарчамаслиги» — қайси бирини айтилик? «Пахтазор машъали»нинг ўзи ишонадимиз «ошиқ»нинг бу гапларига? Пахта монокультураси, қўшиқ ёзишлар ўзбек хотин-қизлари ҳаётида қандай асоратлар қолдирганини билемиз-ку! Мана, «Саодат» журналининг шу йил 10-сонида Дилфуза Шомаликова бу ҳақда нималарни ёзибди: «Бурчини тонг отгандан кун бутгунга қадар меҳнат қилиш, камқувватликдан толиб йиқилса ҳам планни бажариш деб тушунган келинчалар ҳали суяги қотиб улгурмаган чақалоғини пахтазор ёнидаги тут шохига осилган беланчака ётқизиб, ишга чиқди... Уларнинг боласига тут баргларининг шитирлаши, пахтазор узра заҳарли дориларни яна бир бор қўзғаб эсаётган шамоллар алла айтди... Келинчанинг алла айтишга вақти йўқ эди. Боласининг йиғлай-вериб овози бўғилганини узоқлардан эшитган келинчак бир зумгагина гўдаги ёнига ошиқидио ҳатто ариқдаги бўтана сувга қўлини чайқаб олишга ҳам вақтини қизганиб, болага кўкрак тутди... Гўдак ҳали онасига тўйиб улгурмасдан у яна пешонасига мангу битилгандек туюлган пайкалларнинг қучоғига шўнғиди... Аввало аёлни ўз уйи, ҳатто боласини ҳам унуттишга мажбур этди бу пахтазор, йилдан йилга ҳам бўйига, ҳам энига бирдай ўсган план, мажбуриятлар...»

Пахтани «оқ олтин» деймиз. Дехқонни эса — олтин қўлли пахтакор. Акмал Пўлатнинг бошқа бир қўшиғида айтилганидек, уни «довруғинг кўз-кўз қилур кўксингдаги олтин нишон, сен ўзингсан доимо шонли элимга ифтихор», дея мақтаймиз. Неча йилдирки, бу мақтовлар мақтовлигича, сифатлар сифатлигича қолаверди. Олтин ҳеч бўлмаса бир тарам шуъласини дехқон рўзғорига тўкмади. Меҳнатнинг таги роҳат эмас, яна азоб бўлди. Ҳа, ёлгон қўшиқлар пахтага сажда қилиш йилларида бу иллатни ниқоблайдиган восита эди, холос. Дехқоннинг, айниқса, болалигидан «пахта эгатларида майсадек» ўсган ёшларнинг маънавий дунёси дарз еди. Юраклардаги орзулар пуч ёнғоқдек сочилди. Рангсиз турмуш уларни зериктирмоқда. Орзумидлар, қўшиқларда куйланаётган турмуш ва реал ҳаёт оралиқларида тубсиз жарликлар пайдо бўлди. Шу боис изтиробга тушган кўпчилик ёшларга, айниқса, хотин-қизларга катта ҳақиқатлар майда, майда (онлавий) икир-чикирлар катта бўлиб кўринмоқда. Аёллар ўртасида ўз жонига қасд қилиш ҳолларининг кўпайиши бир томондан ана шундай сабаблар билан изоҳланади.

Фаҳри эрур халқимнинг
Ўзбекистон олтини.
Бугуни ҳам эртаси,
Келгусида оқ олтин...

Барот Исроил шеъри асосида яратилган мазкур қўшиқнинг «халқ мулкига» айланганига ҳам беш-олти йил бўлиб қолди. Қўшиқ сўзи устида кунт билан ишлайдиган севимли хонандамиз Ортик Отажонов шу каби «ташвиқот характеридаги, бўм-бўш, яланғоч ва тантанавор» сўзлардан таркиб толган шеърларни куйлаётганида ўз шавқини елга сочаётган ижро-чидир... Назаримда, Барот Исроилнинг республика радиоси музиқали ёзувлар редакциясида ишлаши туфайли ҳам унга бундай қўшиқларни «учирма қилиш» осон кўнса керак. Бу ҳол бошқалар яратган қўшиқларнинг юқори савияда бўлишига тўсқинлик қилиши табиий. Мен пахта халқининг фаҳри дейилишига сира қаршимасман. «Дехқон ўғли Барот-

нинг орзуларига» ҳеч бир монельгим йўқ. Аммо ана шу фахр, шу орзуларнинг халқимиз шаънига муносиб сўзлар қанотида жаранглашини истайман. Чунки оддий халқ бир кунмас, бир кун ялтироқ мақтовдан тўяди. Барча мадҳу саноларни ўзининг ҳақ нафрати ила рад этади:

**Қай томон қарама, мақтовқуш туллаб
Ётса, гуноҳмикан ҳайдаб сўниммоқ!
Олтинқул бўлсайдим, тирноқни пуллаб
Рўзгор тебратардим тўкинроқ...**

Барот Исроил сўзи билан Ўзбекистон халқ артисти Нуриддин Ҳамроқулов ижросида «магнит лентасига ёзиб олинган» қўшиқлардан бири «Диёр мадҳи» деб аталади. Шоир ўз юртига муҳаббат изҳор қилар экан, кўшигининг ҳар бандида «боғинг, тоғинг, ўтлоғинг» ва ҳоказоларинг учун «Сенга садқа бу жоним, диёр, Ҳали мадҳу олқишим бисёр», деган нақоратни такрорлайди.

Бу муҳаббат изҳорининг, «фидойиликнинг нақадар сохта эканлиги шундоқ кўриниб турибди. Шу нарсага аминманки, бугунги кунда ўз юрти учун жонини садқа қилишга қодир одамнинг «мадҳу олқиш» айтишга тили бормайди, чунки бугунги ҳаётимиз олқишлайдиган аҳволда эмас. Барот Исроилга ҳам «ҳали бисёр мадҳу олқиш»ингизни айтмай турунг, дегим келади.

«Меҳнатим» (Восит Саъдулла сўзи), «Замона бахти» (Маъруф Назар сўзи), «Атласчи қиз» (Малика Мирзаева сўзи), «Олам гўзал» (Ғаффорий сўзи) ва Зоҳиджон Обидов сўзи билан айталадиган қатор қўшиқлар ҳақида ҳам худди юқоридагидек кескин танқидий фикрлар билдирилиши лозим, деб ўйлайман. Токи бу сўзбозлик, назмбозлик ўзининг муносиб баҳосини олсин.

Шу йилнинг 7 октябрида СССР Конституцияси кунги муносабати билан Зоҳиджон Обидов қаламига мансуб «Шавкатли диёримсан» номли радиокомпозиция берилди. Қарийб бир соатга чўзилган бу эшиттириш ҳам бошдан-оёқ сохта бахтиёрлик ва мақтов қўшиқларидан, «Шабнам кўнган момик пахта-лар, Алвон (?) терли ёноқларингми?... Толенинг бошингда бўлсин гиргиттон, Қўшиққа айланар сен тузган карвон... Таърифингга дoston битсам оз...», каби эски, оҳори тўкилиб, увадаси чиққан ўхшатишу пойинтар-сойинтар сатрлардан иборат экан. Республика радиосининг музикали эшиттиришлар редакцияси бундай иш тажрибасидан мутлақо воз кечиши шарт. Газета-журналларимиз, айниқса, марказий матбуот нашрлари, марказий радио, телевидение жамиятимиз тарихининг чинакам афт-ангорини, ўтмишдаги бой беришларни, турмушимизнинг бугунги аҳволини рўй-рост ёритмоқда. Бугунги фожиаларимиз, айниқса, бутун Урта Осиёда рўй бераётган экологик танглик, ҳарқалай, «ҳаётимизнинг фаровон»лигию «гуллаб-яшнаётгани»дан дарак бермайди. Шундай кунда ҳам «биздай бахтли қайда бор?» қабалидаги қўшиқларни куйлашдан бир зумгина бўлсин, тинганимиз йўқ. Бу жуда ачинарли ҳолдир.

Қўшиқларимизда чўлқуварлиқни қанчалар улуғлаганимиз ҳаммага маълум. Ватан, меҳнат мавзусидаги замонавий қўшиқларнинг ҳар иккитасидан бирида «қақраган чўлларни бўстон айладинг», «сахролар гулзор бўлди» каби баландпарвоз мисраларни ўқиймиз. Ачинарлиси шундаки, оддий халқ бундай қўшиқларни тинглайвериш, уларга кўникиб қолган, кўпчилик уларга ишонади ҳам. Шундай жаннатмакон юртда нима учун ҳали инсоният тарихида мисли кўрилмаган экологик фожиа юз бераётгани, жуда қисқа мўддатда бутун бошли денгизнинг қуриб, йўқолиб бораётгани ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмайди.

Соҳир хонандамиз Шерали Жўраев Ойбек сўзи билан айтиладиган қўшиғидаги: «Ортимизда қолмасин дашт, чўл...» мисраси ҳам эриш туюлади. Бу сатр устоз шоирнинг бошқа бир шеърдан олинган, бугунги кун руҳида тўғри келмайди. Худди шу «чўлқуварлик», янги-янги массивларни оқибатини ўйламасдан ўзлаштириш натижасида беҳисоб сув манбалари исроф қилинаётгани, боғ-роғлару қулган чаманларнинг туз ёмғиридан қовжираётгани, ҳатто минг йиллик тарихий обидаларнинг ҳам пойдевори шўрлаб, нураш ҳолига келаётгани ҳеч кимга сир эмас.

Машшоқлар, созандаю хонандалар неча асрлардан буён классик шоирларимизнинг асарларига мусиқа боғлаб, куйлаб келадилар. Ўз-ўзидан маълумки, қўшиқ санъатининг бундай жонкуярлари ҳашаки, қашшоқ шеърларни куйга солишдан сақланишган. Чўқур мазмун, фалсафий салмоқ касб этган

ғазалларгагина жонли мусикадан қанот бахш этганлар. Бугун-чи? Бутунлай тескари ҳолат кузатилмаяптими?

Ҳар қандай иллат ҳақида гап кетаркан, аввало, унинг туб илдизлари, юзага келиш сабабларини аниқлаб олиш муҳим эканини биламиз. Хўш, сохта қўшиқларнинг илдизи қаерда? Улар қайси манбалардан озиқ олиб урчимокда. Ёзувчи Темир Пўлатов ўз суҳбатларидан бирида турғунлик даври асоратлари ҳақида гапирар экан, «республика ҳукумати томонидан, айниқса, ҳаётни «қора бўёқларда» тасвирловчи, «оҳ-воҳ» чекавери, янги-янги ғалабаларни қўлга киритиш олдидан халққа янада тезроқ уюшиш, руҳланиш учун имкон бермаётган» ёзувчиларга нисбатан нотўғри муносабатни алоҳида таъкидлаб ўтади. Бу — ҳақиқат. Мадрҳиябозларнинг кўпайишига турғунлик даври айбдор деймиз-у, аммо шу фикр билан кифоялансак, мутлақо бирёқлама хулоса чиқарган бўламиз. Қаердаки ростгўйлик, ҳақиқат маҳв этилар экан, ўша ерда аввалдан мавжуд бўлган ёлгон янада авж олади. Қўшиқларимиздаги сохталик эса катта-кичик сўзфурушлар, мусикасотарлар юрагида вояга етди. Шундай «қўшиқчи шоир»ларимиз борки, улар давр қандай бўлишидан қатъи назар, фақат саёз, ялтироқ мисралар тизишгагина қодирдирлар. Қўшиқларини тинглаб, улар санъатни тирикчилик воситасига айланатириб олмадилармикин, деган шубҳага ҳам борасан киши...

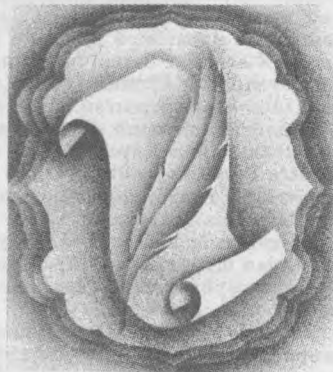
Албатта, қўшиқ билан қорин тўйдириб бўлмайди. Лекин яхши қўшиқдан, дилбар таронадан кишининг қалби яйрайди, кўнгли ўсади. Аммо бир-иккита мақола, онда-сонда ўтказиладиган баҳс-мунозаралар билан қўшиқчиликнинг савияси юксалиб қолмаслиги ҳам аниқ. Шунинг учун кадрсизланаётган қўшиқ тақдирига ғамхўрлик бутун адабий жамоатчиликнинг, барча санъатқору санъатшуносларнинг диққат-этиборида бўлиши лозим.

РЕДАКЦИЯДАН: Ёдингизда бўлса, журналимизнинг 1986 йил 7-сонида «Меҳнат, ёшлик ва байрам қўшиқлари» конкурси эълон қилинган эди. Журналхонлардан жуда кўп мактублар олганимизга қарамай, мазкур конкурс ўз вақтида яқунланмади. Чунки мактублар хирмонини титкилаб, ардоқли шоиримиз Жамол Камол айтганидек, «ҳар бир мисрасидан ўт қақнаб турадиган қўшиқлар»ни топа олмади. Халқимиз учун «янғроқ, ҳассос қўшиқлар» ёзишга чорланган шоирларимиз эса, нимагадир бу ташаббуснинг кенг қанот ёйиши учун ёрдам қўлини чўзмадилар. Мана шу эътиборсизлик назмбоз «қўшиқчи шоир»ларнинг унумли ишлашларига имкон яратмоқда. Шу боисдан ҳам бугун ҳар бир авлод шоирларининг қўшиқчиликка муносабати қандай эканини аниқлаб бўлмайди. Биз 70-йиллар радиосининг бу борадаги ўткир ва асосли фикр-мулоҳазаларини эшитиш, амалий таклифу ҳаракатларини кўриш истагидамиз. Айни чоқда қўшиққа қанот бағишлашга, уни халққа етказишга масъул ташкилотлар, айниқса, республика радиосининг музикали ёзувлар ҳамда музикали эшиттиришлар редакциялари иши устидан Ўзбекистон Ёзувчилар союзи, Ўзбекистон Композиторлар союзи, республика маданият министрлигининг доимий оталиқ назоратини ўрнатиш керак, деб ҳисоблаймиз.

Албатта, муаллиф бу мақолада кўзга кўринган уч-тўрт санъаткор номини тилга олиб, улар репертурагини янада юксак савияда бўлишини орзу қилган. Лекин буларнинг соясида оч қорини-тинч қулоғим деб ўртамиёна шеърларни ўртамиёна қўшиқ қилиб куйлаб юрган юзлаб ашулчилар ҳам борки, уларнинг қўшиқчилик маданиятимизни ичдан емираётгани хусусида келгусида жиддийроқ тадбирлар ўтказиш ниятимиз бор.

Ҳамиджон Ҳомидов
Нигористон
 соҳиби

Ун бешинчи асрнинг йигирманчи йилларига келиб ўзаро тахт-тож талашилар, беҳуда қиргинбарот урушлар нисбатан барҳам топди. Шоҳруҳ ва унинг ўғиллари қишлоқ хўжалиги, илм-фан, хунармандчилик, савдо-сотиққа, маданиятни ривожлантиришга алоҳида эътибор бера бошладилар. Натижада Урта Осиё халқлари маданияти, санъати ва адабиёти янги тараққиёт чўққисига борди. Бунда атоқли маданият арбобларидан бири, истеъдодли шоир, адабиёт ва санъатнинг фидойи ҳомийси Войсунқур Мирзонинг ҳиссаси катта.

Войсунқур Мирзо 1397 йилнинг 16 октябрида Шоҳруҳ оиласида Ҳиротда дунёга келади. Уни жуда эрта ўқишга берадилар. Зеҳни ўткир Войсунқур ёшлигидан адабиёт, санъат, хаттотлик ва наққошликка қизиқади. Тез орада истеъдодли шоир ва хаттот сифатида танилади. Узининг тадбиркорлиги, ишчанлиги, билимдонлиги билан тенгдошларидан ажралиб турарди. Шунинг учун ҳам отаси 17 яшар Войсунқурни Тус, Машҳад, Обивард, Хабушан, Нисо, Астробод, Мозандарон, Шумулкон, Журжон каби вилоятларга ҳоким қилиб тайинлайди. У давлатни иқтисодий, маданий жиҳатдан юксалтиришга, илм-фанни тараққий эттиришга, қўшни мамлакатлар билан муносабатни яхшилашга алоҳида эътибор беради. Войсунқур Мирзо 19 яшарлигида Шоҳруҳ давлатининг вазири қилиб тайинланади, қўшни давлатлар билан бўлган муносабатларда Шоҳруҳ кўпроқ шу ўғлига суянади. Унинг ишбилармонлиги, санъат ва маданият аҳлига хайрхоҳлигини, мамлакатни ободонлаштиришдаги ишларини замондошлари гоътада завқланиб ёзиб қолдирганлар. Машҳур тарихчи Абдураззоқ Самарқандий: «У ўзининг давлати гулшанида эҳсон ниҳолдан бошқа нарсани экмади. Давлат аҳволининг ташвиши унинг равшан замиридан жой олган эди», деб ёзган.

Войсунқур Мирзо вазирлик ишини олиб бориш билан бирга бадий ижод, маданий-маърифий, илмий ишлар билан ҳам шуғулланарди. Уша вақтда у Ҳиротда жуда катта кутубхона ташкил қилиб, юзга яқин хаттот, саҳхоф (муқовачи), мусаввир, варрақ (қоғоз тайёрловчи), наққош, лавваҳ (лавҳа чиқувчи), мусахҳеҳ (корректор) ва бошқа хунар эгаларини тўплайди. Улар хушнавис хаттот Мавлоно Жаъфар Табрисий бошчилигида кўлэзма йиғиб кўчириш, безаш, нафис китоб яратиш билан шуғулланганлар. Давлатшоҳ Самарқандий унинг мана шу фаолиятини таърифлаб, «Шаҳзода Войсунқур хунарпарвар ва хунармандликда жаҳонга машҳур бўлди. Шеърят ва хаттотлик унинг замонида ривож топди. Хунарманд ва фазл эгалари унинг овозасини эшитиб теварак-атрофдан хизматига келдилар. Хушхат котиблардан қирқ киши унинг кутубхонасида китобат қилиш билан машғул эди. Войсунқур Мирзо хунармандларни эъзозлар, шоирларни дўст тутар эди», дейди.

Тарихий манбаларда кўрсатилишича, Войсунқур кутубхонасида китоб кўчириш билан бирга, китобларга зар билан лавҳалар чизиш, гўзал нақш ва суратлар солиш, ўтмиш мутафаккирларининг ижоди ва таржимаи ҳолига доир фактларни тўплаб ўрганиш, ноёб китобларнинг нусхасини кўпайтириш, айрим ижодкорларнинг мукамал куллиётини яратиш каби илмий-ижодий ишлар ҳам кенг йўлга қўйилган. Масалан, Войсунқур устод Саид Аҳмад наққош, Хўжа Али мусаввир, саҳхоф Қавомиддин Табрисийга Аҳмад Бағдодий чизган суратлардан нусха кўчиришни топширади. Чунки Аҳмад Бағдодий Амир Темир учун чизган суратлар китобидаги айрим расмлар нурсиланиб, ўз жилосини йўқотётган эди. Войсунқурнинг илм даргоҳида бажарилган ишлар, кўчирилган ва нафис санъат билан зеб берилган кўлэзмаларнинг баъзилари бизга қадар етиб келган. Абулқосим Фирдавсийнинг машҳур «Шоҳнома»си, «Калила ва Димна», «Жомеъ ут таворих», Амир Хусрав Деҳлавий девони каби асарларининг мавжуд нодир нусхалари ана шулар жумласидандир.

Юқорида таъкидланганидек, Войсунқур ташкил этган «Нигористон» деб номланган маданий, илмий, санъат маркази бўлмиш бу даргоҳда юзлаб котиб, наққош, лавваҳ, давотчи, қоғоз қуювчи (қоғозрез), музаҳҳиб, муқовачи, матн-шунос жамланган, улар китоб тўплаш, кўчириш, безаш билан шуғулланардилар. Чунончи, 1425—1426 йиллар орасида ана шу даргоҳда Абулқосим Фирдавсий «Шоҳнома»сининг 41 нусхаси қиёсий ўрганилиб, танқидий текстга яқинроқ матни яратилади, 21 та гўзал миниатюра илова қилинган ҳолда настаълиқ хатида кўчирилади. «Ул хумоюн (Войсунқур) мазкур асарнинг кўп кўшимча ва иловали дастхатларини йиғиб, қиёсий ўрганиб, асл «Шоҳнома»нинг ягона нусхасини яратишни буюрдилар», дейилади котиб ёзган сўнгсўзда. Илм-фанда «Шоҳнома»нинг Войсунқур нусхаси деб юритиладиган бу кўлэзмага Войсунқур мукамал сўзбоши ёзади. Унда муаллиф ўзигача бўлган манбалардаги Фирдавсийга доир барча маълумотларни жамлаган; китобхонда шоир ҳақида тўлароқ тасаввур ҳосил қилишга имкон туғдирган. Шунинг учун ҳам «Шоҳнома»нинг XV асрдан кейин кўчирилган барча насрий варианты ва таржималарига шу сўзбоши илова қилинган. Мирзо Войсунқурнинг «Сабаби таълифи «Шоҳнома» деб номланган мазкур муқаддима «Ровийлар андоғ ривоят қилибдурларким, Наср бинни Аҳмад отлиғ бир марде бор эрди, Сосаний нажд, булҳавасликда кўнгли шод. Ани майли рағбати андоғ эрдиким, шаҳони мозий ва подшоҳини мажозий вақтларини назм силкига солгай. Ахир (бир) шоир бу маънини қабул этиб, сўз майдонида жавлон кўргузди, аммо Даққикийнинг бир гуломи хушрўси бор эрди, яктои даҳр ва нодираи аср. Бир кун... бу гулом Даққикий қурсоғига личоқ уриб, ҳалок вартасига ташлади», деган сўзлар билан бошланади.

Шундан сўнг сўзбошида Сабук Тегин ва унинг ўғли Султон Маҳмуднинг шоҳлик мартабасига қандай эришгани, Султоннинг бир сарой шоирига насрий «Шоҳнома»ни назм риштасига олгайсан» дегач, у шоҳга хизмат қилишдан қўли бўшамаслигини айтиб, Фирдавсийни келтириши ва бу муҳим ишни унга топшириши ҳикоя қилинади. Сўзбошида ёзилишича, Фирдавсий «Шоҳнома»га шиа маъзабидагиларнинг ақидаси ифодаланган шеър қўшгани учун Султон Маҳмуд уни фил оёғи остида ўлдирлишни буюради. Лекин

Унсурий ва бошқа умаролар гуноҳини тилагач, Ҳасан, Камол каби вазирлар «фавж-фавж сипоҳ, дарё-дарё лашкарга инъомлар етмай турганда, бир шоирга 60 минг дирам нуқра берса кифоя», дейдилар. Шох бу фикрга қўшилади. «Бу дамда Фирдавсий ҳамомга бориб эрди, булар ҳам ҳамом эшикига келтурдилар. Фирдавсий қарши чиқиб, бу воқеаларни фаҳм қилиб, қирқ минг дирамни ҳамомчира, йигирма минг дирамни шаробфурушга берди». Буни эшитган шох ғазабланиди, яна шоирнинг гуноҳини сўраб оладилар.

Бу орада Фирдавсий бир ҳажвия ёзиб, Султонга топширишни сўраб Аёзга бериб, Хуросонга кетади. Вир неча кундан кейин Аёз ҳажвияни шоҳга беради, у даргазаб бўлиб, шоирни топган кишига эллик минг диноир бераман дейди. Лекин уни ҳеч қаердан топа олмадилар. Шох Ҳасан билан Камолни «мени бадном қилдинглар» деб зиндонга солади, «бу шеърий «Шоҳнома» жаҳон аҳлига ёдгор қолди».

Сўзбошининг биринчи қисми шу билан тугайди. Унда Султон билан шоир, сарой шоирлари билан Фирдавсий ўртасидаги зиддият ўз аксини топмаган. Султон Маҳмуд шоирлар, илм-адаб ҳомийси, адолатли шоҳ сифатида тасвирланади.

Энди «Ва баъзилар андоғ нақл қилибдурларким» деб Фирдавсий ва «Шоҳнома»нинг ёзилиши ҳақидаги ярим ҳақиқат, ярим афсонавий бошқа ривоят келтирилади. Бунда Дақиқий, Фирдавсийнинг акаси Абулқосим Мансур, Тус амалдори Бедех, Унсурий, Асжадий, Фарруҳий, Ҳасан Маймандий, Аёз образлари мавжуд, «барча эранлардин зиёда» шоирнинг қизи тилга олинади. Муқаддиманинг бу қисмида Унсурий билан Фирдавсий, Ҳасан билан Фирдавсий ўрталаридаги қарама-қаршилик жуда кучли берилган. Унсурий, Ҳасан ҳар қадамда қаршилик кўрсатадилар. Шунга қарамай, Фирдавсий «Шоҳнома»ни тугатиб келгач, Ҳасан ва бошқа вазирлар «Бу Тусий шоирга олтмиш минг диноир нуқра кифоядир, олтин лозим эрмас», дейди. Фирдавсий бу инъомни қабул қилмайди, яна Маймандий ивго қилиб, «олтмиш дирам илтифот қилсалар, кўз қароғида куюб, жон била миннатдор бўлғай эрди, ниҳоят беодоблик қилди, қароматийлар мазҳаби бу янглиғ бузуг бўладур», дейди. Шох Фирдавсийни ҳайдаб юборади. У бир ҳажвия ёзиб, Аёзга топшириб Деҳлига кетади: «Аммо Аёз бир ойдин кейин ҳажвияни Султонга топшурди. Султон Маҳмуд ниҳоят ғамгин ва мутаҳайир бўлуб Тус ва Хуросонга орқасидин киши юборди, токи Фирдавсийни келтуриб, узр оғоз айлаб, зари бешумор ва гавҳари обдор инъом қилгаймен, деб. Охир топа олмадилар. Султон камоли хафалиқдин Ҳасан Маймандийни банди гарон ва занжири хазлонга солдуруб, азоб-уқубатлар қилиб дедиким: «эй беодоблар, мени бадном қилдинглар, то қойиму қиёмат бу ҳажв боқий қолгусидир, то бу оламки бордур, халойиқ ўқиғайлар ва эшитгайлар ва тилга олгайлар», деб афсусланади. Фирдавсий неча вақт Деҳлида тургач, шохдан ижозат олиб Тусга қайтади. Бу хабарни эшитган Султон Маҳмуд, «узр-эъзоз айтиб, хилъати фахр ва зар-жавоҳир юклатиб Тусга юборади. Аммо булар шаҳарга киргач, бошқа дарвозадан Фирдавсий тобутини олиб чиқадилар. Шохга чопар юборадилар, Султон инъомларни шоирнинг қизига бериб қайтишни буюради. Лекин қиз шох инъомларини олмайди. «Султон Маҳмуд ул қизнинг ҳимматига таажжублар қилиб, ҳақим Фирдавсий учун кўп афсус ва надоматлар чекди, фойда бермади. Аммо «Шоҳнома» тамом бўлгондин сўнг Фирдавсий айтгон ҳажвияларини камоли инсофдин «Шоҳнома»ни аввалига марқум қилдирди».

Сўзбошида, бир томондан, Фирдавсийнинг шеърий қудрати жуда юксак баҳоланса, иккинчи томондан, Султон Маҳмуд ўта одил ва илм-маърифат ҳомийси деб таърифланади. Бунда Бойсунқурнинг Фирдавсий каби улкан санъаткорга ҳурмати, лаганбардор шоир, амалдорларга нисбатан ғазаб-нафрати маълум даражада ифодаланган. Султон Фирдавсийнинг бу ҳажвияси «то қойими қиёматгача боқий қолиши» дан қўрқиб, шоирни ундан воз кечирмоқчи бўлади. Шох ивгогарларни ҳам ўзини «бадном қилганлари» учун зиндонга ташлайди... Бу Фирдавсий даҳосининг, шеър кучининг нақадар қудратли, ҳатто Султон Маҳмуддек жоҳилларни ҳам забун қила олажагини кўрсатади.

Бойсунқур муқаддимасини 1751 йили Муҳаммад Ертол, сўнг Ҳомуший, 1948 йили эса шарқшунослардан Солиҳ

Муталибов ва Т. Авазовлар ўзбек тилига таржима қилганлар.

Бойсунқур Мирзо Амир Ҳусрав Деҳлавийнинг ижоди ва адабий меросини ўрганиш ҳамда тўллаш билан ҳам шуғулланган. У шоирнинг девонига кирган шеърларидан 120 минг байтни, девонига кирмаган ғазалларидан эса 2 минг байтни жамлаб, алоҳида китоб ҳолида кўчиртирган. Бойсунқур Мирзо истеъдодли шоир, хушнавис хатот ҳам бўлган. Алишер Навоий, Заҳридин Муҳаммад Бобур, Ҳусайн Воизи Кошифий, Сайфиддин Али Сафий каби санъаткорлар уни санъат ва маданият ҳомийси сифатида таърифлаб, ўзбек ва форс-тожик тилларида гўзал шеърлар ёзгани ҳақида хабар берадилар. Лекин ҳанузгача унинг шеърлари топилмаган. У олти хил хатни мукаммал билган, айниқса сулс ёзувида ундан ўтадигани бўлмаган.

Бойсунқур Мирзо ўнлаб шоир, санъаткор ва олимни ўз паноҳига олиб, уларга моддий ва маънавий ёрдам берган. Ўз даврининг машҳур шоирларидан Бобо Саवдоий, Муҳаммад Пахлавон, Котибий Нишопурий, Мавлоно Юсуф Амирий, Амир Амриддин Нузобидий, Амир Шоҳий Сабзаворий ва бошқа кўплаб санъаткор ва олимлар бевосита Бойсунқурнинг моддий ёрдамидан баҳраманд бўлган.

Кўплаб санъаткор, хатот ва мусаввирлар ҳам Бойсунқур Мирзонинг марҳаматидан четда қолмаганлар. Машҳур олим Хўжа Абдулқодир Мароғий, хушнавис хатот Шамсиддин Ҳиравий, бастакор ва хонанда Хўжа Юсуф Андугоний, тарроҳ ва меъмор устод Қавомиддин, ўз замонасининг пешқадам мусаввири Мавлоно Ҳалил шулар жумласидандир. XV асрнинг биринчи ярмида Ҳиротда қурилган гўзал иморатларнинг кўпини устод Қавомиддин билан унинг шогирдлари барпо этишган. Бойсунқурнинг моддий ёрдами ва ҳомийлигида ижодий камолотга етган Хўжа Юсуф Андугоний кейинчалик Ҳирот мусиқа мактабининг пешвоси даражасига етган. Ҳусайн Бойқаро ҳам мусиқа илмини ундан ўрганган. Ўз даврининг машҳур хатотлари Жаъфар Табризий, Мавлоно Заҳридин Азҳар Табризий, Мавлоно Маъруф Бағдодий ва бошқалар Бойсунқур «Нигористон» ида ижодий иш билан шуғулланганлар. Машҳур тарихчи Ҳофиз Абрў ўзининг «Зубдат ут таворих» асарини Бойсунқурнинг илтимосига кўра ёзган.

Алишер Навоий Бойсунқурнинг фаолиятини қуйидагича таърифлайди: «Бойсунқур Мирзо хуштабъ ва сахий ва айёш (хушчақчақ) ва ҳунарпарвар подшо эрди. Хатот ва наққош ва созандадин ва гўяндадин мунча беназир кишиким, анинг тарбиятидан орага кирди, маълум эмаским, ҳеч подшоҳ замонида пайдо бўлмиш бўлғай».

Хуллас, XV асрнинг биринчи ярмидаги Ҳирот адабий ва маданий ҳаётини ривожлантиришда Бойсунқур Мирзо фаол қатнашиб, катта амалий ишлари бажарган. Илм-фан, санъатнинг фидойи ҳомийси Бойсунқур узоқ яшамасди, 1434 йили ва фот этди. Унинг қабри Машҳадда. Ажойиб инсон, тадбиркор жамоат арбоби, шоир ва санъаткор Бойсунқур хайрли ишлари билан тарихда, авлодлари қалбида боқийдир. Маданият ва санъат ҳомийси сифатида кўплаб ижодкорларнинг тарбияси ва камолотга етишида муҳим хизмат қилган Бойсунқур айна чоқда амалий фаолият билан ҳам кўплабга ибрат бўлган: иморатларнинг пештоқларини турли сеҳрли ёзувлар, нақшлар билан безаган, дунёвий ва диний китобларни зарҳал давотда настаълиқ хати билан кўчирган; айрим китобларга нафис лавҳалар чизган. У кўчирган баъзи дастхатлар Эрондаги «Осмони қуде» китобхонасида сақланмоқда.

Машҳур совет шарқшуноси М. М. Дьяконов темурийлар даври маданий ҳаёти ҳақида фикр юритиб: «Навоий, Жомий ва Бехзод даври Ҳироти, XV асрнинг иккинчи ярми Ҳирот маданий юксалиши ва гуллаб яшнаши сарчашмаларини Шохруҳ даври Ҳиротидан қидириш керак», деган эди. Шубҳасиз, бу юксалишда Бойсунқур Мирзонинг хизмати катта.

Неваракулча

Ҳошимжон
Мирзааҳмедов

Эринчоқ тоғ

Баҳор келиб қир-дала
Бошдан олди қалпоғин.
Помир-чи, эп кўрмайди
Қалпоғини олмоғин.

Балиқ билан суҳбат

Шарпа сезсанг қочарсан
Туширар, деб қармоққа.
Йўқдир бундай ниятим,
Келдим фақат кўрмоққа.
Сенга айтсам балиғим,
Жуда ёқар ўйининг.
Бир томоша қилиб сўнг
Уйга қайтгум суюниб.
Нону ушоқ ташлайман,
Уйнайвергин уни еб.
Фақат янги ой аксин
Ўйлаб юрма қармоқ деб.

Зафар Комилов

Инкубатордан чиққан жўжалар

Нолимасмиз ҳеч нарсадан,
Берганларин ошаймиз.
Баланд-баланд, қават-қават
Катакларда яшаймиз.
Тушунмайсиз тилимизни,
Билганимиз «чи-чи-чи».
Ким билади бобомиз ким,
Момомиз ким, айтинг-чи?!
Қавмларимиз бошқачароқ
Яшар экан азалдан.
Куёшни ҳам тождор бабоқ
Уйғотаркан азонда.
Яйловларни кезишаркан
Қишин-ёзин сарсона.
Совуқ кенглик кимга керак,
Бизда иссиқ, тор хона.
Изламаймиз даладан дон,
Техника бор — пазанда.
Биз офтобда тобланмайин
Пишаямиз қозонда.
Узоқларга кетгимиз бор,
Дайдишни ким суймайди.
Лекин тайёр нонимизни
Кўзларимиз қиймайди.
Нолимасмиз ҳеч нарсадан
Берганларин ошаймиз.
Баланд-баланд, қават-қават
Катакларда яшаймиз.

◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆

Зулфия БОБОЕВА. Тожикистоннинг Гончи районида туғилган. Бахтсиз тасодиф туйғайли тўшакка миҳланиб қолган бу қиз ўрта мактаб программасини мустақил ўзлаштирди, адабиётга меҳр кўйди. Шеърлари ҳар икки республика матбуотида ҳамда «Навқирон давра» коллектив тўпламида эълон қилинган.

Ҳошимжон МИРЗААҲМЕДОВ. 1964 йили Наманганнинг Чуст районида туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини тугатиб «Ленин учқуни» газетаси редакциясида ишлапти. Шеърлари матбуотда эълон қилинган.

Дилором ИСҲОҚОВА. Тошкент шаҳрида туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини тамомлаган. Шеърлари матбуотда, альманахларда эълон қилинган. Илк шеърлар тўплами — «Шамол уяси» нашр арафасида.

Аҳмад ТОШХУЖАЕВ. 1952 йили Наманган областининг Тўрақўрғон районида туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини тугатган. «Юлдузлар сеҳри», «Сабоқ» шеъррий тўплamlари чоп этилган. «Юлдузча» нашриетида ишлайди.

Мамадиёр ХУШМАТОВ. Самарқанд областининг Хатирчи районида 1959 йили туғилган. Колхозда безакчи-рассом бўлиб ишлайди. Шеърлари матбуотда эълон қилинган. Республика ижодкор ёшлари IV семинар-кенгаши қатнашчиси.

Тўлқинжон РАҲИМОВ. 1962 йили Фарғона областининг Риштон районида туғилган. ТошДУнинг Ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинган. Республика ижодкор ёшларининг V семинар-кенгаши қатнашчиси.

Шукур ҚУРБОНОВ. Қозоғистоннинг Жамбул шаҳрида 1951 йили туғилган. ТошДУнинг Ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. «Оққушлар кўли», «Соғинч дарвозаси», «Нафас», «Она тилим», «Ёрижоним» китобларининг муаллифи. Ўзбекистон радиосининг муסיқали эшиттиришлар редакциясида ишлайди.

◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆

Муқованинг 1—4-саҳифасини
рассом **Д. Мурсалимов** ишлаган.

НАСР

Иброҳим ҒАФУРОВ. Нигоҳингни бир кўргали келган эдим. Мансуралар	2
Ражаббой ОТА ТУРК. Нур дарвозаси. Қисса.	11
Баҳодир МУРОД АЛИ. Соғинч. Ҳикоялар	38
Ашурали ЖҲРАЕВ. Икки ҳикоя	49

НАЗМ

Шукур ҚУРБОНОВ	8
Дилором ИСҲОҚОВА	36
Тўлқинжон РАҲИМОВ	46
Зулфия БОБОЕВА	48
Аҳмад ТОШХУҲАЕВ	57

ТАНИШУВ

Муртазо АҲАТОВ. Шеърлар	52
Ғафур ЙҮЛДОШЕВ. Меҳмондўст кишилар. Ҳикоя	53
АДОЛАТ. Шеърлар	64
Мамадиёр ХУШМАТОВ. Шеърлар	64

ПУБЛИЦИСТИКА

Муртазо ҚАРШИБОВЕВ. «Тўқайга ўт кетса...». Иккинчи мақола	58
Умарқул ЭГАМОВ. Усмирда нима айб?	65
Рўзимбой ҲАСАНОВ. Сурхонданмисиз, Кў-конданми?	68

АДАБИЙ ТАНҚИД

«Рост сўзнинг қадри» баҳсига	71
Муқим МАҲМУД. Бахт ва бахтсизлик ҳақида	75

САНЪАТ

Абдул ЖАЛИЛ. Қўшиқ қадрин тўқмайлик	72
---	----

АДАБИЙ МЕРОС

Ҳамиджон ҲОМИДОВ. Нигористон соҳиби	77
---	----

НЕВАРАКУЛЧА

Ҳошимжон МИРЗААҲМЕДОВ. Шеърлар	79
--	----

ГУЛМИХ

Зафар КОМИЛОВ. Инкубатордан чиққан жўжалар	79
--	----

ЁШЛИК

«Молодость»
ежемесячный
литературно-художественный,
общественно-политический журнал
На узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и
Союза писателей Узбекской ССР

Рассом: Х. ЛУТФУЛЛАЕВ
Техник редактор: Т. РАҲИМОВ
Корректор: М. ТУРСУНОВА

Адресимиз:
700113, Тошкент,
«Правда» газетаси кўчаси, 60-уй.

Телефонлар:
Бош редактор — 78-94-05
Бош редактор ўринбосари — 78-49-83
Масъул котиб — 78-97-07
Проза бўлими — 78-97-58
Поэзия бўлими — 78-77-16
Публицистика, адабий танқид ва
санъат бўлими: — 78-17-47

Редакция ҳажми 12 босма листдан
ортиқ роман ва 8 босма листдан зиёд
қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди.

Бир босма листгача бўлган асарлар
авторларига қайтарилмайди. Редакция
ўз тавсиясига кўра амалга оширилган
таржима асарлар қўлёзмасинигина
қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда
«Ёшлик»дан олинди», деб изоҳланиши
шарт.

Босмаҳонага 21.10.88 й. да туширилди.
Босишга 2.12.88 й. да рухсат берилди.
P-14261. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆.
Қоғоз ҳажми 5,25 лист.
Шартли босма листи 8,82. Нашриёт
ҳисоб листи 12,6. Тиражи 336252 нусха.
Буюртма № 4499.
Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти.

Ўзбекистон Компартияси Марказий
Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил
Байроқ орденли босмаҳонаси.

© «Ёшлик», № 12, 1988.
Тошкент, «Ёш гвардия» нашриёти.